

«ПРАВО. ЛЮДИНА. ДОВКІЛЛЯ» | «LAW. HUMAN. ENVIRONMENT»

Науково-практичний журнал. Vol. 11, No 2, 2020
ISSN 2663-1350 (PRINT) ISSN 2663-1369 (Online)

Засновник:

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Редакційна колегія

(спеціальність 081 «Право»)

В. М. Єрмоленко, доктор юридичних наук, професор (головний редактор);

В. В. Ладиченко, доктор юридичних наук, професор (заступник головного редактора);

В. І. Мельник, кандидат сільськогосподарських наук, доцент (відповідальний секретар);

М. А. Дейнега, кандидат юридичних наук, доцент (заступник відповідального секретаря);

Г. В. Анісімова, доктор юридичних наук, доцент;

О. М. Батигіна, кандидат юридичних наук, доцент;

О. В. Гафурова, доктор юридичних наук, професор;

Є. А. Гетьман, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Л. О. Головка, кандидат юридичних наук, доцент;

Т. О. Губанова, доктор юридичних наук, професор;

І. В. Курило, доктор юридичних наук, доцент;

Ю. І. Пивовар, доктор філософії у галузі права, професор;

О. Ю. Піддубний, доктор юридичних наук, доцент;

І. М. Сопілко, доктор юридичних наук, професор;

О. Я. Трагнюк, кандидат юридичних наук, доцент;

О. С. Яра, кандидат юридичних наук, професор;

В. С. Єлісєєв, доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);

Іржі Зіха, кандидат юридичних наук (Чеська Республіка);

Антоніо Колаведжіо, доктор філософії у галузі державного економічного права, професор (Італійська Республіка);

Т. І. Макарова, доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь);

І. С. Шахрай, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);

Н. А. Шингель, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь).

Адреса редакції:

03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15.

Тел./факс: +380 44 527 87 20

e-mail: nti_dep@nubip.edu.ua

Рекомендовано до друку

Вченою радою Національного університету біоресурсів і природокористування України

Протокол № 8 від 30.04.2020 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23843-13683ПР від 03.04.2019 р.

Фахова реєстрація у МОН України: Наказ № 409 від 17.03.2020 р., Категорія «Б».

Науковий редактор – О.В. Гафурова, доктор юридичних наук, професор.

Підписано до друку 18.06.2020 р. Формат 70х100/16. Друк офсетний.

Папір офсетний. Ум. друк. арк. 12,5. № 200444.

Віддруковано у редакційно-видавничому відділі НУБіП України

вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, тел.: 527-81-55.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4097 від 17.06.2011.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Єрмоленко І.М. НАУКОВА СПАДЩИНА О.С. ДОБРОВА У ЦАРИНИ НАУКИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА	6
---	---

АГРАРНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Єрмоленко В.М. АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС ЯК КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОГО АГРАРНОГО ПРАВА.....	12
Гафурова О.В. ПРОДОВОЛЬЧЕ ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ (АГРАРНЕ) ПРАВО ЄС: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ.....	23
Гафурова О.В., Марченко С.І. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ САМОРЕГУЛІВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В СФЕРІ АГРОСТРАХУВАННЯ	32
Дейнега М.А. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ЛАНДШАФТНОГО ПІДХОДУ У ПРИРОДОКОРИСТУВАННІ	39
Новак Т.С., Мельник В.О. ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ	47
Сюйва І.С. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗЕМЕЛЬ ЖИТЛОВОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ЗАБУДОВИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	56
Буцмак А.Ю. КОНВЕНЦІЙНІ ОБМЕЖЕННЯ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС.....	65

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Горіславська І.В. ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКОСТІ У СФЕРІ ПОБУТОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ	71
Гулик А.Г. КОНЦЕНТРАЦІЯ ДОКАЗОВОГО МАТЕРІАЛУ У ЦИВІЛЬНИЙ СПРАВІ – ШЛЯХ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	81
Пушкар М.В. ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ ПРАВОВИХ ПОСЛУГ	90

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Коверзнев В.О. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	98
---	----

ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Новак Т.С. РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ.....	107
Кондратюк Т.М. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	118

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Світличний О.П. ДІЯЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРОНАВІРУСУ COVID-19.....	124
Артеменко О.В., Литвин Н.А. ОКРЕМІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ...	133
Лютіна О.А. ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ, ЗАФІКСОВАНІ В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ.....	140
Головій Л.В., Янчук Ю.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ	150
Ковальова С.С. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ КАРАНТИНУ ТА САНІТАРНИХ ПРАВИЛ І НОРМ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ПОШИРЕННЮ КОРОНАВІРУСНОЇ ІНФЕКЦІЇ (COVID-19) В УКРАЇНІ	158
Кідалова Н.О. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИВАТИЗАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ, ЩО МАЮТЬ СТРАТЕГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ І БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	169

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Хом'яченко С.І., Часова Т.О. ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	175
Гбур Л.В. ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ САНКЦІЇ ПОЗБАВЛЕННЯ ВИБОРЧОГО ПРАВА ЗА ПОРУШЕННЯ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	182

РЕЦЕНЗІЇ

Запара С.І. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Л.В. МІХНЕВИЧ «ЮРИДИЧНА ОСВІТА ТА НАУКА В УКРАЇНІ ПОЗА КЛАСИЧНИМИ УНІВЕРСИТЕТАМИ (XIX ст. – 30-ті роки XX ст.)».....	190
--	-----

CONTENT

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW. HISTORY OF LAW AND STATE

Yermolenko I.M. SCIENTIFIC HERITAGE OF O.S. DOBROV IN THE FIELD OF THE SCIENCE OF LAND LAW.....	6
--	---

AGRARIAN, LAND AND ECOLOGICAL LAW

Yermolenko V.M. AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX AS A CATEGORY OF MODERN AGRARIAN LAW	12
---	----

Hafurova O.V. EU FOOD AND AGRICULTURAL LAW: PROBLEMS OF THE INTERRELATION	23
--	----

Hafurova O.V., Marchenko S.I. LEGAL FUNDAMENTALS OF SELF-REGULATORY ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF AGRARIAN INSURANCE.....	32
--	----

Deineha M.A. PROBLEMS OF LEGAL SUPPORT OF THE PRINCIPLE OF LANDSCAPE APPROACH IN NATURE MANAGEMENT	39
---	----

Novak T.S., Melnyk V.O. IN REGARDS TO THE ISSUE OF REGULATORY SUPPORT TO THE ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION IN UKRAINE...47	
---	--

Siuiiva I.S. LEGAL REGIME OF RESIDENTIAL AND PUBLIC LANDS: TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC RESEARCH	56
--	----

Butsmak A.Yu. CONVENTION LIMITATIONS IN REALIZATION OF RIGHT ON ACCESS TO ECOLOGICAL INFORMATION.....	65
--	----

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS

Horislavska I.V. TO THE ISSUE OF LEGAL REGULATION OF CERTAIN CATEGORIES OF THE QUALITY MANAGEMENT SYSTEM IN THE SPHERE OF HOUSEHOLD SERVICES	71
---	----

Gulyk A. CONCENTRATING EVIDENCE IN A CIVIL CASE AS A WAY TO OPTIMIZE CIVIL PROCEDURE.....	81
--	----

Pushkar M.V. CONTRACT ON PROVISION OF LEGAL SERVICES	90
---	----

COMMERCIAL LAW AND COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

Koverznev V.O. DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF ECONOMIC PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE	98
---	----

LABOR LAW AND SOCIAL SECURITY LAW

Novak T.S. DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LABOR PROTECTION LEGISLATION: CERTAIN ASPECTS.....	107
---	-----

Kondratiuk T.M. LEGAL BASES OF FUNCTIONING OF PROVISION OF PENSION SYSTEM.....	118
---	-----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

Svitlichnyj O.P. ACTIVITIES OF THE PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF COMBATING CORONAVIRUS COVID-19.....	124
Artemenko O.V., Lytvyn N.A. CERTAIN ASPECTS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS IN THE LAND AREA.....	133
Uliutina O.A. PROBLEMS OF ATTACHING ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR TRAFFIC SAFETY, FIXED IN AUTOMATIC MODE....	140
Yanchuk Yu.V., Holovii L.V. LEGAL REGULATION OF INFORMATION RELATIONS IN THE FIELD OF ELECTRONIC COMMERCE	150
Kovalova S.S. RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF QUARANTINE AND SANITARY RULES AND REGULATIONS FOR THE PREVENTION THE SPREAD OF CORONAVIRUS INFECTION (COVID-19) IN UKRAINE....	158
Kidalova N.O. LEGAL ASPECTS OF PRIVATIZATION OF OBJECTS OF STRATEGIC IMPORTANCE FOR THE ECONOMY AND SECURITY OF THE STATE	169

CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCESS

Khomiachenko S.I., Chasova T.O. USE OF ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	175
Hbur L.V. PROSPECTS OF INTRODUCTION OF THE SANCTION OF DEPRIVATION OF THE ELECTORAL RIGHT FOR VIOLATION OF THE ELECTORAL LEGISLATION OF UKRAINE.....	182

REVIEWS

Zapara S.I. REVIEW OF THE MONOGRAPH BY L.V. MIKHNEVYCH «LEGAL EDUCATION AND SCIENCE IN UKRAINE OUTSIDE THE CLASSICAL UNIVERSITIES (XIX CENTURY – 30S OF THE XX CENTURY)»	190
---	-----

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 340.9

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.001>

НАУКОВА СПАДЩИНА О.С. ДОБРОВА У ЦАРИНІ НАУКИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

І.М. ЄРМОЛЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Email: zaritskair@gmail.com

Анотація. Статтю присвячено недостатньо висвітленому історико-правовою наукою питанню встановлення першооснов виникнення земельного права на території сучасної України. Розглянуто науковий доробок у зазначеній сфері, напрацьований українським вченим-юристом О.С. Добровим у першій половині ХХ століття. Зокрема аналізується його наукова праця, у якій розглянуто особливості зародження земельного права у литовсько-українській державі ХVI століття. Проведено авторську історичну паралель між процесом диференціації первісно єдиної великокняжої земельної власності на тодішні форми з їх сучасними аналогами, якими є державна, приватна та комунальна форми в сучасному їх сприйнятті.

Ключові слова: землеволодіння, землекористування, історія земельного права, князівське землеволодіння, феодальне землеволодіння, селянське землеволодіння

Актуальність.

Найважливішою рисою будь-якої галузі науки є її об'єктивність передусім у оцінюванні досліджуваних матеріалів та формулюванні одержаних результатів. Між тим, щодо об'єктивності вітчизняної історичної науки в цілому та її юридичної проєкції у вигляді історії держави і права зокрема, традиційно й небезпідставно існували сумніви. Причини полягали

у прагненні сусідніх країн перебрати на себе славу українську історію. І лише тепер настав час для усунення існуючих прогалин та викривлень в історико-правовій оцінці українського державотворення і невід'ємного від нього процесу вітчизняного правотворення. Однією з найменш досліджених у історичному розрізі юридичних сфер є земельне право, хоча земельне питання серед українців завжди відзначалося найбільшим ступенем со-

ціальної напруги. Поглиблюється таке становище, особливо у радянський час, тривалим замовчуванням імен вчених, які займали проукраїнську позицію, та їх наукової спадщини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вивчення історії держави і права України в радянський час прийнято взагалі відносити до найбільш занедбаних сфер у вітчизняній суспільствознавчій науці. Лише у 20-ті роки минулого століття, в короткий період «українізації», можна говорити про окремі здобутки українського історичного правознавства. Вони пов'язуються з іменами Миколи Василенка, Миколи Максимейка, Михайла Слабченка, Онікія Малиновського (Терлюк, 2006: 8). Усі зазначені вчені входили до Всеукраїнської академії наук (1921–1936 рр.) і були продовжувачами школи так званого «західно-руського права», найбільш яскравими представниками і засновниками якої були М.Ф. Володимирський-Буданов і Ф.І. Леонтович. За свою проукраїнську позицію всі вказані вчені-члени Всеукраїнської академії наук у різний час постраждали від переслідувань радянської каральної машини. Разом з тим усі вони досліджували переважно загальні аспекти виникнення і становлення української державності та права, не приділяючи належної уваги питанням формування земельних відносин. У цьому відношенні показовим і актуальним є творчий доробок О.С. Доброва, присвячений питанням формування українського земельного права. Водночас слід звернути увагу на недослідженість наукової спадщини О.С. Доброва з боку історико-правової доктрини.

Поки що зроблені лише перші кроки з відновлення його ім'я і наукових праць (Міхневич, 2011: 166, 170).

Тому *метою* цієї статті є дослідження наукового вкладу О.С. Доброва у сферу вивчення передумов виникнення земельного права на території сучасної України.

Результати.

Комплексною науковою працею зазначеного вченого є стаття «Земельне право на Україні в XVI ст.», опублікована у трьох номерах Вісника радянської юстиції за 1930 р. під різними підзаголовками (Добров, 1930), завдяки чому стаття сприймається як три самостійні праці, які розкривають відповідно питання українсько-литовського феодалізму і земельних прав великого князя литовського, шляхетського землеволодіння і селянського землеволодіння. При цьому слід заголосити увагу на вживанні формулювання саме «українсько-литовського» для позначення характеру тогочасного феодалізму на відміну від поняття литовського та польського феодалізму, застосовуваного у сучасній навчальній літературі (Страхов & Румянцев, 2000: 133), а також вказати на використання формулювання «Литовсько-Українська держава XVII століття» (Добров, 1930, 10–11(165): 302). Така позиція О.С. Доброва свідчить, по-перше, про його високу національну правосвідомість, спрямовану на відстоювання саме української природи феодального державотворення, яке відбувалося на території сучасної України, а, по-друге, є прикладом особистої сміливості у проголошенні об'єктивних наукових положень, що йшли у розріз з ідеологічною платформою правлячої партії. Нарешті, звернення

до історичної тематики формування земельної власності в Україні має передусім методологічний характер для розвитку історико-правової науки з огляду на віковичну політичну вагомість земельного питання для України, яке було перманентним чинником у численних соціальних протестах селянства і не віднайшло свого логічного завершення й дотепер.

Аналізована праця О.С. Доброва характеризується значним пізнавальним моментом у контексті зародження механізму диференціації форм права власності на землю. Вчений робить висновок про розмежування державної і особисто великокнязівської земельної власності за принципом *bona mensae regiae* (хороша порція короля), яке на практиці набуло значення з часу Люблінської унії 1569 р., а остаточної реалізації набуло в двох універсалах короля Сигизмунда III в 1588 р. (Добров, 1930, 10–11(165): 303). Це цікавий факт з погляду історичних особливостей формування права державної власності на землю в Україні, якому в сучасній науковій (Настіна, 2011: 7) і навчальній літературі (Страхов & Румянцев, 2000: 133–139; Трофанчук, 2003: 98–101; Терлюк, 2006: 91–100), на жаль, не приділено належної уваги. Між тим, це по суті перший розподіл земельної власності великого князя на державну, спрямовану на забезпечення державних функцій, і приватну, призначену безпосередньо для утримання князівської сім'ї. Зазначене становище проіснувало аж до припинення монархії на початку XX ст.

Наступною віхою у поглибленні приватизаційних тенденцій щодо великокняжої земельної власності стало поступове розширення обсягу земельних прав феодальної шляхти. Спочатку навіть удільні князі та їх нащадки,

які одержували земельні наділи за виконання військової повинності, мали право розпоряджатися ними лише з дозволу верховного правителя. І лише пізніше з XVI ст. на зміну володінню протягом одного чи двох «животів» (поколінь – *moє I.C.*), тобто сучасному володінню, прийшло довічне володіння шляхетських сімей із закріпленням можливості вільного розпорядження цими землями, що знайшло своє закріплення у II та III Литовських Статутах (Добров, 1930, 16(170): 463–465). Таким чином, О.С. Добров змальовує картину первісного виникнення і подальшого становлення приватної власності на землю в Україні внаслідок поступової трансформації виключного права суверена на належну йому землю в межах держави у права приватних власників, якими були феодалы-шляхтичі.

Щодо земельних прав селян, то О.С. Добров прямо не вказує на можливість мати ними землю у приватній власності, застосовуючи термін «землеволодіння» для категорії вільних та правоздатних селян (Добров, 1930, 18(172): 523). Побічно він вказує, що в XIV–XV ст.ст. розпоряджатися землею міг лише великий князь, а решта землеволодільців лише з його дозволу, а вже з другої половини XVI ст. законодавчі акти (Статут 1566 р.) надав землевласникам-шляхтичам право розпорядження своїми володіннями, а звичаєве право надало таку можливість і для селян (Добров, 1930, 18(172): 524). З цього можна зробити висновок про фактичне існування випадків приватної власності селян на землю. Однак посилання на звичаєвий регулятор, як підставу виникнення таких можливостей, зважаючи на субсидіарність норм звичаєвого права порівняно з II Литовським Статутом

1566 р., виводить такі випадки на малоймовірний рівень виникнення.

Тим більше, з подальшого тексту, де розкривається тенденція до загального закріпачення селян, які господарювали на землях феодалів, можна зробити висновок про відсутність передбаченої законом можливості набуття приватної власності на землю селянами. Таким чином, застосовуване О.С. Добровим поняття «селянське землеволодіння», є проявом фактичного землеволодіння із закріпленням титульного володіння за феодалом. Разом з тим, землеволодіння є пасивною за своїм змістом категорією, бо відбиває лише момент фізичного перебування земельної ділянки у певного селянина без вказування на обов'язковість її обробітку. Зважаючи на це, особливості господарювання селян на чужій землі доцільніше розкривати через термін «землекористування».

Сучасні дослідники за ступенем залежності від феодалів у Великому князівстві Литовському поділяють селянство на три групи: 1) вільні селяни, які ще мали право безумовного виходу від феодала після виконання своїх зобов'язань; 2) найчисленніша група залежних селян, які ще мали право виходу, але за певних умов: у визначений час, після сплати феодалу встановленого викупу або надання «замісника» (селянина такого самого ступеня залежності; 3) закріпачені селяни, які позбулися права виходу від феодала (Страхов & Румянцев, 2000: 140). Натомість О.С. Добров при класифікації селян пропонував враховувати: 1) наявність у складі селянства різних за своїм правовим становищем груп; 2) відмінність в правовому становищі державних та приватно-володільницьких земель, які знаходили-

ся в посіданні селян; 3) динамічний характер земельних взаємин селян в XVI ст. (Добров, 1930, 18(172): 523). Як бачимо, у сучасній класифікації надається тільки диференціація селянського землекористування за феодалною залежністю, тобто різновидами користування приватно-володільницькими землями. При цьому випускається з уваги важливий пласт відносин користування землями державної власності.

Крім того, О.С. Добров виокремлює форми селянського землеволодіння, основною серед яких було дворище, що бере своє початок ще з XI ст. під час розпаду родового устрою. До інших форм організації селянства він відносить сільську й волосну общини. Сільська община (круг, копа, громада) являла собою об'єднання декількох дворич, розташованих поряд і які навіть іноді виникали через поділ одного дворича. Поряд з дворичами територію села становили й общинні землі спільного користування, які не підлягали переділу на відміну від російської общини (Добров, 1930, 18(172): 523). Це цікаве спостереження, але, як видається, автор порівнює дещо різні періоди функціонування українських селянських громад XVI ст. і російських общин, які одержали право переділу общинних земель після 1861 р., тобто у XIX ст. Тоді ж аналогічне право одержали і українські громади, які перебували на території Російської імперії. Не підлягання громадських земель переділу можна пояснити лише з боку звичаєвого права, яке закріпило поведінкові моделі, запроваджені законодавством Великого князівства Литовського у XVI ст. Водночас слід звернути увагу на те, що громадські (общинні) землі, які не підлягали

переділу, а лише використовувалися спільно або тимчасово надавалися у приватне користування з метою одержання доходів для потреб громади, є нічим іншим, як прообразом сучасної комунальної (муніципальної) форми права власності на землю.

Висновки і перспективи.

У теорії історико-правової науки, втім як і науки земельного права, недостатньо висвітлені моменти виникнення першооснов земельного права на території сучасної України. Між тим, існує низка маловідомих широкому колу науковців імен вчених, які присвятили свою увагу зазначеним питанням. Одним з таких вчених є О.С. Добров, вивчення наукового доробку якого дало змогу глибше зрозуміти аспекти формування князівського, феодального та селянського землеволодіння як зародків сучасних форм власності на землю. Узагальнення положень напрацювання О.С. Доброва дало змогу провести історичну паралель між процесом диференціації первісно єдиної великокняжої земельної власності на тодішні форми з їх сучасними аналогами, якими є державна, приватна та комунальна форми власності на землю. Разом з тим, застосовуване О.С. Добровим для характеристики тогочасних земельних відносин поняття селянського землеволодіння не відповідає змісту останніх, адже землеволодіння є пасивною за своїм змістом категорією, бо відбиває лише момент фізичного перебування земельної ділянки у певної особи без вказування на обов'язковість її обробітку. Зважаючи на це, особливості господарювання селян на чужій землі доцільніше розкривати через термін «землекористування».

Одержані узагальнення є не тільки основою для подальших наукових розвідок земельно-правової спадщини маловідомих на сьогодні вчених, а впроваджують новий вектор у встановленні історичних передумов виникнення земельного права, точкою відліку якого за радянських часів вважалося саме радянське законодавство, зокрема більшовицький Декрет про землю (1917 р.).

Список використаних джерел

1. Терлюк І.Я. Історія держави і права України (Доновітній час): Навчальний посібник. Київ: Атіка, 2006. 400 с.
2. Міхневич Л.В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.); за заг. ред. І.Б. Усенка. Київ: КНЕУ, 2011. 286 с.
3. Добров О. Земельне право на Україні в XVI ст. Вісник радянської юстиції. 1930. № 10–11(165). С. 302–303.
4. Добров О. Земельне право на Україні в XVI ст. Вісник радянської юстиції. 1930. № 16(170). С. 463–465.
5. Добров О. Земельне право на Україні в XVI ст. Вісник радянської юстиції. 1930. № 18(172). С. 523–524.
6. Страхов М.М., Румянцев В.О. Українські землі під владою Польщі та Литви (кінець XIV – перша половина XVII ст.). Історія держави і права України: Підручник. У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. Т. 1. Київ: Ін Юре, 2000. С. 128–202.
7. Настіна О.І. Право державної власності на землю в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ: 2011. 20 с.
8. Трофанчук Г.І. Литовсько-Руська держава. Історія держави і права України: Підручник / За ред. А.С. Чайковського. Київ: Юрінком Інтер, 2003. С. 80–93.

References

1. Terliuk, I.Ya. (2006). Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy (Donovitnii chas) [History of the state and law of Ukraine (Pre-New Age)]. Kyiv: Atika, 400 (in Ukrainian).
2. Mikhnevych, L.V. (2011). Rozvytok yurydychnoi nauky i osvity v Kyivskomu komertsiiinomu instytuti – Kyivskomu instytuti narodnoho hospodarstva (1906–1930) [Development of legal science and education in the Kyiv Commercial Institute – Kyiv Institute of National Economy (1906–1930)]; za zah. red. I.B., Usenka. Kyiv: KNEU, 286 (in Ukrainian).
3. Dobrov, O. (1930). Zemelne pravo na Ukraini v XVI st. Visnyk radianskoi yustytzii [Land law in Ukraine in the XVI century. Bulletin of Soviet Justice], 10–11(165): 302–303 (in Ukrainian).
4. Dobrov, O. (1930). Zemelne pravo na Ukraini v XVI st. Visnyk radianskoi yustytzii [Land law in Ukraine in the XVI century. Bulletin of Soviet Justice], 16(170): 463–465 (in Ukrainian).
5. Dobrov, O. (1930). Zemelne pravo na Ukraini v XVI st. Visnyk radianskoi yustytzii [Land law in Ukraine in the XVI century. Bulletin of Soviet Justice], 18(172): 523–524 (in Ukrainian).
6. Strakhov, M.M. & Rumiantsev, V.O. (2000). Ukrainski zemli pid vladou Polshchi ta Lytv (kinets XIV – persha polovyna XVII st.). Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy [Ukrainian lands under the rule of Poland and Lithuania (end of XIV – first half of XVII century). History of the state and law of Ukraine] / Za red. V.Ya., Tatsiia, A.Y., Rohozhyna. Kyiv: In Yure, 1: 128–202 (in Ukrainian).
7. Nastina, O.I. (2011). Pravo derzhavnoi vlasnosti na zemliu v Ukraini [State ownership of land in Ukraine]; Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Kyiv, 20 (in Ukrainian).
8. Trofanchuk, G.I. (2003). Lytovsko-Ruska derzhava. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy [Lithuanian-Russian state. History of the state and law of Ukraine] / Za red. A.S., Chaikovskoho. Kyiv: Yurinkom Inter, 80–93 (in Ukrainian).

I.M. Yermolenko (2020). SCIENTIFIC HERITAGE OF O.S. DOBROV IN THE FIELD OF THE SCIENCE OF LAND LAW. Law. Human. Environment, 11(2):6-11.

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.001>.

Summary. The article is devoted to the insufficiently covered by historical and legal science issue of establishing the basics of land law in modern Ukraine. The scientific achievements in this field, developed by the Ukrainian scientist-lawyer O.S. Dobrov in the first half of the twentieth century. In particular, his scientific work is analyzed, which considers the peculiarities of the origin of land law in the Lithuanian-Ukrainian state of the XVI century. The author's historical parallel between the process of differentiation of the originally single Grand Ducal land ownership into the then forms with their modern analogues, which are public, private and communal forms in their modern perception, is made.

Keywords: land tenure, land use, history of land law, princely land tenure, feudal land tenure, peasant land tenure

АГРАРНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.42

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.002>

АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС ЯК КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОГО АГРАРНОГО ПРАВА

В.М. ЄРМОЛЕНКО, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Email: vemlaw@gmail.com

Анотація. У статті здійснено аналіз застосування лексичної конструкції «агропромисловий комплекс» у економічній та аграрно-правовій доктринах. Аргументовано невідповідність сучасної моделі агропромислового комплексу його суттєвим ознакам, головною з яких є наявність постійних і прямих зв'язків між високоспеціалізованим сільським господарством і промисловістю у частині відсутності сталих взаємозв'язків між сільським господарством та сільсько-господарською машинобудівною промисловістю. Тому нинішня модель так званого АПК не відповідає первісному задуму, завдяки якому і з'явився цей економічний феномен, що змушує необхідність його заміни на відповідніші поняття.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, АПК, сільське господарство, агросфера, аграрний сектор економіки

Актуальність.

Одним з найважливіших завдань методології кожної галузевої юридичної науки є постійне удосконалення існуючого понятійно-категорійного апарату, що відповідає сучасному суспільному субстрату, який певна галузь покликана врегульовувати. Адже від змісту базових понять прямо залежить формування відповідних режимів правового регулю-

вання. Не є винятком і аграрно-правова наука і практика, які оперують застарілими термінами, що не відповідають реаліям сьогодення, одним з яких є «агропромисловий комплекс».

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Агропромисловий комплекс (АПК) з самого початку виникнення розгля-

дався як сукупність галузей, організаційно і економічно поєднаних єдністю цілей і завдань з вирішення продовольчої проблеми. При цьому структура АПК охоплювала три основні сфери: 1) галузі, зайняті виробництвом і постачанням АПК засобів виробництва; 2) сільське господарство (центральна ланка); 3) галузі з переробки, заготівлі, зберігання та доведенню продукції до споживача (Экономический словарь..., 1986: 14). Не дивлячись на докорінну прямо полярну зміну суспільно-політичного і економічного устрою, цей термін не втратив свого значення для економічної науки і широко застосовується в економічній літературі сьогодення (Економічний енциклопедичний словник, 2005: 14). Більше того під назвою «Економіка АПК» досі регулярно друкується міжнародний науково-виробничий журнал, засновником якого з 1994 року є Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (Економіка АПК). Для прикладу вже в поточному році опубліковано матеріал, присвячений новим напрямкам розвитку АПК, зокрема кластерному (Гусаков, 2020). Наразі функціонує також окремий агропромисловий портал «UKRAPK» (Агропромисловий портал «UKRAPK»). В економічній доктрині існують навіть спроби розширення вищезазначеної традиційної тріади сфер, що формують структуру АПК, за рахунок четвертої сфери, яка охоплює матеріально-технічне постачання і збут, заготовки, торгівлю і громадське харчування, в рамках якої здійснюється розподіл, обмін і доставка до споживачів створених в перших трьох стадіях товарів народного споживання і засобів праці. При цьому в стадії формування і розвитку перебуває п'ята, забезпечувальна сфера, куди входять об'єкти соціально-економічної

інфраструктури (Бренчагова, 2005: 8–9). Наведене свідчить, що досліджуваний термін досить міцно укорінився в сучасну економічну науково-практичну лексику.

Слід також зазначити, що аналогічні за змістом тлумачення АПК містить і юридична енциклопедична література (Павлович & П'ятина, 1998: 40; Семчик, 2007: 15). На жаль, не висловлено позицію щодо цього терміну, який застосовується без розкриття змісту, у Великій українській юридичній енциклопедії (Список основних скорочень, 2019: 682). У окремих юридичних наукових публікаціях сучасний АПК розглядається як важливий сектор економіки України, чим відбувається фактичне ототожнення його з сільським господарством, яке і є аграрним сектором економіки (Заставська, 2013: 126).

Усе це однак не підтверджує відповідності застосовуваного терміну сутності і змісту охоплюваних ним відносин. З цього боку заслуговує на належну увагу консолідуєча позиція російських вчених-юристів, що сьогодні АПК в загальноприйнятому вигляді не існує, а вчені економісти і юристи застосовують це поняття як дещо реальне. Цей висновок став наслідком констатації фактів, що сільське господарство залишається само по собі, наодинці, без прив'язки до нього машинобудівних галузей, галузей, що виробляють мінеральні добрива, галузей і видів діяльності, які обслуговують сільськогосподарське виробництво і які разом з сільським господарством у радянський період складали агропромисловий комплекс (АПК) як єдиний об'єкт державного управління, планування і фінансування (Анисимов, Рыженков & Черноморец, 2008: 18). Таким чином, у

наявності різні, по суті прямо протилежні підходи представників економічної та аграрно-правової наук, які потребують поглибленого вивчення.

Результати.

У основу вирішення зазначеної суперечності варто покласти методологічний прийом логіки, за яким глибоке знання певного поняття прямо пов'язується зі знаходженням його суттєвих ознак (Кондаков, 1967: 272), що зумовлює необхідність виокремлення сутнісних ознак агропромислового комплексу з наступним їх порівнянням з реаліями сьогодення.

Головною рисою сучасного АПК є наявність постійних і прямих зв'язків між високоспеціалізованим сільським господарством і промисловістю як по лінії виробництва і переробки сировини, так і по лінії комплексної переробки відходів основного виробництва аж до випуску готової продукції («Сутність та головні ознаки...»). Зазначена ознака перебуває в абсолютному руслі сутнісного філологічного тлумачення терміну «агропромисловий», що розглядається як стосовний до: 1) розвитку сільського господарства на промисловій основі; 2) галузей промисловості, пов'язаних із сільським господарством (Великий тлумачний словник, 2004: 7). Обидва значення пов'язують аграрний сектор виробництва з промисловістю. При цьому у першому тлумаченні відбивається створення машинобудівної основи сучасного сільськогосподарського виробництва, у іншому – сільське господарство виступає безпосереднім джерелом створення сировинної бази для переробної промисловості. Саме у такому ракурсі відбувається злит-

тя зовні змістовно протилежних і не поєднуваних понять «сільське господарство» та «промисловість» у цілісному терміні «агропромисловий».

Необхідно також вказати на існування у спеціальній літературі, присвяченій безпосередньо АПК, його принципових, визначальних ознак: постійне формування оптимальної структури, яка б відповідала вимогам відтворювального процесу; скоординована діяльність усіх складових з метою забезпечення спільної мети; створення реальних умов для інтенсивного розвитку інтегрованого виробництва («Організація, прогнозування та планування...», 2004: 19). Як наслідок, маємо досить невдачну спробу, адже перші дві запропоновані ознаки мають надмірно узагальнений характер через застосовність до будь-якого системно-структурного процесу або явища. Так само остання ознака відірвана від реальної основи, бо стосується розвитку будь-якого інтегрованого виробництва.

Звідси, цілком відповідною є ознака сталих взаємозв'язків між сільським господарством та машинобудівною і переробною промисловістю. З лексичного тлумачення комплексу як сукупності виробничих галузей, пов'язаних між собою технічно чи організаційно (Словник іншомовних слів, 2008: 542), одразу ж ставиться під сумнів існування галузі, зайнятої виробництвом і постачанням АПК засобів виробництва. Цілком логічно, що це галузь саме вітчизняного тракторного і сільськогосподарського машинобудування. Водночас не є секретом відсутність вказаної галузі в реальності. Навіть у разі виробництва вітчизняної техніки, вона є не конкурентоспроможною порівняно з імпортними аналогами, що підтверджується сотнями публікацій у

ЗМІ та наукових джерелах. Так, у економічних наукових публікаціях констатується різке падіння виробництва і споживання вітчизняної продукції на фоні того, що Україні вдалося все ж таки зберегти окремі галузі сільськогосподарського машинобудування, які на сьогоднішній день здатні витримувати конкуренцію на ринку за рахунок порівняно нижчої вартості продукції та при цьому гарній якості виробленої продукції. Наприклад, Кіровоградський завод може забезпечити потреби країни в посівній техніці, тоді як він завантажений лише на 10 %. Переважно працюють підприємства, які освоїли технології спільного виробництва іноземної продукції. Зокрема, Калинівський завод (Вінницька область) здійснює спільне з Німеччиною виробництво сівалок, у Рівному спільно з датською фірмою створено СП з виробництва комбайнів, також розробляється спільний з Польщею проект виробництва зернозбирального комбайна «Бізон» на заводі ім. Малишева (Харків) тощо (Погребняк & Хоменко, 2017: 172–175). На жаль, несистемні періодичні кроки держави у відродження вітчизняного машинобудування («Про заходи щодо дальшого розвитку...», 1994; «Про затвердження Державної програми розвитку виробництва...», 2004; «Про затвердження Державної програми розвитку вітчизняного машинобудування...», 2007) не дали очікуваного результату.

Остання комплексна спроба реанімації системи інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України вітчизняними засобами виробництва була здійснена однойменним Законом України від 5 жовтня 2006 р. Однак запропонований комплекс заходів поволі захлинувся в умовах недостатнього бюджетного супроводу

та поступової втрати інтересу держави до цих питань. Так, ще у 2012 р. було затверджене Положення про комісію з питань визначення переліку і граничних цін на техніку та обладнання вітчизняного виробництва для агропромислового комплексу, закупівля якої фінансується за рахунок коштів державного бюджету. Але останнє встановлення граничних цін на техніку та обладнання вітчизняного виробництва для агропромислового комплексу, що закупається за кошти держбюджету, було здійснено в кінці 2014 р. («Про затвердження переліку і граничних цін...», 2014).

Окремі безсистемні спроби держави заповнити загальні потреби сільського господарства в сучасних засобах виробництва за рахунок української техніки досить переконливо засвідчують факт відсутності цілісної конкурентоспроможної галузі вітчизняного тракторного і сільськогосподарського машинобудування, існування окремих колишніх підприємств якої є додатковим підтвердженням такому висновку.

АПК вважається результатом розвитку агропромислової інтеграції (Економічний енциклопедичний словник, 2005: 15), причому вищою її формою і наслідком (Орехівський, 2010: 270), з чим можна погодитися лише у глибоко теоретичній площині. На практиці формування агропромислових комплексів навіть на локальному рівні унеможливорюється відсутністю у їх складі промислових підприємств, що виробляють і поставляють засоби виробництва.

Ще одним чинником існування окремої галузі народного господарства є наявність відповідного центрального органу виконавчої влади, який здійснює державне управління цією галуззю. Слід вказати на створення

у 1995 р. такого органу у особі Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування (Укргроماش), підвідомчого Міністерству машинобудування, військово-промислового комплексу і конверсії України («Про утворення Державного департаменту...», 1995). Однак у 2011 р. Укргроماش був ліквідований у ході реформування центральних органів державної виконавчої влади («Про ліквідацію урядових органів», 2011), що позбавило цю галузь спеціального централізованого керівництва та додаткової ознаки самостійності.

Відсутнє сьогодні також централізоване державне управління заготівлею сільськогосподарської продукції на рівні окремого спеціалізованого органу, функції якого в радянських умовах здійснював Центросоюз СРСР як центральний орган споживчої кооперації. Мабуть не варто детально зупинятись на зникненні цієї організації з управлінської мапи нашої держави, яке має глибокі об'єктивні причини. Але за цією формальною ознакою нинішній так званий АПК не відповідає первісній його моделі.

Якщо брати в цілому, нинішня модель так званого АПК не відповідає первісному задуму, завдяки якому і з'явився цей економічний феномен. Передусім це стосується передумов створення та умов існування агропромислового комплексу. Запровадження агропромислової інтеграції в сільськогосподарське виробництво СРСР стало наслідком прийняття травневим пленумом ЦК КПРС 1982 р. Продовольчої програми СРСР на період 1982–1990 рр. Однак вже через 3 роки спільною постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про подальше удосконалення управління агропромисловим комплексом» було

визнано відсутність істотних змін в економічному механізмі взаємовідносин колгоспів, радгоспів і обслуговуючих організацій. Причиною такого становища було визнано відсутність належного управління, для чого було визнано необхідним утворити союзно-республіканський Державний агропромисловий комітет СРСР (Держагропром СРСР) на базі Міністерства сільського господарства СРСР, Міністерства плодоовочевого господарства СРСР, Міністерства м'ясної і молочної промисловості СРСР, Міністерства харчової промисловості СРСР, Міністерства сільського будівництва СРСР і Державного комітету СРСР по виробничо-технічному забезпеченню сільського господарства.

На жаль, у доступній вітчизняній літературі відсутня об'єктивна оцінка результатів запровадження агропромислової моделі організації сільськогосподарського виробництва. Своє відношення висловили представники російської історичної доктрини у вигляді висновку, що за всі роки свого існування АПК себе не виправдали і не стали життєздатним організмом (Кириллов & Бравина, 2020: 491), з чим безумовно слід погодитись.

Таким чином, агропромисловий комплекс СРСР слід розглядати як реакцію радянської держави на об'єктивну необхідність ліквідації так званого «продовольчого питання», а насправді – продовольчої кризи, яка досягла свого піку в середині 80-х років минулого століття. Пануючому тоді радянському командно-бюрократичному стилю державного управління характерна єдина іманентно властива реакція у вигляді додаткового посилення централізації у аграрній сфері виробництва. Але такий захід був можливий лише в умовах виключного існування державних підпри-

ємств машинобудівної та переробної галузей, а також державної власності на майно радгоспів та колгоспно-кооперативної – у колгоспах (прихованого різновиду державної власності). Усі перераховані суб'єкти структурно входили до єдиного виробничо-переробного комплексу, яким і був за своїм змістом АПК. У зазначених умовах будь-яке рішення Державного агропромислового комітету (Держагропром) набувало рівня закону і підлягало негайному безперечному виконанню. Для порівняння, в нинішніх умовах примату права приватної власності абсолютна кількість сільськогосподарських підприємств є приватними, які не можуть входити до державних органів як структурні одиниці. Для них рішення центральних галузевих органів набувають переважно характеру індикативних вказівок. Як наслідок, зі складу так званого агропромислового комплексу випадає центральна виробнича ланка, якою є сільське господарство.

Висновки і перспективи.

Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що нинішній АПК не відповідає його атрибутивним ознакам, насамперед ознаці сталих взаємозв'язків між сільським господарством та машинобудівною і переробною промисловістю у частині відсутності цілісної конкурентоспроможної галузі вітчизняного тракторного і сільськогосподарського машинобудування, до того ж позбавленої внаслідок адміністративної реформи спеціалізованого органу державного управління. У цілому сучасна модель так званого АПК жодним чином не відповідає первісному задуму, завдяки якому і з'явився цей економічний феномен. Іншими словами – це радянський пережиток, який не має

об'єктивних підстав для застосування в умовах сьогодення. Разом з тим внаслідок усунення лексичної конструкції «агропромисловий комплекс» з наукового вжитку в понятійно-категорійному апараті економічних і відповідних юридичних наук утворюється певна прогалина, яка потребує заповнення за рахунок споріднених видових понять.

В юридичних наукових публікаціях звертається увага на пріоритетність застосування для позначення сільськогосподарського виробництва в масштабах країни термінів «аграрний сектор економіки» як вузького поняття і «аграрна сфера», як ширшого поняття, яке можна визначити як аграрний сектор економіки держави у взаємозв'язку із соціальною інфраструктурою сільської місцевості (Курило, 2014: 90). У іншому баченні «аграрна сфера» розглядається як системоутворююча категорія предмета аграрного права, під якою пропонується розуміти сферу виникнення, зміни та припинення аграрних суспільних відносин між суб'єктами в процесі функціонування аграрного сектору економіки й сільських територій, агроландшафтів, агробіоценозів і агроєкосистем, задіяних в сільськогосподарській і тісно пов'язаній з нею діяльності (Савельєва, 2016: 4). Саме зазначений напрям має всі перспективи для подальшого удосконалення понятійно-категорійного апарату аграрного права.

Список використаних джерел

1. Экономический словарь агропромышленного комплекса / Сост. А.В. Крисальский; Под ред. А.А. Сторожука. Киев: Урожай, 1986. 336 с.
2. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1. / За ред. С.В. Мочерного. Львів: Світ, 2005. 616 с.

3. Економіка АПК. Міжнародний науково-виробничий журнал. URL: <http://eaprk.org.ua> (дата звернення: 11.05.2020).
4. Гусаков Е.В. Теория и методология кластерного развития АПК. Экономика АПК. 2020. № 1. С. 121–130. URL: <http://eaprk.org.ua/ru/contents/2020/01/121> (дата звернення 11.05.2020).
5. Агропромышленный портал «UKRAPK». URL: <http://ukrapk.com/> (дата звернення 11.05.2020).
6. Бренчагова С.А. Социально-экономические основы развития регионального агропромышленного комплекса: автореф. ... дисс. канд. экон. наук: 08.00.05; Казанский гос. технолог. ун-т. Казань, 2005. 24 с.
7. Павлович З.А., П'ятина В.А. Агропромисловий комплекс України (АПК). Юридична енциклопедія: в 6 т. / За ред. Ю.С. Шемшученка. Т. 1: А–Г. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. С. 40.
8. Семчик В.І. Агропромисловий комплекс (АПК) України. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. С. 14.
9. Список основних скорочень. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: Земельне та аграрне право / За ред. М.В. Шульги. Харків: Право, 2019. С. 682–686.
10. Заставська Л.П. Актуальні проблеми реформування АПК в Україні. Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: Збірник матеріалів круглого столу (Харків, 06.12.2013 р.) / за ред. Гетьмана А.П. Харків: Національний університет «Юридична академія імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України, 2013. С. 126–129.
11. Анисимов А.П., Рыженков А.Я., Черноморец А.Е. Теоретические проблемы совершенствования аграрного законодательства. Аграрное и земельное право. 2008. № 4. С. 17–23.
12. Кондаков Н.И. Введение в логику. Москва: Наука, 1967. 467 с.
13. Сутність та головні ознаки агропромислового комплексу. Іщук С.І., Гладкий О.В. Регіональна економіка: теорія, методи, практика. URL: https://pidruchniki.com/1237070655786/rps/agropromisloviy_kompleks (дата звернення: 11.05.2020).
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусол. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
15. Організація, прогнозування та планування агропромислового комплексу: Навчальний посібник / За ред. П.С. Березівського. Львів: Магнолія плюс, 2004. 443 с.
16. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра, 2000. 1018.
17. Погребняк А. Ю., Хоменко Т.Ю. Аналіз діяльності підприємств сільськогосподарського машинобудування в умовах післякризового відновлення. Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2017. № 14. С. 170–175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2017_14_28 (дата звернення 11.05.2020).
18. Про заходи щодо дальшого розвитку тракторного і сільськогосподарського машинобудування: Указ Президента України від 18.06.1994 р. № 320/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320/94> (дата звернення: 11.05.2020).
19. Про затвердження Державної програми розвитку виробництва складної сільськогосподарської техніки на 2004–2006 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2004 р. № 906. Офіційний вісник України. 2004. № 28. Ст. 1887.
20. Про затвердження Державної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу на 2007–2010 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2007 р. № 1181. Офіційний вісник України. 2007. № 74. Ст. 2758.

21. Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України: Закон України від 05.10.2006 р. № 229-V. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 47. Ст. 464.
22. Про затвердження Положення про комісію з питань визначення переліку і граничних цін на техніку та обладнання вітчизняного виробництва для агропромислового комплексу, закупівля якої фінансується за рахунок коштів державного бюджету: наказ Мінагрополітики України від 21.06.2012 р. № 369, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 26.06.2012 р. за № 1056/21368. Офіційний вісник України. 2012. № 49. Ст. 1945.
23. Про затвердження переліку граничних цін на техніку та обладнання вітчизняного виробництва для агропромислового комплексу, закупівля якої в 2014 році фінансується за рахунок коштів державного бюджету: наказ Мінагрополітики України від 12.02.2014 р. № 69. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN000211.html (дата звернення: 16.05.2020).
24. Орехівський Г.А. Політекономія: Навч. посібн. 2-ге вид. Київ: Каравела, 2010. 440 с.
25. Про утворення Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування: Указ Президента України від 23.11.1995 р. № 1087/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087/95> (дата звернення: 11.05.2020).
26. Про ліквідацію урядових органів: постановка Кабінету Міністрів України від 28.03.2011 р. № 346. Офіційний вісник України. 2011. № 26. Ст. 1054.
27. О дальнейшем совершенствовании управления агропромышленным комплексом: Постановление Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР от 14.11.1985 г. № 1114. URL: <https://dokipedia.ru/document/5288571> (дата звернення: 19.05.2020).
28. Кириллов В.В., Бравина М.А. История России для технических вузов: учебник для вузов / изд. 4-е, перераб и доп. Москва: Юрайт, 2020. 567 с.
29. Курило В.І. Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій. Економіка АПК. 2014. № 2. С. 87–92.
30. Савельєва О.М. Предмет аграрного права України в умовах сталого розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.

References

1. Ekonomycheskyi slovar ahropromyshlenoho kompleksa [Economic Dictionary of Agriculture] (1986) / Sost. A.V., Krysalnyi; Pod red. A.A., Storozhuka. Kyev: Urozhai, 336 (in Russian).
2. Ekonomichni entsyklopedychnyi slovnyk [Economic encyclopedic dictionary] (2005): U 2 t. T. 1. / Za red. S.V., Mochernoho. Lviv: Svit, 616 (in Ukrainian).
3. Ekonomika APK. Mizhnarodnyi nauko-vo-vyrobnychiy zhurnal [Economics of agro-industrial complex. International research and production journal]. Available at: <http://eapk.org.ua> (in Ukrainian).
4. Husakov, E.V. (2020). Teoriya y metod-olohiya klasternoho rozvytyia APK. Ekonomyka APK [Theory and methodology of cluster development of agribusiness. Agricultural Economics], 1: 121–130. Available at: <http://eapk.org.ua/ru/contents/2020/01/121> (in Russian).
5. Ahropromyshlennyi portal «UKRAPK» [Agricultural portal «UKRAPK»]. Available at: <http://ukrapk.com> (in Russian).
6. Brenchahova, S.A. (2005). Sotsyalno-ekonomycheskye osnovy rozvytyia rehionalnoho ahropromyshlennoho kompleksa [Socio-economic basis for the development of the regional agro-industrial complex]; Kazanskyi hos. tekhnoloh. un-t. Kazan, 24 (in Russian).
7. Pavlovych, Z.A. & Piatyna, V.A. (1998). Ahropromyslovyy kompleks Ukrainy (APK). Yury-

- dychna entsyklopediia [Agro-industrial complex of Ukraine (AIC). Legal encyclopedia]: v 6 t. / Za red. Yu.S., Shemshuchenka. T. 1: A–H. Kyiv: «Ukr. entsykl.», 40 (in Ukrainian).
8. Semchyk, V.I. (2007). Ahropromyslovyy kompleks (APK) Ukrainy. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk [Agro-industrial complex (AIC) of Ukraine. Large encyclopedic legal dictionary] / Za red. Yu.S., Shemshuchenka. Kyiv: Yurydychna dumka, 14 (in Ukrainian).
9. Spysok osnovnykh skorochen. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [List of main abbreviations. Great Ukrainian legal encyclopedia] (2019): u 20 t. T. 16: Zemelne ta ahrarne pravo / Za red. M.V., Shulhy. Kharkiv: Pravo, 682–686 (in Ukrainian).
10. Zastavska, L.P. (2013). Aktualni problemy reformuvannya APK v Ukraini. Suchasni nauково-praktychni problemy ekolohichnoho, zemelnogo ta ahrarnogo prava [Actual problems of agro-industrial complex reform in Ukraine. Modern scientific and practical problems of environmental, land and agricultural law]: Zbirnyk materialiv kruhloho stolu (Kharkiv, 06.12.2013) / za red. Hetmana, A.P. Kharkiv: Natsionalnyi universytet «Iurydychna akademiia imeni Yaroslava Mudroho», Natsionalna akademiia pravovykh nauk Ukrainy, 126–129 (in Ukrainian).
11. Anysymov, A.P., Ryzhenkov, A.Ya. & Chernomorets, A.E. (2008). Teoretycheskye problemy sovershenstvovaniya ahrarnogo zakonodatelstva. Ahrarnoe y zemelnoe pravo [Theoretical problems of improving agricultural legislation. Agrarian and land law], 4: 17–23 (in Russian).
12. Kondakov, N.Y. (1967). Vvedeniye v lohyku [Introduction to Logic]. Moskva: Nauka, 467 (in Russian).
13. Sutnist ta holovni oznaky ahropromyslovoho kompleksu. Ishchuk, S.I., Hladkyi, O.V. Rehionalna ekonomika: teoriia, metody, praktyka [The confusion and the main signs of the agro-industrial complex. Ischuk, S.I. & Gladky, O.V. Regional economy: theory, methods, practice]. Available at: https://pidruchniki.com/1237070655786/rps/agropromisloviy_kompleks (in Ukrainian).
14. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (2004) / Uklad. i holov. red. V.T., Busol. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 1440 (in Ukrainian).
15. Orhanizatsiia, prohnozuvannya ta planuvannya ahropromyslovoho kompleksu [Organization, forecasting and planning of agro-industrial complex] (2004) / Za red. P.S., Berezivskoho. Lviv: Mahnoliia plus, 443 (in Ukrainian).
16. Slovnyk inshomovnykh sliv: 23 000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen [Dictionary of foreign words: 23,000 words and terminological phrases] (2000) / Uklad. L.O., Pustovit ta in. Kyiv: Dovira, 1018 (in Ukrainian).
17. Pohrebniak, A.Yu. & Khomenko, T.Yu. (2017). Analiz diialnosti pidpriemstv silskohospodarskoho mashynobuduvannya v umovakh pisliakryzovoho vidnovlennia. Ekonomichniy visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut» [Analysis of the activity of agricultural machine-building enterprises in the conditions of post-crisis recovery. Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»], 14: 170–175. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2017_14_28 (in Ukrainian).
18. Pro zakhody shchodo dalshoho rozvytku traktornoho i silskohospodarskoho mashynobuduvannya [On measures for further development of tractor and agricultural engineering] (1994): Ukaz Prezydenta Ukrainy 18.06.1994 № 320/94. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320/94> (in Ukrainian).
19. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy rozvytku vyrobnytstva skladnoi silskohospodarskoi tekhniky na 2004–2006 roky

- [On approval of the State program for the development of production of complex agricultural machinery for 2004– 2006] (2004): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 13.07.2004 № 906. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 28, 1887 (in Ukrainian).
20. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy rozvytku vitchyznianoho mashynobuduvannia dlia ahropromyslovoho kompleksu na 2007–2010 roky [On the statement of the State program of development of domestic mechanical engineering for an agro-industrial complex for 2007–2010] (2007): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 26.09.2007 № 1181. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 74, 2758 (in Ukrainian).
 21. Pro systemu inzhenerno-tekhnichnoho zabezpechennia ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy [On System engineering support of agriculture Ukraine] (2006): Zakon Ukrainy 05.10.2006 № 229-V. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 47, 464 (in Ukrainian).
 22. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro komisiu z pytan vyznachennia pereliku i hranychnykh tsin na tekhniku ta obladnannia vitchyznianoho vyrobnytstva dlia ahropromyslovoho kompleksu, zakupivlia yakoi finansuietsia za rakhunok koshtiv derzhavnoho biudzhetu [On approval of the Commission in determining the range and price limits on equipment and domestic equipment for agriculture, the purchase of which is financed by the state budget] (2012): nakaz Minahropolityky Ukrainy 21.06.2012 № 369, zareiestrovanyi v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 26.06.2012 za № 1056/21368. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 49, 1945 (in Ukrainian).
 23. Pro zatverdzhennia perelikui hranychnykh tsin na tekhniku ta obladnannia vitchyznianoho vyrobnytstva dlia ahropromyslovohokompleksu, zakupivlia yakoi v 2014 rotsi finansuietsiaza rakhunok koshtiv derzhavnoho biudzhetu [On approval of the list and marginal prices for machinery and equipment of domestic production for the agro-industrial complex, the purchase of which in 2014 is financed from the state budget] (2014): nakaz Minahropolityky Ukrainy 12.02.2014 № 69. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN000211.html (in Ukrainian).
 24. Orekhivskiy, H.A. (2010). Politekonomiia [Political economy]. 2-he vyd. Kyiv: Karavela, 440 (in Ukrainian).
 25. Pro utvorennia Derzhavnoho departamentu traktornoho i silskohospodarskoho mashynobuduvannia [On establishment of the State Department of tractor and agricultural machinery] (1995): Ukaz Prezidenta Ukrainy 23.11.1995 № 1087/95. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087/95> (in Ukrainian).
 26. Pro likvidatsiiu uriadovykh orhaniv [On liquidation of government] (2011): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 28.03.2011 № 346. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 26, 1054 (in Ukrainian).
 27. O dalneishem sovershenstvovany upravleniya ahropromyshlennym kompleksom [On further improving the management of the agro-industrial complex] (1985): Postanovlenye Tsentralnogo Komyteta KPSS y Soveta Mynystrov SSSR 14.11.1985 № 1114. Available at: <https://dokipedia.ru/document/5288571> (in Russian).
 28. Kyryllov, V.V. & Bravyna, M.A. (2020). Ystoriya Rossyy dlia tekhnicheskikh vuzov [History of Russia for technical universities]. Moskva: Yurait, 567 (in Russian).
 29. Kurylo, V.I. (2014). Pro zmist ta spivvidnoshennia deiakyykh ahrarnykh definit-sii. Ekonomika APK [On the content and correlation of some agrarian definitions. Economics of agro-industrial complex], 2: 87–92 (in Ukrainian).
 30. Savelieva, O.M. (2016). Predmet ahrarnoho prava Ukrainy v umovakh staloho rozvytku [The subject of agrarian law of Ukraine in the conditions of sustainable development]; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 20 (in Ukrainian).

V.M. Yermolenko (2020). AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX AS A CATEGORY OF MODERN AGRARIAN LAW. *Law. Human. Environment*, 11(2): 12-22.

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.002>.

Summary. *The article analyzes the application of «agro-industrial complex» (AIC) lexical construction in economic and agrarian-legal doctrines. Arguments are provided about the inconsistency of modern agro-industrial complex model with its essential features, the main of which is the presence of permanent and direct links between highly specialized agriculture and industry in terms of lack of stable relationships between agriculture and agricultural machinery industry. Therefore, the current model of the so-called AIC does not correspond to the original idea, due to which this economic phenomenon appeared, which makes it necessary to replace it with more appropriate concepts.*

Keywords: *agro-industrial complex, AIC, Agriculture, agrosphere, agricultural sector of economy*

ПРОДОВОЛЬЧЕ ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ (АГРАРНЕ) ПРАВО ЄС: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

О.В. ГАФУРОВА, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: gafurova.olena@gmail.com

Анотація. У статті проведено науково-теоретичний аналіз продовольчого законодавства ЄС. З'ясовано, що його основу складають норми права, які регулюють відносини, пов'язані із процесом сільськогосподарського виробництва. Такі правовідносини мають специфічний об'єкт (сільськогосподарську продукцію, включаючи корми), особливих суб'єктів (сільськогосподарських товаровиробників), а отже і свій зміст – права та обов'язки суб'єктів, пов'язані із забезпеченням безпеки сільськогосподарської продукції на стадії первинного виробництва.

З метою визначення місця продовольчого права у системі права ЄС, розкрито його принципи: аналізу ризиків (ст. 6); обережності (ст. 7); відповідальності за безпеку харчових продуктів (п. 1) ст. 17); простежуваності (ст. 18); захисту інтересів споживачів (ст. 8); права на інформацію (ст. 9, 10).

Стверджується, що наявність норм, які регулюють окремий вид однорідних суспільних відносин (що виникають, змінюються і припиняються у процесі виробництва безпечної харчової продукції, включаючи корми), а також принципів, що виступають основними засадами такого виробництва, свідчить про те, що продовольче право є сформованим правовим інститутом. Наявність в ньому значної кількості норм різних галузей права, об'єднаних за своїм змістом, дозволяє вважати його міжгалузевим правовим інститутом, основу якого складають норми сільськогосподарського (аграрного) права ЄС.

Ключові слова: продовольче право, аграрне право, законодавство ЄС, сільськогосподарська продукція, харчовий продукт, якість і безпека продукту харчування, захист прав споживачів, первинне виробництво сільськогосподарської сировини, корм

Актуальність.

Питання продовольчої безпеки займає провідне місце у національній безпеці кожної країни, оскільки є обов'яз-

ковою умовою й необхідним чинником соціальної та економічної стабільності держави. Завдяки їй досягається сталий соціально-економічний розвиток суспільства, його демографічне відтво-

рення (Курман, 2017: 87). Враховуючи те, що сільськогосподарська продукція є основою харчування людини, особливої актуальності набуває вирішення проблеми як виробництва достатньої кількості такої продукції, так і забезпечення її якості і безпеки для споживачів. З метою належного врегулювання вказаних відносин, у Європейському Союзі, прийнято низку нормативно-правових актів, які сформували таку галузь законодавства як продовольче право. Значна частина документів (майже три сотні актів ЄС за такими напрямками, як: безпечність харчових продуктів та кормів, здоров'я і благополуччя тварин, здоров'я рослин, державний контроль у зазначених сферах тощо («Санітарні та фітосанітарні заходи»), з яких вона складається, має бути імплементована в українське законодавство на підставі Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV («Санітарні та фітосанітарні заходи») Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, схваленої розпорядженням КМУ від 24 лютого 2016 р. № 228-р. Відповідно, важливим є розуміння місця продовольчого права у правовій системі ЄС, його принципів, структури, джерел.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питаннями правового регулювання якості та безпеки сільськогосподарської продукції займався ряд українських фахівців у галузі аграрного, земельного та екологічного права, зокрема: С.І. Бугера, В.М. Єрмоленко, Д.С. Піддубна, С.М. Романко, А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, Т.М. Чурилова. На жаль, без-

посередньо висвітленню ознак продовольчого права, його взаємозв'язку з аграрним (сільськогосподарським) правом ЄС, ними не проводилося. Враховуючи комплексний характер дослідження, використовувалися наукові доробки таких вітчизняних і зарубіжних представників міжнародного права, як Є.А. Арабей, О.К. Вишняков, С.Ю. Кашкін, О.О. Хоменко, а також спеціалістів у галузі аграрного права: М.П. Раджоньєрі, М. Валетта, Ж. Юдо, Р. Czechowski, М. Korzycka-Iwanow, S. Prutis, A. Stelmachowski, J.A. Usher та інших.

Мета статті полягає у з'ясуванні місця продовольчого права у правовій системі ЄС, його принципів, структури, джерел. Окрема увага звертається на розкриття проблеми співвідношення сільськогосподарського (аграрного) та продовольчого права ЄС.

Результати.

У юридичній науці і практиці не склалося єдиної думки щодо розуміння поняття «продовольче право». Так, італійські експерти розглядають його як галузь законодавства, що охоплює виробництво, обіг та адміністрування харчових продуктів. Законодавство про харчові продукти включає законодавство, що стосується рецептури продуктів, законодавство, що регулює відносини із споживачем (маркування, презентація та реклама харчових продуктів) та правила щодо гігієни і безпеки харчових продуктів («Food law»). Деякі європейські науковці вважають, що продовольче право – це частина права, яка охоплює всі норми, положення, прецедентне право та «м'яке право» у сфері продовольства. Це робить його «функціональною сферою права», яка більш спрямована на суспільне застосування, ніж на

доктринальне розмежування. Воно включає національні та міжнародні, приватні та державні, кримінальні та адміністративні положення щодо продовольства. Тобто, продовольче право, з одного боку визначається як галузь законодавства у сфері виробництва і обігу харчової продукції, з іншого – являє собою певну частину права (інститут (підгалузь, галузь права?), що складається з норм різних галузей права в цій сфері. В контексті зазначеного виникає питання щодо місця вказаних норм у системі права ЄС. Вітчизняні дослідники зазначають, що відносини щодо регулювання безпеки продуктів харчування є правовідносинами цивільно-правового типу (Право Європейського Союзу, 2013: 239–317), і відповідно розглядаються ними як складова захисту прав споживачів (Право Європейського Союзу, 2013: 273–284; Право Європейського Союзу, 2009: 251–274; Арабей, 2014: 81). На наш погляд, вказана група правовідносин хоча і тісно пов'язана із правовідносинами у сфері захисту прав споживачів, але має ряд особливостей, які не дозволяють їх отождествити. Крім того, як вже зазначалося вище, законодавець ЄС оперує поняттям «продовольче право». При цьому, європейські науковці звертають увагу на те, що хоча захист життя та здоров'я та інших інтересів споживачів є основною метою продовольчого законодавства, воно не забезпечує споживачів жодними конкретними правами чи засобами захисту (Bernd M.J. van der Meulen, 2013). Тобто, вказане зауваження дає підстави стверджувати, що насправді продовольче право безпосередньо «не націлене» на споживача. Точніше, як вказується на офіційному сайті Європейського Парламенту, європейська політика безпеки харчових

продуктів є двоякою: захистити здоров'я людини та інтереси споживача та сприяти безперебійному функціонуванню єдиного європейського ринку (Laky, 2019). Відповідно, продовольче законодавство регулює процес виготовлення безпечних продуктів споживання та їх обіг. Характеризуючи продовольче право ЄС, слід зазначити, що воно базується на концепції «від лану до столу», яка передбачає особливу увагу до всіх ланок виробничого ланцюга, у т. ч. до кормів, які застосовуються для годівлі продуктивних тварин (Новак & Мельник, 2020: 60). Тобто, обов'язковим для виробників харчової продукції є дотримання усіх приписів, встановлених Регламентом (ЄС) № 178/2002 Європейського Парламенту та Ради від 28 січня 2002 р. про встановлення загальних принципів і вимог продовольчого права, створення Європейського органу з безпеки продуктів харчування і закріплення процедур щодо безпеки харчових продуктів (далі – Регламент (ЄС) № 178/2002) («Регламент об установленні обцин принципов...»), 2002). Цей документ діє на всіх стадіях виробництва, обробки і обігу харчових продуктів і кормових засобів. Дія Регламенту не поширюється на виробництво первинної продукції для приватного домашнього використання, домашню переробку, використання або зберігання харчових продуктів (п. 3 ст. 1). Таким чином, його норми встановлюють обов'язки виробників харчової продукції, які мають кореспондуватися з правами її споживачів. В результаті основним суб'єктом вказаних правовідносин стає підприємець та відповідні органи, які здійснюють контроль в зазначеній сфері.

Згідно із законодавством, продовольче право – це сукупність правових

норм про харчові продукти в цілому і про безпеку харчових продуктів зокрема, на рівні Співтовариства або окремих держав, що регулюють правовідносини на всіх стадіях виробництва, переробки і обігу харчових продуктів, а також кормових засобів, що виготовляються для тварин, з яких отримуються харчові продукти, або які ними відгодовуються (п. 1 ст. 3 Регламенту (ЄС) № 178/2002). При цьому, стадії виробництва включають в себе первинне виробництво – виробництво, розведення, вирощування (тварин, рослин) або виробництво первинних продуктів (сільськогосподарської сировини), включаючи збір врожаю, доїння, а також виробництво сільськогосподарської тваринної продукції до забою тварин. Первинне виробництво включає також полювання і рибальство, а також збір врожаю дикорослих рослин (п. 17 ст. 3). Аналізуючи вищезазначене поняття, можна дійти висновку, що основу продовольчого права складають норми права, які регулюють відносини, пов'язані із процесом сільськогосподарського виробництва. Такі правовідносини мають специфічний об'єкт (сільськогосподарську продукцію, включаючи корми), особливих суб'єктів (сільськогосподарських товаровиробників), а отже і свій зміст – права та обов'язки суб'єктів, пов'язані із забезпеченням безпеки сільськогосподарської продукції на стадії первинного виробництва. Таким чином, доцільно погодитися із думкою російських науковців, що продовольче право ЄС є галуззю законодавства, яка тісно пов'язана з сільськогосподарським правом ЄС (Арабей, 2014: 96; Право Европейского Союза, 2013: 622). До того ж, у ряді зарубіжних підручників з сільськогосподарського (аграрного) права розглядаються питання, пов'я-

зані із забезпеченням харчової безпеки або захистом здоров'я споживачів. Так, деякі автори звертають увагу, що заходи, у сфері захисту людей, тварин та рослин, безперечно впроваджуються у торгівлі сільськогосподарською продукцією, і як предмет права, вони представляють сферу, де загальні правила Договору (Договір про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЕС) (Договір про функціонування, 2010: 75–420) – *примітка моя*) можуть особливо застосовуватися у торгівлі сільськогосподарською продукцією (Usher, 2001: 22). Адже, норми, що стосуються сільського господарства та рибальства, є певним винятком із загальних положень ДФЕС (ст.ст. 39–44 встановлюють особливості у регулюванні спільної політики ЄС в зазначеній сфері). Розділ «Правові інструменти охорони здоров'я людей і тварин» має польський підручник «Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej» (Czechowski, Korzycka-Iwanow, Prutis, Stelmachowski, 1999: 309–333). Питання харчової безпеки піднімаються у підручнику «Агроекологічне право Європейського Союзу та Італії» (Раджоньери, Валетта, 2006: 175–193). Вказане свідчить, що ці науковці розглядають відносини, пов'язані із виробництвом безпечної сільськогосподарської продукції у якості складової предмету сільськогосподарського (аграрного) права. Також серед представників європейської науки є такі, які наполягають на агропродовольчому призначенні сучасного аграрного права (Юдо, 2009: 73). При цьому, на думку ряду науковців, до сільськогосподарського права входять стандарти комерціалізації та інші вимоги до якості продовольчих товарів, покликані забезпечити їх оптимальні смакові та інші характеристики для

споживача. А от норми продовольчого законодавства ЄС регулюють відносини, пов'язані, головним чином, із забезпеченням безпеки продовольчих товарів для людини (Право Європейського Союзу, 2013: 622–623). На наш погляд, вказані норми мають розглядатися в комплексі. На це звертається увага і в Регламенті (ЄС) № 178/200, який має забезпечувати вільний обіг безпечних і якісних харчових продуктів, здоров'я та благополуччя громадян, реалізацію їх соціальних та економічних інтересів, високий ступінь захисту життя і здоров'я людей(преамбула).

Продовольче законодавство ЄС складається з значної кількості різнорідних за своїм змістом нормативних документів. Регламент (ЄС) № 178/2002 містить основоположні засади продовольчого права і тому, виступає в якості *lex generalis* по відношенню до інших актів, що приймаються в сфері захисту здоров'я споживачів (Арабей, 2014: 98). За сферою відносин, які регулюються продовольчим законодавством, виділяються наступні групи нормативно-правових актів: ті, що стосуються гігієни харчових продуктів; щодо наявності забруднюючих речовин у складі харчових продуктів; щодо маркування харчових продуктів; про речовини, які додаються до їжі; що стосуються здоров'я тварин та рослин; про корми для тварин та маркування кормів; щодо нових продуктів харчування; щодо генетично модифікованих організмів (Laku, 2019). Не зупиняючись докладно на їх характеристичі, слід звернути увагу, що значна частина цих нормативних документів стосується безпосередньо правового регулювання виробництва безпечної сільськогосподарської продукції. Так, законодавство щодо гігі-

єни харчових продуктів встановлює специфічні правила для первинного виробництва продукції рослинництва і тваринництва. Законодавство щодо наявності забруднюючих речовин у складі харчових продуктів стосується функціонування внутрішнього ринку та регулює граничні рівні залишків різних видів забруднюючих речовин (пестицидів, нітратів тощо) у харчовій продукції, включаючи корми рослинного і тваринного походження. Крім того, традиційно до джерел аграрного права належить законодавство у сфері здоров'я тварин та рослин і про корми для тварин та маркування кормів, а також законодавство, яким регулюється виробництво продукції з генетично модифікованими організмами. Вказане додатково підкреслює взаємозв'язок продовольчого і аграрного (сільськогосподарського) права ЄС. На наш погляд, це дає підстави для виділення агропродовольчого законодавства ЄС, до складу якого також можна включити нормативно-правові акти, що регулюють виробництво окремих видів сільськогосподарської продукції, її якість, виробництво органічної сільськогосподарської продукції.

Для того, щоб визначити місце продовольчого права у системі права ЄС, слід зазначити, що у законодавстві чітко закріплені його принципи: аналізу ризиків (ст. 6); обережності (ст. 7); відповідальності за безпеку харчових продуктів (п. 1) ст. 17); простежуваності (ст. 18); захисту інтересів споживачів (ст. 8); права на інформацію (ст. 9, 10). Коротко їх охарактеризуємо. Так, принцип аналізу ризиків виступає фундаментальною складовою політики безпеки харчових продуктів та передбачає, що для досягнення спільної мети забезпечення високого ступеня захисту

життя і здоров'я людини продовольче право має ґрунтуватися на даних аналізу ризиків, які можуть виникати під час споживання продуктів. Оцінка ризику ґрунтується на наявних наукових даних і здійснюється незалежно, об'єктивно і прозоро (ст. 6). Принцип обережності передбачає, що у випадках, коли за оцінкою наявної інформації встановлена можливість шкідливого впливу на здоров'я, але науковими даними це ще не підтверджено, можуть бути зроблені попередні заходи менеджменту ризику для забезпечення обраного на території Співтовариства високого рівня захисту здоров'я до надходження подальшої наукової інформації для проведення більш широкої оцінки ризику (ст. 7). Тобто, в силу принципу обережності, при оцінці небезпеки з боку продовольчого товару необхідно враховувати не тільки вже доведені шкідливі наслідки, а й саму можливість їх настання, якщо наукові дані поки не дозволяють дати однозначний результат (Право Європейського Союзу, 2013: 623). Щодо принципу захисту інтересів споживачів, то продовольче право має забезпечувати споживачам можливість робити компетентний вибір щодо споживаних харчових продуктів. При цьому повинні бути попереджені: а) практика обманів і введення в оману; б) підробок харчових продуктів і с) інші випадки, коли споживач може бути введений в оману (ст. 8). Принцип гарантування права на отримання точної та достовірної інформації передбачає, що при розробці, оцінці і перевірці продовольчого права повинна проводитися безпосередньо або через представницькі органи консультація громадськості у відкритій і прозорій формі (ст. 9). У випадках, коли є достатні підозри, що харчовий продукт або кормовий засіб може спричинити ризик здоров'ю людини або тварини, органи влади, вжива-

ють заходи щодо інформування громадськості про вид ризику для здоров'я (ст. 10). Принцип простежуваності встановлює, що на всіх стадіях виробництва, переробки і розповсюдження необхідно запровадити простежуваність харчових продуктів, кормів, продуктивних тварин, чи будь-яких інших речовин, які призначені для включення або очікується, що вони будуть включені в харчові продукти чи корми (ст.18). Це означає, що регламент вимагає від операторів ринку харчових продуктів запровадити підхід «крок назад – крок вперед», тобто мати можливість ідентифікувати оператора ринку, від якого вони отримали певний продукт, і оператора ринку, якому вони поставили певний продукт. Оператори ринку харчових продуктів мають запровадити системи і процедури, що дозволять їм виконати зазначену вимогу та надати компетентному органу інформацію, необхідну для забезпечення простежуваності (Простежуваність харчових продуктів, 2018: 12). Згідно з принципом відповідальності за безпеку харчових продуктів, підприємці, що здійснюють діяльність з виготовлення та обігу харчових продуктів і кормових засобів, забезпечують їх відповідність вимогам продовольчого права і контролюють дотримання цих вимог на всіх стадіях виробництва, переробки та обігу (п. 1 ст. 17). Тобто, відповідальність за безпеку харчових продуктів лежить на операторі ринку харчових продуктів.

Висновки і перспективи.

Таким чином, наявність норм, які регулюють окремий вид однорідних суспільних відносин (що виникають, змінюються і припиняються у процесі виробництва безпечної харчової продукції, включаючи корми), а також принципів, що виступають основними

засадами такого виробництва, дають підстави стверджувати, що продовольче право є сформованим правовим інститутом. Наявність в ньому значної кількості норм різних галузей права, об'єднаних за своїм змістом, дозволяє вважати його міжгалузевим правовим інститутом, основу якого складають норми сільськогосподарського (аграрного) права ЄС.

Список використаних джерел

1. Арабей Е.А. Правовые аспекты деятельности Европейского Союза в области защиты прав потребителей: дис..... канд. юрид. наук. Москва, 2014. 256 с.
2. Договір про функціонування Європейського союзу. Консолідована версія в редакції Лісабонського договору. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / За ред. Г. Друзенка. Київ: «К.І.С.», 2010. С. 75–420.
3. Курман Т.В. Поняття, ознаки, основні категорії та принципи продовольчої безпеки України. Правові засади екологічної та продовольчої безпеки: проблеми імплементації міжнародних стандартів: матеріали дискусійної панелі Першого Харк. міжнар. юрид. форуму «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі» (Харків, 3–6.10.2017). Харків: Право, 2017. С. 87–103.
4. Новак Т.С., Мельник В.О. До питання маркування кормів за законодавством України. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2020. Vol. 11. № 1. С. 59–68.
5. Право Європейського Союзу: підручник / За ред. О.К. Вишнякова. Одеса: Фенікс, 2013. 883 с.
6. Право Європейського Союзу: навчальний посібник / За заг. ред. Р.А. Петрова. 2-е вид. Київ: Істина, 2009. 1023 с.
7. Право Европейского Союза. В 2 т. Особенная часть: учебник для бакалавров / Под. ред. С.Ю. Кашкина. 4-е изд. перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2013. 1023 с.
8. Простежуваність харчових продуктів: основні питання. Перший в Україні довідник. Вашингтон: Група Світового банку, 2018. 28 с.
9. Раджоньери М.П., Валетта М. Агроэкологическое право Европейского Союза и Италии / отв. ред. Д.О. Тузов. Москва: Статут, 2006. 208 с.
10. Регламент № 178/2002 об установлении общин принципов и требований в продовольственном праве, о создании европейского органа по безопасности пищевых продуктов и об установлении процедуры обеспечения безопасности пищевых продуктов. URL: <https://www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/usefulinf/files/es178-2002.pdf>.
11. Санітарні та фітосанітарні заходи: Мінекономіки про стан імплементації українського законодавства до вимог законодавства ЄС. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100018372-sanitarni-ta-fitosanitarni-zakhodi-minekonomiki-pro-stan-implementatsiyi-ukrayinskogo-zakonodavstva-do-vimog-zakonodavstva-yes>.
12. Юдо Ж. Вклад Европейского комитета по аграрному праву в развитие аграрного права в Европе. Правовое регулирование аграрных, земельных отношений, природопользования и охраны окружающей среды в сельском хозяйстве России, Украины, Белоруссии, Казахстана, других стран СНГ и государств ЕС: состояние, проблемы, пути совершенствования: междунар. сб. науч. тр. аграр. и юрид. высш. учеб.заведений России, Украины, Белоруссии, Казахстана, других стран СНГ и государств ЕС. Москва: Рос. ассоциация аграр. и природоресурс. права, 2009. Т. 1. 2009. С. 70–79.
13. Bernd M.J. van der Meulen. The Structure of European Food Law. URL: https://www.researchgate.net/publication/269762237_The_Structure_of_European_Food_Law.

14. Czechowski P., Korzycka-Iwanow M., Prutis S., Stelmachowski A. Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN, 1999. 370 s.
15. Laky Z. Food safety. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/51/food-safety>.
16. Food law. URL: <https://www.foodlaw.it/food-law>.
17. Usher J.A. EC Agricultural Law. 2 edition. New York: Oxford University press Inc., 2001. 210 p.

References

1. Arabei, E.A. (2014). Pravovye aspekty deiatelnosti Evropeiskoho Soiuzu v oblasti zashchyty prav potrebytelei [Legal aspects of the activities of the European Union in the field of consumer protection]. Moskva, 256 (in Russian).
2. Dohovir pro funktsionuvannya Yevropeiskoho soiuzu. Konsolidovana versiiia v redaktsii Lisabonskoho dohovoru. Konstytutsiini akty Yevropeiskoho Soiuzu [Treaty on the Functioning of the European Union. Consolidated version as amended by the Lisbon Treaty. Constitutional acts of the European Union] (2010) / Za red. H., Druzenka. Kyiv: «K.I.S.», 75–420 (in Ukrainian).
3. Kurman, T.V. (2017). Poniattia, oznaky, osnovni katehorii ta pryntsypy prodovolchoi bezpeky Ukrainy. Pravovi zasady ekolohichnoi ta prodovolchoi bezpeky: problemy implementatsii mizhnarodnykh standartiv [Concepts, features, main categories and principles of food security of Ukraine. Legal bases of ecological and food safety: problems of implementation of international standards]: materialy dyskusiiinoi paneli Pershoho Khark. mizhnar. yuryd. forumu «Pravo ta problemy staloho rozvytku v hlobalizovanomu sviti» (Kharkiv, 3–6.10.2017). Kharkiv: Pravo, 87–103 (in Ukrainian).
4. Novak, T.S. & Melnyk, V.O. (2020). Do pytan- nia markuvannya kormiv za zakonodavstvom Ukrainy. Pravo. Liudyna. Dovkilia: nauko- vo-praktychnyi zhurnal [On the issue of feed labeling under the legislation of Ukraine. Law. Human. Environment: scientific and practical journal], 11 (1): 59–68 (in Ukrainian).
5. Pravo Yevropeiskoho Soiuzu [European Union law] (2013) / Za red. O.K., Vyshniakova. Odesa: Feniks, 883 (in Ukrainian).
6. Pravo Yevropeiskoho Soiuzu [European Union law] (2009) / Za zah. red. R.A., Petrova. 2-e vyd. Kyiv: Istyna, 1023 (in Ukrainian).
7. Pravo Evropeiskoho Soiuzu [European Union law] (2013). V 2 t. Osobennaia chast / Pod. red. S.Yu., Kashkina. 4-e yzd. pererab. y dop. Moskva: Yzdatelstvo Yurait, 1023 (in Russian).
8. Prostezhuvanist kharchovykh produktiv: osnovni pytannia. Pershyi v Ukraini dovidnyk [Food traceability: key issues. The first directory in Ukraine] (2018). Vashynhton: Hrupa Svitovoho banku, 28 (in Ukrainian).
9. Radzhonery, M.P. & Valetta, M. (2006). Ahroekolohycheskoe pravo Evropeiskoho Soiuzu y Ytallyi [Agroecological law of the European Union and Italy] / otv. red. D.O., Tuzov. Moskva: Statut, 208 (in Russian).
10. Rehlament № 178/2002 ob ustanovleny obshchyn pryntsypov y trebovaniy v prodovolstvennom prave, o sozdanny evropeiskoho orhana po bezopasnosti pyshchevykh produktov y ob ustanovleny protsedury obespecheniya bezopasnosti pyshchevykh produktov [Regulation No 178/2002 on the establishment of communities of principles and requirements in food law, on the establishment of a European food safety authority and on the establishment of food safety procedures]. Available at: <https://www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/usefulinf/files/es178-2002.pdf> (in Russian).
11. Sanitarni ta fitosanitarni zakhody: Minekonomiky pro stan implementatsii ukrainskoho zakonodavstva do vymoh zakonodavstva YeS [Sanitary and phytosanitary measures: Ministry of Economy on the state of implementation of Ukrainian legislation to the requirements of EU legislation]. Available at: <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100018372-sanitarni-ta-fitosan->

- itarni-zakhodi-minekonomiki-pro-stan-implementatsiyi-ukrayinskogo-zakonodavstva-do-vimog-zakonodavstva-yes (in Ukrainian).
12. Yudo, Zh. (2009). Vklad Evropeiskoho komyteta po aharnomu pravu v rozvytye aharnoho prava v Evrope. Pravovoe rehulyrovanye ahrarykh, zemelnykh otnoshenyi, pryrodopolzovanyia y okhrany okruzhaiushchei srede v selskom khoziaistve Rossyy, Ukrainy, Belorussyy, Kazakhstana, druhykh stran SNH y hosudarstv ES: sostoianye, problemy, puty sovershenstvovanyia [Contribution of the European Committee of Agrarian Law to the development of agrarian law in Europe. Legal regulation of agrarian, land relations, nature management and environmental protection in agriculture in Russia, Ukraine, Belarus, Kazakhstan, other CIS countries and EU countries: state, problems, ways to improve]: mezhduunar. sb. nauch. tr. ahrar. y yuryd. vyssh. ucheb. zavedenyi Rossyy, Ukrainy, Belorussyy, Kazakhstana, druhykh stran SNH y hosudarstv ES. Moskva: Ros. assotsyatsiya ahrar. y pryrodoresurs. prava, 70–79 (in Russian).
 13. Bernd, M.J. van der Meulen. The Structure of European Food Law. Available at: <https://www.researchgate.net> (in English).
 14. Czechowski, P., Korzycka-Iwanow, M., Prutis, S. & Stelmachowski, A. (1999). Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN, 370 (in Polish).
 15. Laky, Z. Food safety. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/51/food-safety> (in English).
 16. Food law. Available at: <https://www.food-law.it/food-law> (in English).
 17. Usher, J.A. (2001). EC Agricultural Law. 2 edition. New York: Oxford University press Inc., 210 (in English).

O.V. Hafurova (2020). EU FOOD AND AGRICULTURAL LAW: PROBLEMS OF THE INTERRELATION. *Law. Human. Environment*, 11(2): 23-31. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.003>.

Summary. *The article provides a scientific and theoretical analysis of EU food legislation. It was found that it is based on the rules of law governing relations related to the process of agricultural production. Such legal relations have a specific object (agricultural products, including feed), special entities (agricultural producers), and hence their content – the rights and responsibilities of entities associated with the safety of agricultural products at the stage of primary production.*

In order to determine the place of food law in the EU legal system, its principles are revealed: risk analysis (Article 6); precautionary principle (Article 7); responsibility for food safety (Article 17, paragraph 1); traceability (Article 18); protection of consumers' interests (Article 8); the right to information (Articles 9, 10).

It is argued that the existence of rules governing a particular type of homogeneous social relations (arising, changing and ceasing in the production of safe food, including feed), as well as the principles underlying the basic principles of such production, indicates that food law is formed legal institution. The presence in it of a significant number of norms of different branches of law, united in their content, allows us to consider it an interdisciplinary legal institution, the basis of which are the norms of agricultural (agricultural) law of the EU.

Keywords: *food law, agrarian law, EU legislation, agricultural products, foodstuff, food quality and safety, consumer protection, primary production of agricultural raw materials, feed*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ САМОРЕГУЛІВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В СФЕРІ АГРОСТРАХУВАННЯ

О.В. ГАФУРОВА, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: gafurova.olena@gmail.com

С.І. МАРЧЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: marchenko_svet@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правових засад діяльності саморегулівних організацій у сфері агрострахування в Україні. Визначено, що стимулювання створення та функціонування саморегулівних організацій у сільському господарстві має на меті оптимальне поєднання ринкових механізмів та ефективної регулятивної функції держави в рамках дерегулювання підприємницької діяльності та відповідає Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року. У статті представлено результати аналізу правового регулювання діяльності Аграрного страхового пулу – єдиного об'єднання страховиків, які здійснюють страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. Виокремлено юридичні ознаки Аграрного страхового пулу, охарактеризовано основні принципи, функції та особливості його правового статусу.

На підставі аналізу законодавства та практики діяльності Аграрного страхового пулу акцентовано увагу на проблемних питаннях правового регулювання діяльності Аграрного страхового пулу та запропоновано шляхи вдосконалення законодавства України у досліджуваній сфері.

Ключові слова: саморегулівні організації, сільськогосподарський товаровиробник, сільське господарство, сільськогосподарська продукція, Аграрний страховий Пул, аграрні ризики, страхування з державною підтримкою, договір страхування

Актуальність.

Концепцією Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, схваленою розпорядженням КМУ від 15 грудня 2015 р. № 1437, передбачено

стимулювання створення та функціонування саморегулівних організацій в агропромисловому комплексі з метою забезпечення організаційно-економічних умов для ефективного та соціально спрямованого розвитку аграрного сектору економіки. Створення системної

і цілісної правової основи, що забезпечить ефективне функціонування саморегулювальних організацій, належить до пріоритетних напрямків реформування у сфері розвитку підприємництва в Україні адже передбачає оптимальне поєднання ринкових механізмів та ефективної регулятивної функції держави в рамках дерегулювання підприємницької діяльності. Наразі в Україні відсутнє законодавство, яке б визначало єдині підходи до саморегулювання, відсутній системний і комплексний порядок утворення та діяльності саморегулювальних організацій, не визначено мети та цілей здійснення саморегулювання, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретичною базою дослідження стали праці ряду вітчизняних фахівців у галузі аграрного, земельного та екологічного права, зокрема І.В. Горіславської, Х.А. Григор'євої, В.М. Єрмоленка, А.М. Земко, Т.О. Коваленко, Т.В. Курман, А.М. Статівки, В.Ю. Уркевича.

Мета цієї статті полягає у проведенні науково-теоретичного аналізу законодавства, яким регулюється діяльність саморегулювальних організацій у сфері агрострахування. Окрема увага приділяється аналізу правового регулювання діяльності Аграрного страхового пулу.

Результати.

Відповідно до Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні, схваленої розпорядженням КМУ від 10 травня 2018 р. № 308-р. закріплено норму щодо утворення саморегулювальних організацій відповідно до законів, що ре-

гулюють окремі сфери господарської або професійної діяльності. До таких сфер належить і агрострахування.

Аграрний бізнес є одним з найбільш ризикованих видів підприємницької діяльності. Це зумовлено сезонністю сільськогосподарського виробництва, залежністю від природно-кліматичних умов, особливостями використання живих організмів у рослинництві і тваринництві, змінами кон'юнктури зовнішніх ринків аграрної продукції, сезонними ціновими коливаннями на сільськогосподарську продукцію та іншими чинниками. Дієвим механізмом мінімізації таких ризиків, відшкодування вартості втраченої сільськогосподарської продукції та механізмом захисту інтересів суб'єктів агробізнесу є страхування, яке поширене в багатьох країнах світу (Клеріні, 2017: 1). На жаль, в Україні такий вид страхування не є поширеним. Згідно із статистичними даними в Україні застраховано лише трохи більше 5 % земель сільськогосподарського призначення. Для порівняння – в США, який є лідером у агрострахуванні, 90 % господарств застраховані (Ковальчук, 2019). Насамперед, це пов'язано із відсутністю вільних обігових коштів у сільськогосподарських товаровиробників, які вони можуть витратити на сплату страхових премій страховикам, низьким рівнем довіри до страховиків та недосконалістю законодавства у цій сфері. Світовий досвід свідчить, що ефективний розвиток страхового ринку можливий за умови врахування принципу оптимальності державного регулювання, тобто держава регулює діяльність учасників ринку лише у випадках, коли це абсолютно необхідно, а в інших – вона делегує частину своїх повноважень професійним учасникам ринку, які

об'єднуються у саморегульну організацію. Кабінетом Міністрів України у 2015 р. розроблено проект Закону «Про основи саморегулювання в аграрному секторі економіки України» (Проект закону, 2015) відповідно до якого саморегульна організація – юридична особа, яка є добровільним об'єднанням суб'єктів господарської та/або професійної діяльності, визнана державою в особі центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику. Основними засадами саморегулювання в аграрному секторі України є збалансування державного та громадського регулювання аграрним сектором економіки; рівноправність саморегулювальних організацій в різних сферах діяльності; захист інтересів членів (учасників) саморегулювальних організацій; неможливість узурпації контролю над саморегулювальними організаціями; неможливість зловживань саморегулювальними організаціями щодо учасників (членів) та у відповідній сфері діяльності; державного захисту та підтримки дій саморегулювальних організацій, вчинених ними в межах відповідного законодавства

Для реалізації принципу саморегулювання законодавством передбачається створення національних асоціацій страховиків та страхових посередників. Відповідно до розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (далі – Нацкомфінпослуг) від 21 серпня 2008 р. № 1000 саморегульна організація страховиків – об'єднання, якому за рішенням Нацкомфінпослуг делеговано окремі повноваження та інформація про яке внесена до реєстру саморегулювальних організацій фінансових установ.

За видами координації діяльності

об'єднання страховиків можна класифікувати на загальні, повноваження яких поширюється на всю діяльність учасників аграрного страхового ринку, та спеціалізовані – які здійснюють діяльність за конкретним видом страхування. Починаючи з 2001 року на ринку сільськогосподарського страхування в Україні створено такі об'єднання страховиків, як Асоціація страховиків в аграрному секторі економіки України (2001), Український сільськогосподарський страховий пул (2003), Український пул перестрахування сільськогосподарських ризиків (2003), Аграрне страхове бюро (2011), Аграрний страховий пул (2012) (Шолойко, 2017: 21).

Згідно з Законом України від 7 березня 1996 р. «Про страхування» страховики, які мають ліцензію на здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, зобов'язані утворити Аграрний страховий пул (далі – ПУЛ), що є юридичною особою та утримується за рахунок коштів страховиків, його члени діють на умовах співстрахування, що підвищує гарантії виконання зобов'язань страховими компаніями перед сільгоспвиробниками у разі отримання останніми збитків (ч. 6 ст. 13). Тобто, ПУЛ належить до спеціалізованих об'єднань страховиків, участь у якому є необхідною умовою здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. Однак, як зазначається в спеціальній літературі, через відсутність значної підтримки, фактично, на сьогодні ми маємо ПУЛ, який не працює (Петренко, 2015).

ПУЛ є єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють страхування відповідно до Закону України від 9 лютого 2012 р. «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Як зазначає І.В. Горіславська, і в зарубіжних країнах іс-

нують об'єднання страховиків, подібні Аграрному страховому пулу, зокрема, іспанський «Агросегуро», турецький ТАРСІМ, російський Національний союз агростраховиків та ін. (Горіславська, 2013: 83).

ПУЛ є юридичною особою, неприбутковою організацією, яка діє на підставі Статуту. Його діяльність фінансується за рахунок членів (п. 5, п. 6 ст. 16 вищевказаного Закону).

Членом об'єднання може бути страховик, що відповідає вимогам Закону України «Про страхування», отримав відповідну ліцензію і відповідає вимогам, визначеним національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, разом із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику (Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України (далі – Мінекономрозвитку), щодо участі страхових компаній у страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою (п. 7 ст. 16). На практиці, вищевказані вимоги затверджені розпорядженням Нацкомфінпослуг від 9 жовтня 2012 р. № 1671. Згідно з цим нормативно-правовим актом, страхова компанія (страховик) може здійснювати страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, якщо, зокрема: має досвід здійснення майнового страхування протягом двох останніх років; має кваліфікований персонал; вартість чистих активів страхової компанії (страховика) після закінчення другого та кожного наступного фінансового року має бути не меншою, ніж розмір зареєстрованого статутного капіталу цієї фінансової установи; забезпечує можливість страхувальника повідомляти страхову компанію (страховика) про події, які мають ознаки страхового випадку, та отри-

мувати первинну інформацію щодо порядку врегулювання збитків; на останню звітну дату, що передуює набуттю членства в ПУЛі, страхова компанія (страховик) зобов'язана(ий) мати перевищення фактичного запасу платоспроможності (нетто-активів) над розрахунковим нормативним запасом платоспроможності не менше ніж на 25 відсотків та не менше ніж на 1 млн євро за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим НБУ (п. 3 Вимог щодо участі страхових компаній (страховиків) у страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, затверджених розпорядженням Нацкомфінпослуг від 9 жовтня 2012 р. № 1671). Зрозуміло, що дотриматися таких вимог може не кожна страхова компанія. Тому, коло суб'єктів, які можуть надавати послуги страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою є дуже обмеженим. У засобах масової інформації неодноразово повідомлялося про складності при формуванні цієї організації. Зокрема, наголошувалося, що спочатку страхові компанії не могли увійти в ПУЛ, оскільки Нацкомфінпослуг не видавала їм ліцензії, потім у вступі відмовляв ПУЛ («Агροстрахуванню дадуть ...»). На сьогоднішній день, до його складу входять такі члени: 1) ПАТ «Страхова компанія «Брокбізнес»»; 2) ПАТ «Страхова компанія «Страхові гарантії»»; 3) ПАТ «Українська аграрно страхова компанія»»; 4) ПАТ «Страхова компанія «Альфа страхування» (ОС «АСФ»).

Функції, які здійснює ПУЛ, у науковій літературі, з врахуванням їх змісту, розподілено на такі види: комунікативна; професійна; інформаційно-забезпечувальна; контрольна; управлінсько-розпорядча. Комунікативна функція забезпечує взаємодію учасників системи страхування сільськогосподарської продукції з державною

підтримкою з Мінекономрозвитку. Реалізація професійної функції передбачає: а) розроблення програм перестраховування сільськогосподарських ризиків з метою забезпечення гарантій виконання страховиком зобов'язань перед страхувальниками; б) участь у підготовці стандартних страхових продуктів, методичних рекомендацій зі страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, з врегулювання збитків і проведення експертиз за договорами страхування такої продукції. Завданнями інформаційно-забезпечувальної функції є: а) створення централізованої бази даних із страхування сільськогосподарської продукції; б) ведення обліку укладених договорів страхування за інформацією, наданою страховиками; в) проведення досліджень у сфері аналізу ринку страхування сільськогосподарської продукції, у тому числі необхідних для актуарного розрахунку страхових тарифів. Змістом контрольної функції виступає контроль за дотриманням умов договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою і стандартних методик андеррайтингу, а також урегулювання збитків. Управлінсько-розпорядча функція забезпечує керування фондом покриття катастрофічних ризиків та інвестування накопичених фінансових ресурсів, а також забезпечення таких ризиків у разі виникнення надзвичайних ситуацій (Науково-практичний коментар, 2013: 94–95).

Для забезпечення виконання зобов'язань перед страхувальниками ПУЛ створює страховий фонд покриття катастрофічних ризиків (далі – Страховий фонд). Джерелом його формування є відрахування членів ПУЛу з отриманих страхових премій з цього виду страхування у розмірі, визначеному його Координаційною

радою, але не більше 5 %. Кошти фонду використовуються у разі настання катастрофічних ризиків за рішенням Координаційної ради. У разі настання надзвичайної ситуації, яка набуває масштабів катастрофи, за умови недостатності коштів у Страховому фонді, держава через центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну аграрну політику, надає ПУЛу бюджетну позику (ст. 18 Закону). Порядок надання та використання бюджетної позики затверджено Постановою КМУ від 15 серпня 2012 р. № 841. Бюджетна позика (державна фінансова допомога) виділяється за рахунок коштів резервного фонду державного бюджету (п. 1 Порядку визнання ризиків у сільському господарстві катастрофічними та надання і використання бюджетної позики (державної фінансової допомоги) у разі їх виникнення).

Слід звернути увагу, що до 2 вересня 2019 р. органом, через який держава надавала вищезгадану позику, виступало Міністерство аграрної політики та продовольства України, яке наразі реорганізоване на підставі постанови КМУ від 2 вересня 2019 р. № 829 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади». На сьогоднішній день зазначені функції мало б виконувати Мінекономрозвитку. Але, в його положенні, що затверджене постановою КМУ від 20 серпня 2014 р. № 459 (в редакції постанови КМУ від 11 вересня 2019 р. № 838), про це взагалі не йдеться. Таким чином, залишається не зрозумілим, як у подальшому буде функціонувати вказаний механізм.

Враховуючи складність вказаного механізму, а також іноземний досвід правового регулювання аналогічних відносин, вважаємо слушною думку

науковців, які зазначають, що було б доцільно передбачити серед членів ПУЛУ не лише приватних страховиків, але й орган центральної виконавчої влади, що здійснює реалізацію державної аграрної політики, політики у сфері сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави, шляхом унесення відповідних змін до п. 7 ст. 16 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» та ст. 13 Закону України «Про страхування» (Горіславська & Ткачук, 2013).

Висновки і перспективи.

Законодавство про саморегулювання у сфері агрострахування знаходиться на початковому етапі становлення. Правовий статус Аграрного страхового пулу як спеціалізованого об'єднання страховиків, які здійснюють страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою потребує удосконалення, з метою дотримання балансу інтересів усіх учасників аграрного ринку. Вказане сприятиме підвищенню гарантій виконання зобов'язань страхових компаній перед сільськогосподарськими товаровиробниками.

Список використаних джерел

1. Агрострахуванню дадуть друге життя. URL: <https://finclub.net/analytics/agrostrahovaniyu-dadut-vtoruyu-zhizn-2.html>.
2. Горіславська І.В. Правові засади здійснення аграрних страхових відносин: монографія. Київ: ЦП «Компринт», 2013. 228 с.
3. Горіславська І., Ткачук М. Правові засади діяльності аграрного страхового пулу. URL: <https://instzak.com/index.php/journal/article/view/841/838>.
4. Клеріні Г.В. Правове регулювання страхування сільськогосподарської продукції з

державною підтримкою в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 21 с.

5. Ковальчук Т. Перспективи агрострахування в Україні. Агробізнес сьогодні. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ahrostrakhuvannia/item/12688-perspektyvy-ahrostrakhuvannia-v-ukraini.html>.
6. Науково-практичний коментар Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Харків: Юрайт, 2013. 432 с.
7. ОС «АСФ» URL: <https://opendatabot.ua/c/38454369>.
8. Петренко А. Аграрне страхування: комплексний інструмент управління ризиками. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/agrarne-strahuvannya-kompleksniy-instrument-upravlinnya-rizikami.html>.
9. Проект закону «Про основи саморегулювання в аграрному секторі економіки України». URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/npa/proekt-zakonu-ukraini-pro-osnovi-samoregulyuvannya-v-agrarnomu-sektori-ekonomiki-ukraini>.
10. Шолойко А.С. Особливості інфраструктури ринку сільськогосподарського страхування в Україні. Агросвіт. 2017. № 17. С. 20–24.

References

1. Agrostrahuvannya dadut druge zhittya [Agricultural insurance will be given a second life]. Available at: <https://finclub.net/analytics/agrostrahovaniyu-dadut-vtoruyu-zhizn-2.html> (in Ukrainian).
2. Gorislavska, I.V. (2013). Pravovi zasadi zdzhnennya agrarnih strahovih vidnosin [Legal bases of realization of agrarian insurance relations]. Kyiv: CP «Komprint», 228 (in Ukrainian).
3. Gorislavska, I. & Tkachuk, M. Pravovi zasadi diyalnosti agrarnogo strahovogo PULu [Legal bases of activity of agrarian insurance PUL]. Available at: <https://instzak.com/index.php/journal/article/view/841/838> (in Ukrainian).

4. Klerini, G.V. (2017). Pravove reguluvannya strahuvannya silskogospodarskoi produkci z derzhavnoyu pidtrimkoyu v Ukraini [Legal regulation of agricultural insurance with state support in Ukraine]. Kharkiv, 21 (in Ukrainian).
5. Kovalchuk, T. Perspektivi agrostrahuvannya v Ukraini. Agrobiznes сьогодні [Prospects for agricultural insurance in Ukraine. Agribusiness today]. Available at: <http://agro-business.com.ua/agro/ahrostrakhuvannia/item/12688-perspektyvy-ahrostrakhuvannia-v-ukraini.html> (in Ukrainian).
6. Naukovo-praktichnij komentar Zakonu Ukraini «Pro osoblivosti strahuvannya silskogospodarskoi produkci z derzhavnoyu pidtrimkoyu» [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine «On the peculiarities of insurance of agricultural products with state support»]. Kharkiv: YUrajt, 432 (in Ukrainian).
7. OS «ASF». Available at: <https://opendatobot.ua/c/38454369> (in Ukrainian).
8. Petrenko, A. Agrarne strahuvannya: kompleksnij instrument upravlinnya rizikami [Agricultural insurance: a comprehensive tool for risk management]. Available at: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/agrarne-strahuvannya-kompleksnij-instrument-upravlinnya-rizikami.html> (in Ukrainian).
9. Proekt zakonu «Pro osnovi samoreguluvannya v agrarnomu sektori ekonomiki Ukraini» [Draft law «On the basics of self-regulation in the agricultural sector of Ukraine's economy»]. Available at: <https://agro.me.gov.ua/ua/npa/proekt-zakonu-ukraini-pro-osnovi-samoreguluvannya-v-agrarnomu-sektori-ekonomiki-ukraini> (in Ukrainian).
10. Sholajko, A.S. (2017). Osoblivosti infrastrukturi rinku silskogospodarskogo strahuvannya v Ukraini. Agrosvit [Features of the infrastructure of the agricultural insurance market in Ukraine. Agrosvit], 17: 20–24 (in Ukrainian).

O.V. Hafurova & S.I. Marchenko (2020). LEGAL FUNDAMENTALS OF SELF-REGULATORY ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF AGRARIAN INSURANCE. .

Law.Human. Environment, 11(2): 32-39. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.004>.

Summary. The article is devoted to the study of the legal basis of the activities of self-regulatory organizations in the field of agrarian insurance in Ukraine. It is determined that stimulating the creation and functioning of self-regulatory organizations in agriculture aims at an optimal combination of market mechanisms and effective regulatory function of the state in the framework of business deregulation and corresponds to the Concept of the State Target Program for Agrarian Sector Development until 2022. The article presents the results of the analysis of the legal regulation of the Agrarian Insurance Pool – the only association of insurers that insure agricultural products with state support. The legal features of the Agrarian Insurance Pool are singled out, the basic principles, functions and features of its legal status are characterized.

Based on the analysis of the legislation and practice of the Agrarian Insurance Pool, attention is focused on the problematic issues of legal regulation of the Agrarian Insurance Pool and suggested ways to improve the legislation of Ukraine in the study area.

Keywords: self-regulatory organizations, agricultural producer, agriculture, agricultural products, Agrarian insurance Pool, agrarian risks, insurance with state support, insurance contract

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ЛАНДШАФТНОГО ПІДХОДУ У ПРИРОДОКОРИСТУВАННІ

М.А. ДЕЙНЕГА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: marinad@meta.ua

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем правового забезпечення принципу ландшафтного підходу у природокористуванні, який передбачить зміну підходів до використання природних ресурсів з урахуванням негативних наслідків втручання людини у хід природних процесів. Визначено, що правове оформлення принципу ландшафтного підходу у природокористуванні забезпечить єдність, цілісність, комплексність природоресурсних відносин, узгодженість і баланс інтересів у сфері природокористування, реалізацію ідей сталого розвитку, а прийняття відповідних нормативно-правових актів вирішить невідкладне завдання нашої держави на шляху до подальшої європейської інтеграції.

Ключові слова: природоресурсне право, природоресурсні правідносини, принципи природокористування, ландшафт, ландшафтне планування, сталий розвиток

Актуальність.

Система природокористування має ґрунтуватися на досягненні компромісу між економічними, екологічними та соціальними потребами суспільства і базуватися на принципах сталості. Задля цього нині важливого значення набуває встановлення належного рівня правового забезпечення принципів природокористування як передумови запровадження міжнародних засад концепції сталого розвитку у сфері використання й відтворення природних ресурсів. Особливою актуальністю визначається необхідність розроблення правових

засад ландшафтного підходу у природокористуванні, що передбачає зміну підходів до використання природних ресурсів з урахуванням негативних наслідків втручання людини у хід природних процесів та балансу інтересів розвитку природи і суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Конкретні пропозиції і проекти моделей правового опосередкування ландшафтів як складової довкілля, як джерела задоволення екологічних інтересів людини та суспільства в цілому обґрунтовувалися у наукових

працях такими вченими, як: В.І. Ан-дрейцевим, І.А. Бриньке, С.В. Єль-кіним, П.Ф. Кулиничем, О.В. Лозо, В.В. Носіком, М.В. Шульгою та дея-кими іншими науковцями.

Метою статті є окреслення про-blem правового забезпечення прин-ципу ландшафтного підходу у приро-докористуванні.

Результати.

Правовим оформленням принцип ландшафтного підходу до приро-докористування зобов'язаний Все-європейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різно-маніття (1995 р.), відповідно до якої країни Європейського співтовариства узяли на себе зобов'язання істотно зменшити загрозу біологічній і ланд-шафтній різноманітності в Європі, частиною якої є й Україна. Стратегія була запропонована Маастрихтською декларацією «Про збереження при-родної спадщини Європи» (1993 р.), в основу якої були покладені Євро-пейська стратегія охорони природи (1990 р.), підсумки Добржиської і Люцернської конференцій Міністрів охорони довкілля (1991 та 1993 рр.) та Конференції ООН з питань довкіл-ля та розвитку (1992 р.) тощо.

У 2000 р. для забезпечення сталого розвитку, що базується на збалансова-ному і гармонійному співвідношенні між соціальними потребами, еконо-мічною діяльністю та довкіллям, була прийнята Європейська ландшафтна конвенція від 20.10.2000 р., ратифіко-вана Законом України від 07.09.2005 р. Мета Конвенції – захист, регулю-вання та планування європейського ландшафту (природних, сільських, міських і периферійних територій, звичайних, зруйнованих ландшафтів і

тих, що знаходяться у хорошому ста-ні), організація співпраці між євро-пейськими країнами з питання ланд-шафту. Відповідно до ст. 1 Конвенції «ландшафт» визначено як територію, як її сприймають люди, характер якої, є результатом дії та взаємодії природ-них та/або людських факторів.

Згідно з Конвенцією Україна зо-бов'язана: 1) визнавати ландшафти у законі як суттєвий компонент ото-чення людей, як вираження різнома-нітності їхньої спільної культурної та природної спадщини та як основу їх ідентичності; 2) встановлювати та впроваджувати ландшафту політику, спрямовану на охорону, регулювання й планування ландшафту шляхом при-йняття конкретних заходів; 3) встанов-лювати порядок участі широкого за-галу, місцевих і регіональних органів влади та інших сторін, зацікавлених у визначенні та впровадженні ланд-шафтної політики; 4) включати ланд-шафт до власної регіональної і міської планової політики та до її культурної, екологічної, сільськогосподарської, соціальної та економічної політики, а також до будь-якої іншої політики, що може безпосередньо або опосередко-вано впливати на ландшафт.

Як учасниця Європейської ланд-шафтної конвенції та інших міжна-родних угод, Україна взяла на себе зобов'язання із впровадження ланд-шафтної політики у національне за-конодавство. Однак, нині у законо-давстві України ландшафт як об'єкт правового регулювання визначено лише у ст. 1, 5 Закону України «Про охорону навколишнього природно-го середовища» від 25.06.1991 р. У Законі вміщені норми, що мають за-гальний характер щодо законодавчо-го забезпечення використання та охо-рони ландшафтів.

Більш детальні норми можна віднайти ще в актах колишнього СРСР: ГОСТ 17.8.1.01-86 «Охорона природи. Ландшафти. Терміни та визначення», ГОСТ 17.8.1.02-88 «Охорона природи. Ландшафти. Класифікація». Відповідно до ГОСТ 17.8.1.01-86 «Охорона природи. Ландшафти. Терміни та визначення» ландшафт – це територіальна система, що складається з взаємодіючих природних або природних та антропогенних компонентів і комплексів нижчого таксономічного рангу; природний ландшафт – ландшафт, що складається з взаємодіючих природних компонентів і формується або сформувався під впливом природних процесів; антропогенний ландшафт – це ландшафт, що складається з взаємодіючих природних та антропогенних компонентів, що формується під впливом діяльності людини і природних процесів. До природних компонентів ландшафту ГОСТ 17.8.1.01-86 «Охорона природи. Ландшафти. Терміни та визначення» відносить повітря, води, гірські породи, ґрунти, рослинний і тваринний світ, до антропогенних компонентів – усі об'єкти виробничої та невиробничої діяльності людини. Але ж, таке тлумачення ландшафту є надто загальним, оскільки воно не розкриває ні його юридичної структури, ні юридично значимих рис.

Відповідно до рекомендації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.) щодо питання формування Всеєвропейської мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту Верховною Радою України Законом України від 21.09.2000 р. затверджена «Загальнодержавна програма форму-

вання національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки», відповідно до якої 24.06.2004 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про екологічну мережу України».

Закони України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки», «Про екологічну мережу України» виділяють природний ландшафт як невід'ємну частину екологічної мережі України, яка є засобом збереження не лише біологічного і ландшафтного різноманіття, а й засобом охорони природних ресурсів (Кондратюк, 2019: 86). Відповідно до розділу 1 Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» регламентовано, що багатство природних ландшафтів є надбанням Українського народу, його природною спадщиною і має служити нинішньому та майбутнім поколінням, як це проголошено в Конституції України.

Однак, все ж таки, деталізованого правового регулювання, на відміну від інших складових навколишнього природного середовища, зокрема природних ресурсів, цей напрям відносин не має, хоча в еколого-правовій літературі це питання неодноразово піднімалося.

Термін «ландшафт» має німецьке походження і представлений двома складовими – «land» і «schaft». У німецьке значення «land» вкладається поняття чітко визначеної ділянки земної поверхні. Суфікс «schaft» у німецькій мові має характеристику взаємозв'язку, взаємозалежності, поєднання. Отже, сумація вихідних значень слів «land» і «schaft» характеризує «ландшафт» як чітко визначену земельну ділянку з упорядкованими

на ній елементами. У довідковій літературі ландшафт визначається як ресурсовідтворююча і зберігаюча генетичний фонд система (Биологический энциклопедический словарь, 1986: 111), як один з головних об'єктів раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища (Реймерс, 1990: 333).

Концепція визнання ландшафту об'єктом правового регулювання і необхідність його охорони почала розвиватися у науковій літературі ще за радянських часів. У 1983 р. було зроблено першу спробу розкрити юридичний зміст «ландшафту». І.А. Бріньке (Бріньке, 1984), досліджуючи сутність правового режиму ландшафтів, розглядала юридичне поняття, загальну характеристику правового режиму, організаційно-правові форми ландшафтів, що потребують особливої охорони. Ландшафт, на думку науковця, – це сукупність визначених законом територій суші або вод, що складаються із взаємодіючих природних або природних та антропогенних компонентів, які відрізняються типовістю або мальовничістю, що охороняються державою в інтересах науки, освіти, культури та рекреації (Бріньке, 1984: 9).

У вітчизняній науці екологічного і земельного права проблема визнання ландшафту об'єктом правового регулювання тільки починає обговорюватися. У наукових працях термін «ландшафт» пояснюється за допомогою різних точок зору. В.І. Андрейцев, В.В. Носік, М.В. Шульга розкривають зміст поняття «ландшафт» через характеристику юридичного значення землі як національної цінності, об'єкта права власності Українського народу, найважливішої складової частини навколишнього природного середовища. Так, В.І.

Андрейцев вважає ландшафти комплексними об'єктами законодавства, зазначає, що національна цінність землі полягає в невичерпності її властивостей для задоволення матеріальних, духовних, естетичних, пізнавальних, оздоровчо-лікувальних, рекреаційних, історико-культурних та інших потреб, формування природних та природно-антропогенних ландшафтів (Андрейцев, 2014: 15).

При цьому, як зазначає С.В. Єлькін, наведені точки зору вищевказаних науковців щодо визначення ландшафту в цілому не розкривають його юридичних ознак. У правовому значенні поняття «ландшафт» – це закріплені у законі фізичні та юридичні ознаки ландшафту, а також правомочності суб'єкта права щодо ландшафту, де фізичні ознаки є об'єктивними чинниками, що безпосередньо вплинуть на визначення специфіки правового режиму ландшафту, відсутність яких не дає можливості сформулювати визначення ландшафту як правової категорії (Єлькін, 2012: 11). С.В. Єлькін характеризує ландшафт як територію з наявною на ній сукупністю природних і штучно створених компонентів, які становлять єдине ціле, знаходяться між собою в оптимальному кількісному співвідношенні, що визначено законодавством, де земля виступає просторовою основою (Єлькін, 2012: 14).

Порівняльний аналіз правового регулювання охорони ландшафтів в Україні та Європейському Союзі було проведено О.В. Лозо, яка охарактеризувала ландшафт як визнаний чинним законодавством та правом територіальний комплекс із визначеним місцем розташування, в межах якого природні та/або антропогенні компоненти знаходяться в усталеній

взаємодії та адаптації один до одного і складають єдину систему (Лозо, 2015: 7). Природними компонентами ландшафту науковець визнає природні ресурси (землю, воду, флору, фауну, надра, атмосферне повітря тощо), тією мірою, якою вони впливають на нього; антропогенними – забудову, транспортні шляхи, інші створені людиною об'єкти (Лозо, 2015: 9).

Отже, ландшафт як об'єкт правового регулювання – це цілісна природна або природно-антропогенна система, яка характеризується відносною однорідністю взаємодіючих між собою структурних елементів.

Слід зазначити, що нині у більшості розвинутих країн світу набуває активного поширення ландшафтне планування території як один із екологічно орієнтованих засобів управління природокористуванням (Єлькін, 2012; Лозо, 2015). У нашій державі здійснюються лише перші кроки із впровадження ландшафтного планування у політику організації територіального розвитку. У майбутньому це сприятиме зміцненню взаємозв'язків між екологічними вимогами у сфері природокористування і економічними, соціальними та культурними інтересами людей, спонукаючи їх дотримуватися цілей сталого розвитку.

Дійсно, потреба провадження принципів і підходів сучасного ландшафтного планування (передусім в європейському його розумінні) у практику вітчизняного природоресурсного планування полягає у тісному взаємозв'язку ландшафтного планування з концепцією сталого розвитку, якої дотримується і Україна. Згідно з проектом Закону України «Про ландшафти» саме ландшафтне планування покликане забезпечити стійке природокористування. Крім

того, для процедури територіального планування в Україні характерні домінування містобудівного підходу, жорстка орієнтація на генеральні схеми і підпорядкована роль екологічних вимог. Цей дисбаланс допоможе виправити саме впровадження принципів ландшафтного планування.

Відповідно до проекту Закону України «Про ландшафти» *ландшафтне планування* – це розробка проекту використання ландшафтів або проекту змін цілей та методів їх використання із застосуванням сукупності методичних інструментів, що використовуються для побудови такої просторової організації діяльності суспільства у конкретних ландшафтах, що забезпечує стійке природокористування і збереження основних функцій цих ландшафтів як системи підтримки життя. Як видно з цього визначення, ландшафтне планування стає одним із першочергових інструментів забезпечення сталого розвитку в Україні.

Враховуючи те, що ландшафтне планування забезпечує реалізацію основоположних напрямів політики сталого розвитку, необхідним вбачається формування та впровадження ландшафтної політики в Україні, розробка законодавчого забезпечення, а також активізація наукових досліджень у сфері ландшафтного планування і його практичного використання.

Дослідження й аналіз наукових підходів до окресленої сфери суспільних відносин дали змогу визначити принцип ландшафтного підходу у природокористуванні як екологічно орієнтовану систему засобів з планування, проектування й організації ландшафтів, які використовуються для побудови такої просторової організації природокористування, що забезпечить стале й комплексне ви-

користання і відтворення природних ресурсів, збереження їх основних функцій як джерела для задоволення матеріальних та духовних потреб людини і суспільства. Цей принцип поки що не набув широкого поширення у сфері природоресурсних правовідносин, здійснюються лише перші кроки з його законодавчого закріплення у нормах природоресурсного законодавства. При цьому, Конституція України наголошує, що найбільш важливі екологічні відносини, зокрема, засади використання природних або частково зміненим станом ландшафтів, мають регулюватися виключно законами.

Верховною Радою України 14.06.2011 р. було прийнято за основу проект Закону України «Про ландшафти», спрямований на забезпечення охорони, регулювання та планування ландшафтів. Згідно з проектом Закону ландшафт визначено як цілісний складний природно-територіальний (географічний) комплекс, який є результатом дії та взаємодії природних та/або антропогенних факторів та складається із взаємодіючих природних або природних та антропогенних компонентів і комплексів більш низького таксономічного рангу. Проект Закону сформулював цілі та принципи правового регулювання планування й охорони ландшафтів, правові аспекти державного регулювання, систему правових заходів у сфері охорони ландшафтів тощо. Однак 15.03.2012 р. проект Закону України «Про ландшафти» було відхилено як такий, що не відповідає Конституції України, базовим законодавчим актам у сфері охорони навколишнього природного середовища, не забезпечує комплексного врегулювання окреслених питань та не впроваджує принципово нових підходів до охорони ландшафтів.

В.І. Андрейцев пропонує авторське бачення правового забезпечення ландшафтних відносин у Ландшафтному кодексі України і наводить його структуру: загальні положення; державна ландшафтна політика; право власності і право користування ландшафтами; особливості правових режимів особливо охоронювальних ландшафтів; правові засади щодо збереження, охорони, регулювання і планування ландшафтів; забезпечення якості та безпеки ландшафтів; договірні засади на використання, збереження та охорону ландшафтних ресурсів; державне регулювання збереження та охорони ландшафтів; ландшафтні фонди збереження і охорони ландшафтів; юридична відповідальність за порушення ландшафтного законодавства; правові засади міжнародного співробітництва к сфері ландшафтних правовідносин (Андрейцев, 2014: 26–28). Як зазначає вчений, прийняття на підставі наукових моделей відповідного законопроекту знаменувало б про упорядкованість і законодавчу регламентацію досить важливого блоку еколого-правового регулювання з урахуванням вимог Європейської ландшафтної конвенції – створення комплексних правових гарантій щодо захисту та охорони ландшафтного різноманіття як неодмінної умови життєдіяльності людей (Андрейцев, 2014: 29).

На думку С.В. Єлькіна, відносини у сфері планування, збереження й охорони ландшафтів мають знайти своє закріплення на законодавчому рівні шляхом прийняття спеціального Закону України «Про ландшафти» (Єлькін, 2012). На необхідності прийняття й удосконалення проекту Закону України «Про ландшафти» як першого спеціального нормативного акту у цій сфері, що сприятиме подальшому

формуванню ландшафтних відносин в Україні, виконанню міжнародних зобов'язань за цим напрямом і більш ефективній правовій охороні ландшафтів не тільки на національному, а й на міжнародному рівнях, наголошує й О.В. Лозо (Лозо, 2015).

Висновки і перспективи.

Дійсно, правове оформлення принципу ландшафтного підходу у використанні природних ресурсів забезпечить єдність, цілісність, комплексність природоресурсних відносин, узгодженість і баланс інтересів у сфері природокористування, реалізацію ідей сталого розвитку, висунутих на конференції ООН у Ріо-де-Жанейро в «Порядку денному на ХХІ ст.» (1992 р.), а прийняття відповідних нормативно-правових актів є необхідним кроком до вирішення невідкладного завдання нашої держави на шляху до подальшої європейської інтеграції.

Список використаних джерел

1. Андрейцев В.І. Екологічне право України: проблеми інтеграції та диференціації. Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві: матеріали Всеукраїн. наук.-практ. круглого столу (м. Дніпропетровськ, 25.09.2014 р.) / ред. кол.: В.І. Андрейцев та ін. Дніпропетровськ: НГУ, 2014. С. 5–33.
2. Биологический энциклопедический словарь / гл. ред. М.С. Гиляров; редкол.: А.А. Бабаев, Г.Г. Винберг, Г.А. Заварзин и др. 2-е изд., исправл. Москва: Сов. Энциклопедия, 1986. 864 с.
3. Бриньке И.А. Правовая охрана ландшафта в Латвийской ССР: автореф. дисс. ... к.ю.н. Москва, 1984. 19 с.
4. Єлькін С.В. Правове регулювання ландшафтного використання та охорони зе-

мель в Україні: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.06. Київ, 2012. 20 с.

5. Кондратюк Т.М. Економіко-правові заходи щодо підтримки розвитку екологічної мережі. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. 10(3). С. 86–93.
6. Лозо О.В. Правове регулювання охорони ландшафтів в Україні та Європейському Союзі: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.06. Харків, 2015. 22 с.
7. Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник. Москва: Мысль, 1990. 637 с.

References

1. Andreitsev, V.I. (2014). Ekologichne pravo Ukrainy: problemy intehratsii ta dyferentsiatsii. Problemy intehratsii ta dyferentsiatsii v ekologichnomu pravi [Environmental law of Ukraine: problems of integration and differentiation in environmental law] / red. kol.: V.I., Andreitsev ta in. Dnipropetrovsk: NHU: 5–33 (in Ukrainian).
2. Byolohycheskyi entsyklopedycheskyi slovar [Biological encyclopedic dictionary] (1986) / hl. red. M.S., Hyliarov; redkol.: A.A., Babaev, H.H., Vynberh, H.A., Zavarzyn y dr. Moskva: Sov. Entsyklopedyia, 864 (in Russian).
3. Brynke, Y.A. (1984). Pravovaia okhrana landshafta v Latvyskoi SSR [Legal protection of the landscape in the Latvian SSR]. Moskva, 19 (in Russian).
4. Yelkin, S.V. (2012). Pravove rehuliuвання landshaftnoho vykorystannia ta okhorony zemel v Ukraini [Legal regulation of landscape use and land protection in Ukraine]. Kyiv, 20 (in Ukrainian).
5. Kondratiuk, T.M. (2019). Ekonomiko-pravovi zakhody shchodo pidtrymky rozvytku ekologichnoi merezhi. Pravo. Liudyna. Dovkillia: nauково-praktychnyi zhurnal [Economic and legal measures to support the development of the ecological network. Law. Human.

- Environment: scientific and practical journal], 10(3): 86–93 (in Ukrainian).
6. Lozo, O.V. (2015). Pravove rehuliuвання okhorony landshaftiv v Ukraini ta Yevropeiskomu Soiuzi: porivnialnyi analiz [Legal regulation of landscape protection in Ukraine and the European Union]. Kharkiv, 22 (in Ukrainian).
7. Reimers, N.F. (1990). Pryrodopolzovanye: slovar-spravochnik [Nature management: dictionary-reference book]. Moskva: Mysl, 637 (in Russian).
-

M.A. Deineha (2020). PROBLEMS OF LEGAL SUPPORT OF THE PRINCIPLE OF LANDSCAPE APPROACH IN NATURE MANAGEMENT. *Law. Human. Environment*, 11(2): 39-46. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.005>.

Summary. The article is devoted to the study of the problems of legal provision of the principle of landscape approach in nature management, which will change the approaches to the use of natural resources taking into account the negative consequences of human intervention in the course of natural processes. It is determined that the legal registration of the principle of landscape approach in nature management will ensure unity, integrity, complexity of natural resource relations, coherence and balance of interests in nature management, implementation of sustainable development ideas, and adoption of relevant legal acts.

Keywords: natural resource law, natural resource relations, principles of nature management, landscape, landscape planning, sustainable development

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Т.С. НОВАК, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tomanovak1980@gmail.com

В.О. МЕЛЬНИК, кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільно-правових дисциплін,
Білоцерківський національний аграрний університет
E-mail: viktorii.melnyk@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан законодавства, яким регулюються відносини у сфері органічного сільськогосподарського виробництва в Україні.

Доведено, що оновлення законодавства у цій сфері через скасування Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» та прийняття Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» є виправданим та своєчасним кроком в напрямі активізації органічного виробництва як перспективного для України напряму сільськогосподарської діяльності.

Встановлено, що основною причиною, яка стримує розвиток вітчизняного органічного виробництва, є стан регулювання відносин із органічного сільськогосподарського виробництва на підзаконному рівні та як наслідок, неможливість виконання законодавчих положень.

Зроблено висновок про необхідність приведення Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції у відповідність із вітчизняним законодавством (зокрема в частині проведення оцінки впливу на довкілля) та міжнародними актами (щодо спеціальних вимог до маркування окремих видів органічної продукції).

Ключові слова: правове забезпечення, органічне сільськогосподарське виробництво, сільське господарство, органічна продукція, сертифікація органічного виробництва, маркування органічної продукції

Актуальність.

Виробництво органічної сільськогосподарської продукції набуває все

більшого поширення у світі. Попит на якісні та безпечні органічні продукти постійно збільшується, що робить цей бізнес прибутковим та перспективним.

Україна, маючи значний потенціал як з точки зору екології, та і економіки, теж зацікавлена в нарощуванні обсягів органічного сільськогосподарського виробництва. Причому як для забезпечення потреб внутрішнього ринку в органічних продуктах, так і заради збільшення об'ємів їх експорту в інші країни, зокрема до Європейського Союзу. Досягнення цієї мети неможливе без досконалого правового забезпечення органічного виробництва, встановлення чітких «правил гри» для всіх суб'єктів та відповідності вітчизняного законодавства міжнародним вимогам. Зважаючи на це, вивчення сучасного стану законодавства, яке регулює виробництво органічної сільськогосподарської продукції, є важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору, що й зумовлює актуальність даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Зважаючи на важливість проблеми, в наукових колах дослідженню законодавства про органічне сільськогосподарське виробництво приділяється значна увага. Серед науковців, що присвятили свої праці різним аспектам даного питання, варто виділити Н.А. Берлач, О. В. Гафурову, В. М. Єрмоленка, В.М. Корнієнка, П.Ф. Кулинич, Т.В. Курман, С. І. Марченко, С.М. Романко, А.М. Статівку, О.М. Туєву, В. Ю. Уркевича та інших. Проте враховуючи існуючі проблеми у цій сфері, а також зважаючи на оновлення законодавчої бази, залишається низка питань, що потребують вивчення.

Метою статті є науково-теоретичний аналіз законодавства, яким регулюються відносини у сфері органічного сільськогосподарського виробництва в Україні.

Результати.

За останнє десятиліття в Україні органічне сільськогосподарське виробництво набуло значного поширення, що наочно підтверджується статистичними даними. Так, якщо у 2010 р. було сертифіковано у відповідності з міжнародними стандартами органічного виробництва близько 100 сільськогосподарських підприємств, що здійснювали діяльність на площі понад 260 тис. га («Верховна Рада України започатковує ...», 2010), то у 2018 р. (а це останні оприлюднені дані) в органічному виробництві вже нараховувалось 635 операторів, у тому числі 501 сільськогосподарський виробник, а площа сільськогосподарських земель, задіяних у цій сфері, склала 309 100 га, що становить 0,7 % від земель сільськогосподарського призначення. Станом на 2018 р. Україна зайняла 4-те місце у світі за обсягом експорту органічної продукції. Основними країнами-імпортерами стали Нідерланди, Німеччина, США, Швейцарія, Італія, Великобританія, Австрія, Польща, Чехія, Франція, Угорщина, Румунія, Бельгія, Болгарія, Литва, Канада, та Данія. А основними лініями експорту органічної продукції з України – зернові, олійні та бобові культури, а також дикорослі ягоди, гриби, горіхи, органічний соняшниковий шрот та олія, борошно, яблучний концентрат, березовий сік (Глущенко). Такі показники дозволяють фахівцям зробити висновки, що в Україні є не тільки перспективи для розвитку органічного виробництва, а й можливість стати лідером у цій сфері (Заболотна & Протиняк, 2019: 204).

Як пріоритетний напрям розвитку сільського господарства та сільських територій органічне сільськогосподарське

виробництво визначається і в нормативних документах. У першу чергу, це глава 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» Угоди про асоціацію, ст. 404 якої до сфер співробітництва між Україною та ЄС відносить розвиток сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, поширення органічних методів виробництва і біотехнологій шляхом впровадження передового досвіду в цих областях, обміну знаннями та кращими практиками з метою сприяння економічного добробуту сільських громад та підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору, ефективності та прозорості ринків, умов для інвестицій («Угода про асоціацію ...»). Концепцією розвитку сільських територій серед очікуваних результатів названо збільшення до 2025 р. частки органічних сертифікованих сільськогосподарських угідь до 7 відсотків, із них ріллі – до 5 відсотків («Про схвалення Концепції розвитку ...»). А в проекті Стратегії сталого розвитку України до 2030 р. передбачено збільшення площ земель сільськогосподарського призначення, зайнятих під органічним виробництвом, до 3 млн га та забезпечення щорічного приросту, починаючи з 2020 р., обсягів виробництва та реалізації органічної продукції щонайменше на 5 % (Проект Закону про Стратегію ...).

Задля реалізації вищезгаданих завдань в Україні останнім часом відбувається значне оновлення нормативної бази у сфері органічного сільськогосподарського виробництва.

Знаковою подією стало прийняття Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10.07.2018 р. № 2496-VIII та, відповідно, втрата чинності Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської

продукції та сировини» від 3.09.2013 р. № 425-VII. Важливість таких змін зумовлена тим, що останній з названих нормативних актів так і не зміг забезпечити належний рівень врегулювання відносин у сфері органічного виробництва. Варто відмітити, що сам факт прийняття у 2013 р. Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» був розцінений фахівцями позитивно як початок формування правової бази органічного виробництва в Україні. Однак зміст цього закону піддавався критиці. Так, В.М. Єрмоленко та Є.О. Черняк, аналізуючи даний нормативний акт, вказували на недосконалість термінологічного апарату, повільну роботу над прийняттям підзаконних актів для реалізації положень закону тощо. Автори дійшли узагальнюючих висновків про формальний характер Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», неможливість його практичної реалізації та відповідно, відсутність належних основ для формування правового механізму зайняття органічним виробництвом (Єрмоленко & Черняк, 2014: 44). Інший дослідник – Н.В. Кравець, називаючи прийняття розглядуваного закону «важливим кроком у врегулюванні в Україні відносин, пов'язаних з виробництвом та обігом органічної сільськогосподарської продукції» також акцентує увагу на його недоліках, як то: відсутність вимог до земельної ділянки, придатної для органічного виробництва; невідповідність окремих понять міжнародній термінології; недосконалість врегулювання питання маркування органічної продукції (Кравець, 2014: 107). На думку В.Ю. Уркевича з прийняттям

Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» правове регулювання органічного виробництва отримало якісно новий рівень. Разом із тим, наголошує вчений, механізми реалізації закріплених законодавчих положень мали бути створені через прийняття підзаконних документів, приміром Порядку оцінки придатності земель (грунтів) для виробництва органічної продукції, технічних регламентів виробництва окремих видів органічної сільськогосподарської продукції та сировини, типового плану переходу на виробництво органічної продукції («Проблеми правового забезпечення...», 2016: 77). Відзначимо, що проблеми, озвучені дослідниками, так і не було усунуто, і задля підвищення ефективності правового регулювання відносин у сфері органічного сільськогосподарського виробництва та з метою гармонізації законодавства України до законодавства Європейського Союзу у зазначеній сфері було прийнято Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» (далі – Закон).

До основних переваг даного Закону можна віднести врегулювання ним всіх основних видів відносин у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, що виробляється, перебуває в обігу, ввозиться на митну територію України або вивозиться з неї в митному режимі експорту. А саме: Закон чітко визначає права та обов'язки суб'єктів ринку органічної продукції, у тому числі операторів ринку та органів сертифікації; закріплює загальні засади державного регулювання у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, у

тому числі державної підтримки органічного виробництва та обігу органічної продукції; розмежовує повноваження органів виконавчої влади, що здійснюють державне управління та регулювання у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції; встановлює як загальні так і спеціальні вимоги до органічного виробництва; встановлює вимоги до переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), які дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання в гранично допустимих кількостях; визначає процедуру, за якою такі речовини (інгредієнти, компоненти) можуть бути дозволені до використання; визначає вимоги до зберігання, перевезення, реалізації, декларування та маркування органічної продукції. Окремо слід відзначити регламентацію Законом процедури сертифікації органічного виробництва та обігу органічної продукції, встановлення вимог до органів сертифікації, визначення їх функцій та відповідальності. Позитивним є визначення Законом механізму державного контролю (нагляду) за діяльністю суб'єктів ринку органічної продукції та встановлення відповідальності за порушення законодавства у цій сфері. Також Закон врахував положення таких міжнародних актів, як Директива Ради ЄС № 834/2007 (Council Regulation (EC) No 834/2007) та Постанови Комісії (ЄС) № 889/2008 (Постанова Комісії (ЄС) № 889/2008). Враховуючи вищезазначене, ми вважаємо, що в діючому Законі України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» враховано більшість зауважень, що висувались до

Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», і це дозволило значно покращити стан правового регулювання відносин у сфері органічного виробництва.

Для об'єктивного висвітлення питання про стан правового забезпечення органічного сільськогосподарського виробництва в Україні зупинимось і на проблемних моментах. І тут треба констатувати, що основою проблемою є стан регулювання відносин із органічного сільськогосподарського виробництва на підзаконному рівні та як наслідок, неможливість виконання законодавчих положень.

Наприклад, О.В. Гафурова та С.І. Марченко, досліджуючи питання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва вказує на те, що не зважаючи на закріплення в ст. 8 Закону можливості надання державної підтримки операторам у рамках загальнодержавних та регіональних програм за рахунок і в межах видатків за бюджетними програмами, спрямованими на підтримку розвитку сільськогосподарських товаровиробників, фактично ця норма не працює через відсутність відповідних положень у згаданих програмах (Гафурова & Марченко, 2019: 32).

Також зауважимо, що на даний час прийнята лише частина підзаконних актів, передбачених Законом. Це: Порядок (детальні правила) органічного виробництва та обігу органічної продукції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.10.2019 р. № 970; Порядок ведення Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції,

Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, Державного реєстру органічного насіння і садивного матеріалу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12.02.2020 р. № 87; Порядок підтвердження спеціальних знань інспектора з органічного виробництва та/або обігу органічної продукції у сфері органічного виробництва, затверджений наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19.03.2018 р. № 143; Державний логотип для органічної продукції, затверджений наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 22.02.2019 р. № 67 та Форма заявки на внесення до Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, затверджена наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 30.01.2020 р. № 109.

Досі на рівні проектів залишаються: Перелік речовин (інгредієнтів, компонентів), які дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання в гранично допустимих кількостях; Порядок ведення Переліку органів іноземної сертифікації; Порядку розгляду апеляцій на рішення органів сертифікації. Потребують розробки та прийняття: Порядок сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції; Порядок звітування органів сертифікації Мінекономіки та Держпродспоживслужбі про видані ними сертифікати; Порядок, періодичність декларування та подання зведених матеріалів органами сертифікації до Мінекономіки щодо обсягів органічної продукції, що вводиться в обіг.

До прийняття всіх вищезгаданих документів виробники органічної сільськогосподарської продукції не спроможні дотримуватись всіх вимог Закону через фактичну відсутність механізму їх виконання. І єдиним способом, відмічають фахівці, підтвердити відповідності процесу виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції для українських виробників залишається отримання іноземного сертифікату (Холявка).

Важливим є й те, що нещодавно введені в дію документи, зокрема, Порядок (детальні правила) органічного виробництва та обігу органічної продукції, містять низку недоліків, які потребують усунення. Так, О.В. Гафурова вказує на неможливість встановлення на рівні підзаконного акту (Порядку) додаткових вимог для здійснення органічної аквакультури, оскільки це суперечить конституційному положенню (ст. 92 Конституції України) про встановлення правових засад і гарантій підприємництва виключно законами України. Також О.В. Гафурова обґрунтовує необхідність виключення із зазначеного Порядку вимоги про обов'язковість проведення оператором ринку, який подає заявку на перехід до органічного виробництва та планує виробляти більше ніж 10 тонн продукції аквакультури на рік, оцінки впливу на довкілля (п. 119 Порядку). Оскільки, доводить автор, це прямо суперечить Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. № 2059-VIII (Гафурова, 2020: 31, 32). Ми, у свою чергу, хотіли б звернути увагу на п. п. 186 та 194 Порядку, які передбачають здійснення оцінки впливу на довкілля для всіх видів виробничої діяльності, що провадяться для органічного виробництва морських водоростей, та донного розведення моллюсків що знову ж таки, не уз-

годжується із нормами Закону України «Про оцінку впливу на довкілля».

Ще один момент, на який хотілося з звернути увагу, це встановлення в Порядку особливостей маркування окремих видів органічної продукції. На даний час такі особливості передбачені для двох видів продукції: кормів (п.п. 269–273) та продуктів рослинного походження, отриманих у перехідний період (п. 274–276). Водночас Директива Ради ЄС № 834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів, та скасування Постанови (ЄЕС) № 2092/91 у ст. 26 передбачає встановлення конкретних вимог до маркування, окрім органічних кормів та продуктів рослинного походження, які знаходяться на етапі конверсії, ще й до маркування вегетативного садивного матеріалу і насіння для вирощування, що є абсолютно правильним з точки зору, по-перше інформування споживачів про таку продукцію, та по-друге, забезпечення дотримання вимоги про використання у органічному рослинництві лише насіння та вегетативного садивного матеріалу, отриманих методами органічного виробництва. На нашу думку, особливості маркування органічного вегетативного садивного матеріалу і насіння для вирощування повинні необхідно включити до Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції.

Висновки і перспективи.

Отже, на даний час в Україні триває процес формування правової бази у сфері регулювання відносин із органічного сільськогосподарського виробництва. Встановлення Законом України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» узгоджених

із міжнародними вимогами стандартів органічного сільськогосподарського виробництва є виправданим та своєчасним кроком в напрямі активізації цього перспективного для України напрямку сільськогосподарської діяльності. Умовою практичної реалізації законодавчих приписів є активізація роботи із прийняття всіх передбачених Законом підзаконних нормативних актів, оскільки без чіткого нормативного визначення речовин, які дозволені при виробництві та обігу органічної продукції, порядку сертифікації органічного виробництва, порядку декларування обсягів органічної продукції та інших ключових аспектів провадження діяльності щодо виробництва та обігу органічної продукції норми закону дотримати неможливо. Потрібно привести Порядок (детальні правила) органічного виробництва та обігу органічної продукції у відповідність із вітчизняним законодавством (зокрема в частині проведення оцінки впливу на довкілля) та міжнародними актами (щодо спеціальних вимог до маркування окремих видів органічної продукції).

Проблеми правового забезпечення органічного сільськогосподарського виробництва не вичерпуються наведеними у цій статті, і це зумовлює необхідність подальших наукових пошуків у напрямі вдосконалення законодавства у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Верховна Рада України започатковує правову базу органічного землеробства. Земельне право України: теорія і практика. 2010. № 10. С. 77.
2. Глущенко С. Органічне виробництво – важливий напрямок у розвитку сільськогосподарства України. URL: <http://organicukraine.org.ua/congress/2020> (дата звернення: 22.05.2020 р.).
3. Заболотна Н.Я., Протиняк А.Р. Правові аспекти органічного виробництва сільськогосподарської продукції. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 5. С. 202–204.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р.: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Том. 1. Ст. 2125.
5. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80> (дата звернення: 24.05.2020 р.).
6. Проект Закону про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508 (дата звернення: 22.05.2020 р.).
7. Єрмоленко В.М., Черняк Є.О. Деякі правові проблеми органічного виробництва в Україні. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 40–45.
8. Кравець Н.В. Правові аспекти органічного сільського господарства як засобу реалізації принципу екологізації аграрного виробництва. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 102–109.
9. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій: монографія / А.П. Гетьман., І.В. Ігнатенко, В.М. Корнієнко та ін.; за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків, Право. 2016. 360 с.
10. Council Regulation (EC) No 834/2007 of 28.06.2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) No 2092/91. URL: <http://eur-lex.europa.eu/> (дата звернення: 24.05.2020 р.).

11. Постанова Комісії (ЄС) № 889/2008 від 05.09.2008 р. Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів. URL: <http://organic-food.com.ua/organicheszakonomdatelstvo-es> (дата звернення: 25.05.2020 р.).
12. Гафурова О.В., Марченко С.І. Правове регулювання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва за законодавством України та ЄС. Право. Людина. Довкілля. 2019. Том. 10. № 4. С. 29–35.
13. Холявка А. Пам'ятка виробнику: що треба знати про нове законодавство щодо органічної продукції. URL: <https://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=pamatka-virobniku-so-treba-znati-pro-nove-zakonodavstvo-sodo-organichnoi-produkcii> (дата звернення: 25.05.2020 р.).
14. Гафурова О.В. Законодавство про органічну аквакультуру: деякі проблеми реалізації. Право. Людина. Довкілля. 2020. Том. 11. № 1. С. 27–35.
4. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii ta yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony 27.06.2014 [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part] (2014): Zakon Ukrainy 16.09.2014 № 1678-VII. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, 75, 1, 2125 (in Ukrainian).
5. Pro skhvalenni Kontseptsii rozvytku silskykh terytorii [On approval of the Concept of rural development] (2015): rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy 23.09.2015 № 995-r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80> (in Ukrainian).
6. Proekt Zakonu pro Stratehiiu staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku [Draft of Law on the Strategy of Sustainable Development of Ukraine until 2030]. Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
7. Yermolenko, V.M., Cherniak, Ye.O. (2014). Deaki pravovi problemy orhanichnoho vyrobnytstva v Ukraini. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy [Some legal problems of organic production in Ukraine. Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine], 197 (1): 40–45 (in Ukrainian).
8. Kravets, N.V. (2014). Pravovi aspekty orhanichnoho silskoho hospodarstva yak zasobu realizatsii pryntsyphu ekolohizatsii ahrarynoho vyrobnytstva. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy [Legal aspects of organic agriculture as a means of implementing the principle of greening of agricultural production. Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine], 197 (1): 102–109 (in Ukrainian).
9. Problemy pravovoho zabezpechennia staloho rozvytku silskykh terytorii [Problems of legal agricultural products. Comparative and analytical law], 5: 202–204 (in Ukrainian).

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy zapochatkovuie pravovu bazu orhanichnoho zemlerobstva. Zemelne pravo Ukrainy: teoriia i praktyka [The Verkhovna Rada of Ukraine shall establish the legal framework for organic farming. Land law of Ukraine: theory and practice] (2010), 10: 77 (in Ukrainian).
2. Hlushchenko, S. Orhanichne vyrobnytstvo – vazhlyvyi napriamok u rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Organic production is an important direction in the development of agriculture in Ukraine]. Available at: <http://organicukraine.org.ua/congress/2020> (in Ukrainian).
3. Zabolotna, N.Ya., Protyniak, A.R. (2019). Pravovi aspekty orhanichnoho vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii. Porivnialno-analitychne pravo [Legal aspects of organic production of agricultural products. Comparative and analytical law], 5: 202–204 (in Ukrainian).

- support for sustainable development of rural areas] (2016) / A.P., Hetman., I.V., Ihnatenko, V.M., Korniienko ta in.; za red. A.P., Hetmana ta M.V., Shulhy. Kharkiv, Pravo, 360 (in Ukrainian).
10. Council Regulation (EC) No 834/2007 of 28.06.2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) No 2092/91. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/> (in English).
11. Постанова Комисії (ІєС) № 889/2008 05.09.2008 Detalni pravyla shchodo orhanichnoho vyrobnytstva, markuvannia i kontroliu dlia vprovadzhennia Postanovy Rady (ІєС) № 834/2007 stosovno orhanichnoho vyrobnytstva i markuvannia orhanichnykh produktiv [Commission Regulation (EC) № 889/2008 of 05.09.2008 Detailed rules on organic production, labeling and control for the implementation of Council Regulation (EC) № 834/2007 on organic production and labeling of organic products]. Available at: <http://organic-food.com.ua/> organichesza-konodatelstvo-es (in Ukrainian).
12. Hafurova, O.V., Marchenko, S.I. (2019). Pravove rehuliuвання derzhavnoi pidtrymky orhanichnoho silskohospodarskoho vyrobnytstva za zakonodavstvom Ukrainy ta YeS. Pravo. Liudyna. Dovkillia [Legal regulation of state support of organic agricultural production according to legislation of Ukraine and the EU. Law. Human. Environment], 10(4): 29–35 (in Ukrainian).
13. Kholiavka, A. Pam'iatka vyrobnyku: shcho treba znaty pro nove zakonodavstvo shchodo orhanichnoi produktsii [Manufacturer's note: what you need to know about the new legislation on organic products]. Available at: <https://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=pamatka-virobniku-so-treba-znati-pro-nove-zakonodavstvo-sodo-organic-noi-produkcii> (in Ukrainian).
14. Hafurova, O.V. (2020). Zakonodavstvo pro orhanichnu akvakulturu: deiaki problemy realizatsii. Pravo. Liudyna. Dovkillia [Legislation about organic aquaculture: some realization of problems. Law. Human. Environment], 11 (1): 27–35 (in Ukrainian).

T.S. Novak & V.O. Melnyk (2020). IN REGARDS TO THE ISSUE OF REGULATORY SUPPORT TO THE ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION IN UKRAINE.

Law. Human. Environment, 11(2):47-55. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.006>.

Summary. *The article analyzes the status of legislation governing relations in the field of organic agricultural production in Ukraine.*

We proved that updating the legislation in this the area through the repeal of the Law of Ukraine «On Production and Circulation of Organic Agricultural Products and Raw Materials» and the adoption of the Law of Ukraine «On Basic Principles and Requirements for Organic Production, Circulation, and Labeling of Organic Products» is a the justified and timely step towards the intensification of organic production as a promising area of agricultural activity for Ukraine.

We researched that the state of regulation of relations on organic agricultural production at the secondary level and, therefore, the impossibility of implementing legislative provisions, is the main reason that hinders the development of domestic organic production.

We concluded that it is necessary to bring the Procedure (detailed rules) of organic production and circulation of organic products in line with domestic legislation (in particular, in terms environmental impact assessment) and international acts (on individual requirements for labeling of certain types of organic products).

Keywords: *regulatory support, organic agricultural production, agriculture, organic products, certification of organic production, labeling of organic products*

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗЕМЕЛЬ ЖИТЛОВОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ЗАБУДОВИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

І.С. СЮЙВА, кандидат юридичних наук,
асистент кафедри земельного та аграрного права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: irynasiuiva2008@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена висвітленню тенденцій розвитку наукових досліджень правового режиму земель житлової та громадської забудови в Україні. Визначено, що специфіка правового регулювання використання земель в межах населених пунктів, як більш ширшої категорії, яка охоплює і землі громадської та житлової забудови, зумовлена їх функціональним призначенням (територіальний базис для розміщення об'єктів містобудування, виробничих сил, ведення суспільного та іншого виробництва) та визначається нормами земельного законодавства з поєднанням містобудівних вимог як до організації всієї території так і окремих її частин.

Зроблено висновок, що в земельному праві України є велика кількість наукових робіт, присвячених аналізу окремих аспектів правового режиму земель населених пунктів. Предметом цих досліджень є: а) правовий режим земель населених пунктів; б) правовий режим окремих складових земель населених пунктів (житлової і громадської забудови, промислових зон, зелених зон в межах населених пунктів, земель об'єднаних територіальних громад та ін.); в) окремі елементи правового режиму земель населених пунктів або проблеми їх реалізації (зонування, дотримання містобудівного законодавства, забезпечення екологічної безпеки при плануванні та забудові територій та ін.). Водночас, сучасне комплексне дослідження правового режиму земель в межах населених пунктів, в якому б поєднувався аналіз земельно-правових норм та норм містобудівного законодавства наразі відсутнє.

Ключові слова: наука земельного права, правовий режим земель, землі житлової та громадської забудови, землі населених пунктів, містобудівне законодавство

Актуальність.

Реформування земельних відносин в Україні актуалізує пошук шляхів розв'язання проблем використання земель житлової і громадської забудови в містах та дотримання законності щодо реалізації права власності на землю.

Значні темпи розвитку населених пунктів викликають необхідність підвищення ефективності правового регулювання форм використання земель житлової та громадської забудови. Забезпечення раціонального використання і охорони земельних ресурсів у населених пунктах набу-

ває в процесі становлення і розвитку ринкової економіки в Україні дедалі більшого соціального та суспільного значення. Стан правового регулювання використання земель житлової та громадської забудови і проблеми його реалізації є надзвичайно важливими для розуміння та здійснення реформування земельних відносин.

Для сучасного розуміння правового режиму земель житлової та громадської забудови, виявлення існуючих проблем в зазначеній сфері та пошуку шляхів їх вирішення велику наукову цінність мають праці вчених, які досліджували методологічні, теоретичні та практичні питання правового режиму земель населених пунктів, а нині земель житлової та громадської забудови.

Саме тому *метою статті* є висвітлення сучасного стану наукових досліджень в сфері правового режиму земель житлової та громадської забудови та виявлення проблемних питань, які потребують подальших розробок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Науково-теоретичну базу дослідження склали праці як вчених радянської доби, так і українських вчених: В. І. Андрейцева, В. П. Балезіна, В. М. Єрмоленко, Б. В. Єрофєєва, Є. О. Іванової, І. В. Ігнатенко, І. І. Каракаша, П. Ф. Кулинич, В. В. Носіка, А. М. Мірошниченко, В. М. Правдюка, О. І. Ущаповської, М. В. Шульги, Ю. С. Шемшученка, В. З. Янчука та інших вчених.

Результати.

Відповідно до ст. 38 Земельного кодексу України (надалі – ЗКУ України 2001 р.) «до земель житлової та гро-

мадської забудови належать земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування». Виділення у складі земельного фонду України даної категорії земель стало однією з новел ЗКУ України 2001 р., раніше правове регулювання зазначеної категорії визначалось правовим режимом міських земель та земель державних сільськогосподарських підприємств (радянських господарств) (Земельний кодекс УСРР 1922 р.), земель населених пунктів, тобто міст, селищ міського типу і сільських населених пунктів (Земельний кодекс УРСР 1970 р. та 1990 р., 1992 р.).

Незважаючи на відсутність у чинному ЗКУ України 2001 р. окремої категорії «землі населених пунктів», правовий режим таких земель має свої особливості, що вивчалися як в рамках досліджень всіх населених пунктів, так і їх окремих видів (наприклад, міст). Специфіка правового регулювання використання земель в межах населених пунктів, як більш ширшої категорії, яка охоплює і землі громадської та житлової забудови, зумовлена їх функціональним призначенням (територіальний базис для розміщення об'єктів містобудування, виробничих сил, ведення суспільного та іншого виробництва) та визначається нормами земельного законодавства з поєднанням містобудівних вимог як до організації всієї території так і окремих її частин. Водночас, як вірно зазначає В. М. Єрмоленко, спеціальні комплексні дослідження системи вітчизняного земельного права не відводять жодного місця нормам містобудівного права у структурі земельного права, не розглядаючи їх навіть щодо земель житлової та громадської забудови (Єрмоленко, 2020: 20).

Землі в межах населених пунктів займають незначну частину земельного фонду України (землі міст складають лише біля 2 % території України), проте концентрують на собі більшу частину продуктивних сил України, левову частку факторів, що складають антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище і являють собою небезпеку для людини. З іншого боку, в населених пунктах проживає практично все населення, захистити яке від несприятливих впливів та створити якому сприятливі умови життя і покликані вимоги щодо раціонального використання, охорони та відтворення земель населених пунктів (Андрейцев, 2005: 127). З огляду на це правові питання використання земель в межах населених пунктів завжди викликало значний науковий і практичний інтерес, адже зазначена категорія земель є надзвичайно різноплановою, лише в межах земель житлової та громадської забудови відповідно до «Класифікації видів цільового використання земель», затвердженої Наказом Держкомзему України № 548 від 23.07.2010 р., виділено 27 видів її використання (наприклад, для багатоквартирного чи індивідуального будівництва, закладів освіти, торгівлі, охорони здоров'я тощо).

Ознаки правового режиму земель населених пунктів були сформульовані В. В. Носіком, зокрема: належність до них земельних ділянок різних категорій; системність використання за допомогою містобудівного законодавства, містобудівної та проектної документації; здійснення розпорядження ними відповідно сільською, селищною, міською радою; залежність у здійсненні права власності чи права користування земельною ділянкою від права власності на розміщених на цих

земельних ділянках будівель чи споруд (Носік, 2008: 401–412).

Останнім часом активізувались наукові дослідження правового режиму земель населених пунктів та їх складових. У 2013 р. І. І. Сіряченко була захищена кандидатська дисертація на тему «Правове регулювання цільового використання земель в межах населених пунктів України». В ній автор дослідила загальні засади правового режиму земель у межах населених пунктів шляхом аналізу земельного законодавства про правовий режим земель в межах населених пунктів, стану наукової розробленості проблеми використання земель у межах населених пунктів, поняття та класифікації земель, розташованих у межах населених пунктів. Особлива увага була приділена плануванню використання земель у межах населених пунктів, встановленню та зміні цільового призначення земель, які складають територію населеного пункту, як елементам правового регулювання їх використання (Сіряченко, 2013).

Досліджуючи тенденції удосконалення правового регулювання цільового використання земель у межах населених пунктів України, авторка виокремила особливості правового режиму земель у межах населених пунктів та визначила юридичні критерії розмежування правового режиму земель різних категорій у межах населеного пункту. Зокрема: 1) місце розташування (у нормативно визначених межах населеного пункту); 2) функціональне використання (підпорядковано головній меті – містобудування та розвиток населеного пункту); 3) переважно несільськогосподарське використання земель у межах населених пунктів як територіального базису для розміщення об'єктів містобудування та

інших об'єктів інфраструктури населеного пункту; 4) наявність містобудівних вимог до організації використання всієї інфраструктури населеного пункту; 5) перебування більшої частини земель у межах населеного пункту в комунальній власності; 6) неоднорідність складу земель у межах населених пунктів, що виявляється у розташуванні на їх території земель, які належать до інших категорій у складі земельного фонду країни (накладання правових режимів різних категорій земель); 7) особливості цільового призначення земель у межах населеного пункту (яка визначається головною метою – забезпечення потреб територіальної громади і розвитку інфраструктури населеного пункту); 8) плановий характер використання земельних ресурсів населеного пункту; зонування території населеного пункту; 9) особливості охорони земель у межах населеного пункту (наявність обмежень та обтяжень у використанні земельних ділянок у межах населеного пункту); 10) наявність значних площ земель загального користування та гарантованість охорони їх використання на праві загального використання природних ресурсів (Сіряченко, 2013). Ці питання були висвітлені і в наукових статтях автора (Сіряченко, 2015: 104–106).

Населення будь-якої країни концентрується в межах заселених земельних територій. Земельні ресурси для населення країни є найважливішим природним засобом життєдіяльності і умовою життєзабезпечення. Водночас вони виступають як просторовий операційний базис, тобто як місця розміщення жителями сільської місцевості та городянами своїх житлових, соціальних, виробничо-господарських, побутових та інших об'єктів. Правовий режим окремих категорій (видів) земель в межах земель на-

селених пунктів постійно є предметом досліджень в земельному праві.

У 2007 р. Є.О. Івановою була захищена кандидатська дисертація на тему «Правове регулювання використання земель житлової та громадської забудови у містах України» (Іванова, 2007), яка присвячена питанням розвитку і сучасного стану правового регулювання використання земель житлової та громадської забудови у містах України. Висвітлюються основні етапи формування правового регулювання земельних відносин у містах. Аналізуються поняття та склад земель житлової та громадської забудови. Досліджуються правові форми використання земель житлової та громадської забудови в умовах включення міських земель у ринковий обіг. Визначаються особливості управління землями цієї категорії. На підставі матеріалів практики розглядаються основні види та причини порушень земельного та природоохоронного законодавства при використанні земель у містах, шляхи їх подолання. Правовий режим земель житлової та громадської забудови у містах автор пропонує розглядати як систему правових норм, що регулюють земельні відносини, які виникають, здійснюються, змінюються і припиняються в сфері приналежності, управління, використання та охорони земель в межах території міст при розміщенні житлової та громадської забудови, а також інших об'єктів загального користування та визначають права та обов'язки суб'єктів прав на землю з метою забезпечення сприятливого середовища для життєдіяльності населення та сталого розвитку міст (Іванова, 2007: 5–6).

Ґрунтовне дослідження правового регулювання використання земель житлової і громадської забудови для благоустрою виконав А. І. Ріпенко. Ав-

тором визначено поняття благоустрою населених пунктів як правового інституту, виокремлено його земельно-правовий і еколого-правовий зміст, та передумови становлення відповідної галузі вітчизняного законодавства. Розкрито питання правового режиму земель житлової та громадської забудови й інших земель у межах населених пунктів в аспекті використання земель даної категорії для благоустрою, а також територій приміських зон і міських агломерацій. Акцентовано увагу на особливостях використання для проведення благоустрою окремих видів (різновидів) даних земель на засадах містобудівного та землевпорядного планування та зонування (Ріпенко, 2010).

Правовий режим земель громадської забудови як складової земель населених пунктів досліджував Д. В. Федчишин (Федчишин, 2015). У дисертації автор здійснив історико-правовий аналіз розвитку законодавства у зазначеній сфері, розкрив юридичний зміст дефініції «землі громадської забудови» та провів відмежування від інших суміжних категорій; порівняльний аналіз використання земель громадської забудови та інших земель забудови (Федчишин, 2014).

На основі проведеного дослідження Д. В. Федчишин виокремив наступні основні юридичні ознаки земель громадської забудови: а) будучи територіальним базисом для розміщення об'єктів нерухомості, забезпечують переважно інтереси територіальної громади; б) знаходяться, за загальним правилом, в межах населених пунктів; в) призначені або використовуються для розміщення, будівництва, експлуатації та обслуговування будинків, споруд громадського призначення та інших об'єктів загального користування; г) управління ними здійснюють міські,

селищні, сільські ради; д) перебувають переважно в публічній (комунальній та державній) власності (Федчишин, 2014: 6). Як бачимо, ці ознаки ґрунтуються на ознаках правового режиму земель населених пунктів, виділених раніше І. І. Сіряченко.

Окремі публікації Д. В. Федчишина висвітлюють особливості охорони земель у межах сільських територій як чинник їх сталого розвитку, зокрема, аналізуються окремі зони, які є притаманними для сільських територій (Федчишин, 2016: 288–305).

Правовому режиму земель, зайнятих зеленими насадженнями у населених пунктах, присвячено роботи Т. М. Ситнік. Автор звертала увагу, що на конкретний правовий режим земель, зайнятих зеленими насадженнями в населених пунктах, впливає правовий режим категорій земель, на яких вони зростають, з урахуванням особливостей правового режиму цих категорій, зумовлених їх розташуванням у межах населених пунктів та характерних рис загального правового режиму землі в Україні (Ситнік, 2017).

Одним із останніх сучасних досліджень правового режиму окремих категорій земель населених пунктів є дисертація А. П. Кулинич «Правовий режим земель міських територіальних громад в Україні». Внаслідок процесів децентралізації влади, яка спрямована на добровільне об'єднання територіальних громад міст, селищ та сіл в спроможні об'єднанні територіальні громади (ОТГ), кардинально змінюється територія ОТГ. Сьогодні вона включає землі міст, селищ та сіл, що становили території територіальних громад міст, селищ та сіл, та землі за межами населених пунктів, що впливає і на особливості правового режиму цих земель (Кулинич, 2019).

Заслужують на увагу наукові праці, в яких досліджуються окремі елементи (складові) правового режиму земель населених пунктів. Наприклад, у монографії «Правове забезпечення зонування земель у межах населених пунктів» І. В. Ігнатенко розкриває зонування земель у межах населених пунктів: як комплексний правовий інститут; як спосіб визначення правового режиму земель; як правова процедура (Ігнатенко, 2014). В. М. Правдюк у своїх працях розкриває проблемні питання поділу земель за категоріями (Правдюк, 2018), питання співвідношення понять містобудівного зонування та цільового призначення земель (Правдюк, 2018); Н. Л. Ільїна вивчала питання забезпечення екологічної безпеки при плануванні та забудові територій (Ільїна, 2008), М. С. Герасименко – проблеми та шляхи вдосконалення законодавства України про правовий режим земель міст (Герасименко, 2001). Значний науковий та практичний інтерес викликає дисертаційне дослідження О. І. Ущиповської, яка провела комплексне наукове дослідження юридичної природи планування у теорії земельного права України, розкрила поняття, об'єкти, суб'єкти, зміст, форми планування земель у механізмі правового регулювання земельних відносин, визначено його місце та роль у системі інституційно-функціонального забезпечення використання та охорони земель. Заслужує на підтримку висновок про необхідність закріплення у земельному законодавстві нової юридичної моделі планування у земельному праві, відповідно до якої документація державного планування використання і охорони земель і стратегічного розвитку територій міст, міських агломерацій, субрегіонів, ОТГ розробляється

і затверджується відповідно до Стратегічних планів розвитку територій та підвищення конкретності територіальних громад з огляду на особливості функціонального використання земель з метою створення умов для сталого розвитку територій (Ущиповська, 2019: 14). Окремі проблемні питання правового режиму земель населених пунктів висвітлюються і в розділах підручників із земельного права (Носік, 2008: 401–412).

Висновки і перспективи.

Загальною рисою, що характеризує зміст земельних правовідносин у населених пунктах (правовий режим земель громадської та житлової забудови), є зумовленість прав та обов'язків власників земельних ділянок і землекористувачів містобудівною документацією. У земельному праві України є велика кількість наукових робіт, присвячених аналізу окремих аспектів правового режиму земель населених пунктів. Зокрема, можна виокремити дослідження, предметом яких є: а) правовий режим земель населених пунктів; б) правовий режим окремих складових земель населених пунктів (житлової і громадської забудови, промислових зон, зелених зон в межах населених пунктів, земель ОТГ та ін.); в) окремі елементи правового режиму земель населених пунктів або проблеми їх реалізації (зонування, дотримання містобудівного законодавства, забезпечення екологічної безпеки при плануванні та забудові територій та ін.).

Незважаючи на велику кількість та різноманітність наукових досліджень, в Україні відсутнє комплексне дослідження правового режиму земель населених пунктів, в якому б поєднувався аналіз земельно-право-

вих норм та норм містобудівного законодавства, з врахуванням останніх змін в сфері дерегулювання господарської діяльності.

Список використаних джерел

1. Єрмоленко В.М. Взаємозв'язки містобудівного і земельного права. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2020. 11(1). С. 19–26.
2. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії. Київ: Знання, 2005. 445 с.
3. Носік В.В. Правовий режим земель сіл, селищ, міст. Земельне право України: підручник / Г.І. Балюк, Т.О. Коваленко, В.В. Носік та ін.; за ред. В.В. Носіка. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2008.
4. Сіряченко І.І. Правове регулювання цільового використання земель в межах населених пунктів України: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2013. 21 с.
5. Сіряченко І.І. Правові проблеми юридичних критеріїв розмежування правового режиму земель різних категорій у межах населених пунктів України. Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 3. С. 104–106.
6. Іванова Є.О. Правове регулювання використання земель житлової та громадської забудови у містах України: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2007. 18 с.
7. Федчишин Д.В. Правове забезпечення використання та охорони земель громадської забудови: монографія / під заг. ред. проф. М.В. Шульги. Харків: Видавництво «Фінарт», 2015. 248 с.
8. Федчишин Д.В. Правові засади використання земель громадської забудови: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 20 с.
9. Федчишин Д.В. Особливості охорони земель у межах сільських територій як чинник їх сталого розвитку. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні: монографія / ред.: А.П. Гетьман, М.В. Шульга. Харків: Право, 2016. С. 288–305.
10. Ситнік Т.М. Правовий режим земель, зайнятих зеленими насадженнями у населених пунктах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2017. 22 с.
11. Ситнік Т.М. Поняття правового режиму земель, зайнятих зеленими насадженнями в населених пунктах. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2015. Вип. 213(1). С. 108–117.
12. Кулинич А.П. Правовий режим земель міських територіальних громад в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, Київ, 2019. 21 с.
13. Ігнатенко І.В. Правове забезпечення зонування земель у межах населених пунктів: монографія. Харків: Видавництво «Фінарт», 2014. 274 с.
14. Правдюк В.М. Поділ земель України за цільовим призначенням за законодавством України: монографія. Київ: Алерта, 2018. 204 с.
15. До питання співвідношення понять містобудівного зонування та цільового призначення земель. URL: <http://www.vgu.gov.ua> (дата звернення: 24.03.2020).
16. Ільїна Н.Л. Організаційно-правові засади забезпечення екологічної безпеки у плануванні та забудові міст України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 206 с.
17. Герасименко М.С. Законодавство України про правовий режим земель міст: проблеми та шляхи вдосконалення. Держава і право: зб. наук. пр.: юрид. і політ. науки. Київ: ІДП НАН України, 2001. Вип. 13. С. 365–368.

18. Ущатовська О.І. Планування в земельно-му праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 20 с.

References

1. Yermolenko, V.M. (2020). Vzeyemozvyazki mistobudivnogo i zemelnogo prava. Pravo. Lyudina. Dovkillya [Relationships between urban planning and land law. Law. Human. Environment: scientific and practical journal], 11(1): 19–26 (in Ukrainian).
2. Andreitsev, V.I. (2005). Zemelne pravo i zakonodavstvo suverennoi Ukrainy: Aktualni problemi praktichnoi teorii [Land law and legislation of sovereign Ukraine: Current issues of practical theory]. Kyiv: Znannya, 445 (in Ukrainian).
3. Nosik, V.V. (2008). Pravovij rezhim zemel sil, selish, mist. Zemelne pravo Ukrainy [Legal regime of lands of villages, settlements, cities. Land law of Ukraine] / G.I., Balyuk, T.O., Kovalenko, V.V., Nosik ta in.; za red. V.V., Nosika. Kyiv: Vidavnychopoligrafichnij centr «Kyivskij universitet» (in Ukrainian).
4. Stryachenko, I.I. (2013). Pravove reguluvannya cilovogo vikoristannya zemel v mezhah naselenih punktiv Ukrainy [Legal regulation of targeted land use within the settlements of Ukraine]. Odesa, 21 (in Ukrainian).
5. Stryachenko, I.I. (2015). Pravovi problemi yuridichnih kriteriyiv rozmezhuvannya pravovogo rezhimu zemel riznih kategorij u mezhah naselenih punktiv Ukrainy. Pivdenoukrajinskij pravnichij chasopis [Legal problems of legal criteria for delimitation of the legal regime of lands of different categories within the settlements of Ukraine. South Ukrainian Law Journal], 3: 104–106 (in Ukrainian).
6. Ivanova, Ye.O. (2007). Pravove reguluvannya vikoristannya zemel zhitlovoyi ta gromadskoyi zabudovi u mistah Ukrainy [Legal regulation of the use of land for housing and public buildings in the cities of Ukraine]. Kharkiv, 18 (in Ukrainian).
7. Fedchishin, D.V. (2015). Pravove zabezpechennya vikoristannya ta ohoroni zemel gromadskoyi zabudovi [Legal support of use and protection of public buildings]. Kharkiv: Vidavnistvo «Finart», 248 (in Ukrainian).
8. Fedchishin, D.V. (2014). Pravovi zasady vikoristannya zemel gromadskoyi zabudovi [Legal bases of use of lands of public building]. Kharkiv, 20 (in Ukrainian).
9. Fedchishin D.V. (2016). Osoblivosti ohoroni zemel u mezhah silskih teritorij yak chinnik yih stalogo rozvitku. Problemi pravovogo zabezpechennya stalogo rozvitku silskih teritorij v Ukraini [Features of land protection within rural areas as a factor of their sustainable development. Problems of legal support for sustainable development of rural areas in Ukraine]. Kharkiv: Pravo, 288–305 (in Ukrainian).
10. Sitnik, T.M. (2017). Pravovij rezhim zemel, zajnyatih zelenimi nasadzhenniyami u naselenih punktah [Legal regime of lands occupied by green plantations in settlements]. Kyiv, 22 (in Ukrainian).
11. Sitnik, T.M. (2015). Ponyattya pravovogo rezhimu zemel, zajnyatih zelenimi nasadzhenniyami v naselenih punktah. Naukovij visnik Nacionalnogo universitetu bioresursiv i priroдокoristuvannya Ukrainy. Seriya: Pravo [The concept of the legal regime of land occupied by greenery in settlements. Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Law], 213(1): 108–117 (in Ukrainian).
12. Kulinich, A.P. (2019). Pravovij rezhim zemel miskih teritorialnih gromad v Ukraini [Legal regime of lands of urban territorial communities in Ukraine]. Kyiv, 21 (in Ukrainian).
13. Ignatenko, I.V. (2014). Pravove zabezpechennya zonuvannya zemel u mezhah nasele-nih punktiv [Legal support of land zoning within settlements]. Kharkiv: Vidavnistvo «Finart», 274 (in Ukrainian).
14. Pravdyuk, V.M. (2018). Podil zemel Ukrainy za cilovim pryznachennym za zakonodavstvom Ukrainy [Division of lands of Ukraine

- by purpose according to the legislation of Ukraine]. Kyiv: Alerta, 204 (in Ukrainian).
15. Do pitannya spivvidnoshennya ponyat mistobudivnogo zonuвання ta cilovogo pryznachennya zemel [On the question of the relationship between the concepts of urban zoning and land use]. Available at: <http://www.vru.gov.ua> (in Ukrainian).
16. Ilyina, N.L. (2008). Organizacijno-pravovi zasadi zabezpechennya ekologichnoyi bezpeki u planuvanni ta zabudovi mist Ukrayini [Organizational and legal bases of ecological safety in planning and building of cities of Ukraine]. Kyiv, 206 (in Ukrainian).
17. Gerasimenko, M.S. (2001). Zakonodavstvo Ukrayini pro pravovij rezhim zemel mist: problemi ta shlyahi vdoskonalennya. Derzhava i pravo [Legislation of Ukraine on the legal regime of urban lands: problems and ways to improve. State and law]. Kyiv: IDP NAN Ukrayini, 13: 365–368 (in Ukrainian).
18. Ushapovska, O.I. (2019). Planuvannya v zemelnomu pravi Ukrayini [Planning in land law of Ukraine]. Kharkiv, 20 (in Ukrainian).

I.S. Siuiva (2020). LEGAL REGIME OF RESIDENTIAL AND PUBLIC LANDS: TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC RESEARCH. *Law. Human. Environment*, 11(2): 56–64. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.007>.

Summary. The article is devoted to the coverage of trends in the development of scientific research of the legal regime of residential and public lands in Ukraine. It is determined that the specifics of legal regulation of land use within settlements, as a broader category, which includes land for public and residential development, due to their functional purpose (territorial basis for the location of urban planning, production forces, social and other production) and is determined by the norms of land legislation with a combination of town-planning requirements both for the organization of the whole territory and its separate parts.

It is concluded that in the land law of Ukraine there is a large number of scientific works devoted to the analysis of certain aspects of the legal regime of lands of settlements. The subject of these studies are: a) the legal regime of land settlements; b) the legal regime of certain components of the lands of settlements (residential and public buildings, industrial zones, green zones within settlements, lands of united territorial communities, etc.); c) certain elements of the legal regime of lands of settlements or problems of their realization (zoning, observance of town-planning legislation, maintenance of ecological safety at planning and building of territories, etc.). At the same time, there is currently no comprehensive study of the legal regime of lands within settlements, which would combine the analysis of land legal norms and norms of urban planning legislation.

Keywords: science of land law, legal regime of lands, lands of housing and public buildings, lands of settlements, town-planning legislation

КОНВЕНЦІЙНІ ОБМЕЖЕННЯ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

А.Ю. БУЦМАК, аспірант

кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука

(науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В.М. Єрмоленко),
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: artembutsmak@gmail.com

Анотація. У статті піднімається актуальна проблема можливості обмеження права доступу до екологічної інформації шляхом використання механізмів, передбачених Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція). Розглянуто генезу розвитку і законодавчого закріплення права на доступ до екологічної інформації. Наведено систематизацію обмежень у сфері доступу до екологічної інформації. Здійснено дослідження окремих підстав для відмови у доступі до екологічної інформації.

Ключові слова: екологічне право, право на доступ до екологічної інформації, обмеження права на доступ до екологічної інформації

Актуальність.

Право на доступ до екологічної інформації є важливою складовою екологічних прав людини, що гарантоване Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція), Конституцією України, Законами України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про охорону навколишнього природного середовища» іншими нормативно-правовими актами.

Реалізація цього права дає змогу не лише знати про стан навколишнього природного середовища, події і явища, з ним пов'язані, а й приймати

участь у процесі прийняття владних рішень і в одержанні доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища.

Метою статті є аналіз актуальної проблеми можливості обмеження права доступу до екологічної інформації шляхом використання механізмів, передбачених Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція).

Результати.

Загальною декларацією прав людини передбачено, що кожна людина

має право на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї. Розвиваючи широке тлумачення цього права Декларацією Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища закріплено, що охорона і поліпшення навколишнього середовища людини для нинішнього і майбутніх поколінь стали найважливішою метою людства – метою, яка повинна досягатися спільно і відповідно до встановлених і основних цілей світу і міжнародного економічного і соціального розвитку. Цією ж Декларацією закріплено колективну і індивідуальні відповідальність, а також рівну участь кожного у загальних зусиллях при досягненні цієї мети.

У той же час, Всесвітньої Хартією природи у ст. 21 Розділу 3 вже закріплено обов'язок держав, державних органів, міжнародних організацій, приватних осіб, асоціацій і підприємств здійснювати співпрацю з метою охорони природи шляхом проведення спільної діяльності та інших відповідних заходів, включаючи обмін інформацією і здійснення консультацій.

Далі, Декларацією Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку встановлено, що екологічні питання вирішуються найбільш ефективним чином за участю всіх зацікавлених громадян – на відповідному рівні. На національному рівні кожна людина повинна мати відповідний доступ до інформації, що стосується довкілля, яка є в розпорядженні державних органів, і можливість брати участь в процесах прийняття рішень. Обов'язок же держави – розвивати та заохочувати інформованість і участь населення шляхом широкого надання інформації, забезпечення ефективної можливості використовувати судові і адміністративні

процедури, включаючи відшкодування і засоби судового захисту.

У подальшому Орхуською конвенцією закріплені основоположні гарантії права на доступ до екологічної інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища. Саме тут закріплено триєдину систему прав і відповідних обов'язків щодо ефективної реалізації обов'язку кожного у сфері охорони і поліпшення навколишнього середовища людини. Орхуською конвенцією до екологічної інформації віднесено: а) стан таких складових навколишнього середовища, як повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодію між цими складовими; б) фактори, такі як речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні заходи, угоди в галузі навколишнього середовища, політику, законодавство, плани і програми, що впливають або можуть впливати на складові навколишнього середовища, зазначені вище в підпункті «а», і аналізі затрат і результатів та інший економічний аналіз і припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища; в) стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього середовища або через ці складові, фактори, діяльність або заходи, зазначені вище в підпункті «б».

Таким чином, визначення екологічної інформації, наведене у Конвенції, є досить загальним, а використання слів «будь-яка інформація», «такі як», «можуть», «інший» свідчить про

невичерпність видів та джерел екологічної інформації. Однак, у самій Конвенції міститься низка норм, які обмежують право на доступ до екологічної інформації. Так, у ч. 3 ст. 4 Конвенції передбачено, що у запиті про надання екологічної інформації може бути відмовлено, якщо: 1) державний орган, до якого було направлено запит, не має у своєму розпорядженні відповідної екологічної інформації; 2) запит є очевидно необґрунтованим або сформульованим у надто загальному вигляді; або 3) запит стосується матеріалів, що знаходяться на завершальній стадії їх підготовки, або стосується внутрішнього інформаційного обміну між державними органами, коли такий виняток передбачається національним законодавством чи практикою, що склалася, при цьому враховується зацікавленість громадськості в розкритті такої інформації. У цілому перераховані випадки охоплюють сферу порядку державного управління. У той же час, ч. 4 ст. 4 Конвенції передбачені випадки пріоритету захисту інших інтересів і прав над правом отримання екологічної інформації. Звідси, доцільно розглянути лише випадки, передбачені ч. 3 ст. 4 Орхуської Конвенції.

При розгляді першого випадку можливої відмови у наданні екологічної інформації, в якому державний орган, до якого було направлено запит, не має у своєму розпорядженні відповідної екологічної інформації, постає низка питань. По-перше, чи доцільно органу державної влади надавати на запит екологічну інформацію, якою вона не володіє, але яка міститься у відкритих джерелах інших органів влади? По-друге, чи може державний орган відмовити у наданні екологічної інформації, яка

ним зафіксована, але у момент надходження запиту не перебуває у його розпорядженні?

Унормовуючи діяльність державних органів у цих випадках, Конвенцією у ч. 5 ст. 4 через використання імперативної конструкції передбачено лише такі варіанти дій, згідно яких цей державний орган: 1) у максимальному стислий строк інформує подавця запиту про державний орган, до якого, як він вважає, можна звернутися із запитом про надання відповідної інформації; 2) передає цей запит такому органу та належним чином повідомляє про це подавця запиту.

На перший погляд, в цій ситуації право на доступ до екологічної інформації не буде обмежено, а зацікавлена особа, хоча і зі спливом певного строку, все ж отримає екологічну інформацію. Водночас, необхідно мати на увазі, що одними із ознак екологічної інформації є її достовірність і релевантність, а права на доступ до екологічної інформації – швидкість отримання повної інформації. Тому, на думку автора, якщо вимагається доступ до статистичної інформації як сталих попередньо сформованих даних, та не ставиться питання про їх аналіз, а інформація, що міститься у відкритих джерелах інших органів влади відповідає описаним вище критеріям, то вона може бути надана на відповідний запит з посиланням на джерело такої інформації. У цьому разі в повній мірі буде задоволено інтерес громадянського суспільства, а принцип належного урядування не буде порушений.

Очевидним також є той факт, що право на доступ до екологічної інформації є колективним правом та задовольняє інтереси невизначеного кола осіб, зацікавлених у отриманні такої інформації. При цьому у випадку дослідження громадськістю стану впли-

ву певних факторів, які нещодавно почали діяти на стан довкілля, зволікання у наданні такої інформації, надання роз'яснень або направлення для розгляду таких запитів до ймовірно належних органів (особливо тих, які підпорядковані органу, якому направлено запит) може розцінюватися як непропорційне обмеження у праві на доступ до екологічної інформації.

Інформування подавця запиту про державний орган, який лише ймовірно володіє належною інформацією, та про право подати йому запит, або направлення запиту до такого органу, а не безпосередньо до органу державної влади, який має її у своєму розпорядженні та зобов'язаний надати вичерпні дані, також може розцінюватися як непропорційне обмеження у праві на доступ до екологічної інформації, адже цей орган також може не володіти запитуваною інформацією. Використання ж лексико-юридичної конструкції «не має у своєму розпорядженні відповідної екологічної інформації» ставить у залежність фактичне місце знаходження матеріального носія, на якому зафіксована така інформація (а згідно визначення екологічна інформація може бути закріплена в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи будь-якій іншій матеріальній формі) до реалізації права на її отримання.

Отже, можливо констатувати, що норми Конвенції не в повній мірі регулюють діяльність державних органів у випадку отримання ними запиту про надання інформації, якої вони не мають у своєму розпорядженні, і залишають поле для маневру в порядку регулювання цього питання на національному рівні.

При аналізі другого випадку можливої відмови у наданні екологічної

інформації, викладеного у Конвенції, виникають практичні питання, яким чином визначити критерії визнання запиту явно необґрунтованим, просто необґрунтованим або сформульованим у надто загальному вигляді. Відповіді на ці питання Конвенція не містить. Вказане надає надто великої свободи розсуду посадовим особам при законодавчому регулюванні цих питань на національному рівні й при розгляді таких інформаційних запитів, а отже ставить у залежність «правильність» оформлення вимог до отримання запитуваної інформації.

У третьому випадку можливої відмови у наданні екологічної інформації у разі, коли запит стосується матеріалів, що перебувають на завершальній стадії їх підготовки, або стосується внутрішнього інформаційного обміну між державними органами, норми Конвенції фактично закріплюють той порядок, який склався у кожній окремій країні та може бути застосований при відмові у наданні такої інформації. Єдине правило – враховується зацікавленість громадськості в розкритті інформації. Знов таки введення оціночного поняття «зацікавленості» не сприяє утвердженню і практичній реалізації права на доступ до екологічної інформації.

Звертаючись до визначень, наведених у ст. 2 Орхуської конвенції, громадськість – одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їхнє об'єднання, організації або групи, які діють згідно з національним законодавством або практикою. У той же час зацікавлена громадськість – це громадськість, на яку справляє або може справити вплив процес прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, або яка має зацікавленість в цьому процесі. При

цьому Конвенцією передбачено, що для цілей такого визначення недержавні організації, які сприяють охороні навколишнього середовища та відповідають вимогам національного законодавства, вважаються такими, що мають зацікавленість. Отже, окремо розділивши фізичних, юридичних осіб, їх об'єднання, організації, групи, нормами самої Конвенції закладено непропорційність у реалізації права кожного знати про стан навколишнього середовища.

Може скластися парадоксальна ситуація, коли фізичній особі, яка самостійно звернеться із запитом про отримання екологічної інформації, буде відмовлено у наданні такої інформації із посиланням на відсутність зацікавленості громадськості, а на такий же запит громадської організації – інформація буде надана.

Також, у цьому пункті статті норми Конвенції дещо отоотожнюють екологічну інформацію і документи, які її містять. Однак, визначальним при реалізації права на доступ до екологічної інформації є те, що особа, яка хоче отримати екологічну інформацію, бажає задовольнити свої інформаційні потреби. При цьому особу не цікавить у якій формі закріплена така інформація, на яких матеріальних носіях вона відображена. У той же час, ч. 6 ст. 4 Конвенції визначає, що у разі, коли інформація може бути відокремлена від решти інформації без шкоди для конфіденційності інформації, яка не підлягає оприлюдненню, державні органи надаватимуть цю решту екологічної інформації. Ця норма сформульована імперативно і встановлює обов'язок надання екологічної інформації, навіть якщо на певному матеріальному носіїві наявна інша інформація з обмеженим доступом.

Таким чином, неготовність певних документів, наявність певної екологічної інформації у документах внутрішнього інформаційного обміну між державними органами, на думку автора, не може бути підставою для відмови у наданні такої інформації, адже доступ надається до інформації, яка міститься у документах, а не до самих документів.

Висновки і перспективи.

У кінцевому підсумку, хоча прийняття і дія Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля мають безсумнівно позитивний характер та забезпечують реалізацію права на безпечне навколишнє середовище через отримання екологічної інформації, участь громадськості у прийнятті владних рішень, доступі до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, проте наявність в Конвенції оціночних суджень, які дозволяють значною мірою обмежити право доступу на екологічну інформацію як окремого індивіда, так і колективу, негативно впливає на невід'ємне право кожного бути обізнаним про стан навколишнього середовища.

За таких обставин закріплення у національному законодавстві норм, які б детально регулювали порядок надання або відмови у наданні екологічної інформації, повинні відповідати цілям і меті, закріпленим як у Орхуській Конвенції, так і в суміжних міжнародних нормативно-правових актах, розширюючи це право.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

- laws/show/995_015 (дата звернення: 07.05.2020 р.).
2. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454 (дата звернення: 14.05.2020 р.).
 3. Всесвітня Хартія природи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_453 (дата звернення: 19.05.2020 р.).
 4. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 21.05.2020 р.).
 5. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_015 (дата звернення: 29.05.2020 р.).
-
- able at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (in Ukrainian).
2. Deklaratsiia Konferentsii Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii z problem otocuiuchoho liudynu seredovyscha [Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454 (in Ukrainian).
 3. Vsesvitnia Khartiia pryrody [World Charter for Nature]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_453 (in Ukrainian).
 4. Deklaratsiia Rio-de-Zhaneiro shchodo navkolyshnoho seredovyscha ta rozvytku [Rio Declaration on Environment and Development]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (in Ukrainian).
 5. Konventsiiia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi priyniattia rishen ta dostup do pravosuiddia z pytan, shcho stosuiutsia dovkillia (Orkhуска konventsiiia) [Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_015 (in Ukrainian).

References

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]. Avail-

A.Yu. Butsmak (2020). CONVENTION LIMITATIONS IN REALIZATION OF RIGHT ON ACCESS TO ECOLOGICAL INFORMATION. *Law. Human. Environment*, 11(2): 65-70. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.008>.

Summary. In the article the issue of the day of possibility of limitation of right for access rises to ecological information by the use of the mechanisms envisaged by Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention). Rewied the history of development and legislative fixing of right for access to ecological information. Systematized limitations in the field of access to ecological information. Analyzed some grounds for denying access to environmental information.

Keywords: ecolaw, right on access to ecological information, limitation of right on access to ecological information

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347.45/.47

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.009>

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКОСТІ У СФЕРІ ПОБУТОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

І.В. ГОРИСЛАВСЬКА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: horislavska@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано окремі питання правового регулювання окремих категорій системи управління якістю у сфері побутового обслуговування.

Розкрито правові ознаки категорій «якість» із філософського, соціального, технічного, економічного та правового погляду. Проаналізовано правові засади запровадження стандартів серії ISO 9000. Розкрито питання щодо визначення поняття «послуга», «побутова послуга» та «система управління якістю». Запропоновано удосконалити класифікацію послуг, зокрема соціальних послуг. Досліджено питання імплементації норм Європейської соціальної хартії.

Ключові слова: якість, система управління якістю, послуга, побутова послуга, соціальна послуга

Актуальність.

Україна нині проходить шлях інтеграції і в європейське, і в світове співтовариство, та входження до Світової організації торгівлі, що зумовлює необхідність організацій та підприємств усіх сфер, в тому числі і сфери побутових послуг, до підвищення рівня показників якості продукції. Сучасний «економічний» світ стимулює виробників бути максимально

конкурентоспроможними, висуває на перший план споживача, як основного елемента процесу комерціалізації, визначає доцільність розглядати всю внутрішню діяльність як споживачів під час доставки продуктів та послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питанню правового регулювання у сфері побутового обслуговування

та впровадження системи управління якістю присвячували свої роботи коло авторів: В.В. Апопій, М.С. Одарченко, В.М. Литвиненко, Б.І. Сташків, Л.А. Траченко, Н.І. Чудик-Білоусова, Є.П. Яригіна та інші.

Мета статті – визначити окремі правові дефініції організаційно-правового забезпечення систем управління якістю у сфері побутового обслуговування.

Результати.

У сучасних системах управління все більш помітну роль грає управління якістю виробництва та обслуговування. Пояснюється це, по-перше, тим, що якість, поряд з ціною, гарантіями, термінами постачання і сервісом є найбільш вагомим складовим конкурентоспроможності продукції. По-друге, якість продукції повинна гарантувати її безпеку й екологічну чистоту та забезпечувати можливість її обов'язкової сертифікації, що контролюється державою. Управління якістю продукції стало основною частиною виробничого процесу. Сьогодні одним з вагомих чинників, що зумовлюють рівень життя, безпеку в економічному, соціальному та екологічному аспектах, є якість.

Якість – це міра вартості, придатності (застосування) чого-небудь для використання за призначенням, сукупність характеристик продукту (товару чи послуги) стосовно його передбачуваної норми (Великий тлумачний словник сучасної української мови..., 2007), вона не зводиться до окремих властивостей, а охоплює послугу цілком і невіддільна від неї (не можна, залишаючись самим собою, втратити свою якість). Науковці дедалі більше звертають увагу на

доречність розуміння різного змісту і техніко-економічного поняття «якість». Часто, для розуміння поняття «якість» необхідно виходити з різних аспектів його розуміння, а саме: філософського, соціального, технічного, економічного та правового (Попович, 2013; Аношин, 2017). Відповідно до філософського розуміння, якість визначається властивостями об'єкту, що характеризують його відносну стійкість та утворюють внутрішній зміст. Соціальний «бік» якості розглядається у більш ширшому значенні, а саме як якість життя та життєдіяльності. Під ним «бачать» сукупність об'єктів якості: навколишнє природне середовище, охорона здоров'я, освіта, розвиток особистості, товари та послуги та інше. Технічний «бік» поняття – якість опосередковується сукупністю характеристик, їх кількісними параметрами, під час проектування та визначається через порівняння продукту з аналогом, еталоном або ж визначеними стандартами. З економічної точки зору, якість розглядається як уречевлений результат виробничої діяльності, що супроводжується відповідними витратами і визначається ступенем відповідності продукту вимогам споживачів (Аношин, 2017).

З правової точки зору, термін «якість» можливо лише умовно узагальнити і назвати – сукупністю властивостей, що відповідають вимогам, встановленим у законодавстві, технічній документації та умовам договору. Для кожного виду суспільних відносин, що врегульовуються, нормативна база розуміє «якість» по-різному. Зокрема, у законодавстві про основні принципи та вимоги до безпечності і якості харчових продуктів мова йде про «параметри безпечності» – науково обґрунтовані та за-

тверджені центральним органом виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, параметри, включаючи максимальні межі залишків, максимальні рівні, допустимі добові дози, рівні включень, недотримання яких у харчових продуктах може призвести до шкідливого впливу на здоров'я людини («Про основні принципи та вимоги до безпечності...», 1997). Якість води – характеристика складу і властивостей води, яка визначає її придатність для конкретних цілей використання (Водний кодекс України, 1995). У законодавстві про порядок надання соціальних послуг мова йде про «показники якості соціальних послуг», які визначаються як сукупність індикаторів, що використовуються для оцінювання процесу та результатів діяльності надавача соціальних послуг на відповідність встановленим вимогам та результативності соціальних послуг щодо профілактики складних життєвих обставин, подолання або мінімізації їх негативних наслідків для осіб/сімей, які перебувають у таких обставинах (п. 13 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги»).

Основними завданнями впровадження систем управління якістю на підприємствах є (Національний стандарт України «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів (ISO 9000:2005..., 2007): задоволення потреб споживачів продукцією високої якості; пошук ринків збуту продукції, зокрема, вихід на ринки не лише Європейського Союзу, а й ринки Азії, так і в межах міжнародних угод, зокрема Угода про створення зони вільної торгівлі між державами-учасниками ГУАМ; Угода про створення Співдружності Незалежних Держав; забезпечення конкурентоспроможності на внутрішньому

та зовнішньому ринках; удосконалення системи якості на підприємстві; зведення до мінімуму кількості проведення періодичних аудитів, які здійснюються на вимоги споживачів; покращення роботи постачальників і субпідрядників; зростання ділової репутації підприємства та ін.

На теперішній час діє четверта версія стандартів серії ISO 9000, що наближена до ідеології TQM (Total Quality Management – Загальне управління якістю). Вона складається з трьох взаємопов'язаних стандартів: 1) ISO 9000:2005 «Системи управління якістю. Основні положення і словник» (Національний стандарт України «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів (ISO 9000:2005..., 2007), що визначає терміни та визначення щодо управління якістю, а також узагальнення основних принципів управління якістю; 2) ISO 9001:2008 «Системи управління якістю. Вимоги» (ISO 9001:2008 «Системи управління якістю..., 2020), цей стандарт містить вимоги до системи управління (менеджменту) якістю. Саме за стандартом ISO 9001 проводиться сертифікація (тобто підтвердження відповідності вимогам стандарту). За підсумками сертифікації видається сертифікат, що підтверджує відповідність компанії всім вимогам стандарту ISO 9001; 3) ISO 9004:2009 «Системи управління якістю для досягнення стійкого успіху організації. Підхід на основі управління якістю». Цей стандарт є додатком до стандарту ISO 9001 та включає рекомендації щодо покращення діяльності у складних умовах постійно змінюваного середовища. Сертифікація за стандартом ISO 9004 відповідно не проводиться. В Укра-

їні міжнародні стандарти серії ISO 9000 (ДСТУ ISO 9000:2007, ДСТУ ISO 9001:2009, ДСТУ ISO 9004:2012) впроваджені в якості національних.

Обов'язкова стандартизація в Україні відмінена. Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» («Про технічні регламенти...», 2015) визначає правові і організаційні засади розробки, прийняття та застосування технічних регламентів та передбачених ними процедур оцінки відповідності, та проведення добровільної оцінки відповідності, системи управління якістю, системи екологічного управління, персоналу і цілеспрямований на забезпечення єдиної державної технічної політики у сфері підтвердження відповідності.

Необхідність узгодження потреб та інтересів між окремими суб'єктами суспільних відносин передбачає певний вид регулювання, яке може бути як зовнішнім по відношенню до суб'єкта, так і внутрішнім (саморегулювання). Протягом усього свого розвитку суспільство виробило систему засобів та способів регламентації діяльності суб'єктів конкретних суспільних відносин. Такою єдиною системою правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини, є механізм правового регулювання.

Приватно-правове регулювання категорії «якість» здійснюється в першу чергу відповідно до ЦК України. Норми, що визначають обов'язки продавця щодо якості товару, передбачають, що продавець повинен передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору купівлі-продажу. У разі відсутності в договорі купівлі-продажу умов щодо якості товару продавець зобов'язаний передати по-

купцеві товар, придатний для мети, з якою товар такого роду звичайно використовується. Якщо продавець при укладенні договору купівлі-продажу був повідомлений покупцем про конкретну мету придбання товару, продавець повинен передати покупцеві товар, придатний для використання відповідно до цієї мети. У разі продажу товару за зразком та (або) за описом продавець повинен передати покупцеві товар, який відповідає зразку та (або) опису. Якщо законом встановлено вимоги щодо якості товару, продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, який відповідає цим вимогам. Продавець і покупець можуть домовитися про передання товару підвищеної якості порівняно з вимогами, встановленими законом (ст. 673 ЦК України).

Механізм правового регулювання управління якістю включає в себе сукупність форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава впливає на діяльність суб'єктів, що надають відповідні послуги з метою створення нормальних умов для функціонування останніх. Здійснюючи вплив на формування суспільних відносин, держава забезпечує їх державне регулювання, яке в юридичній науці розуміють як здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони й розвитку (Рабінович, 2002), а також на поведінку і свідомість учасників цих відносин шляхом нормативного закріплення їх прав та обов'язків, встановлення певних дозволів та заборон, затвердження певних правових актів тощо.

Під побутовими послугами розуміють вид діяльності суб'єктів: «бізнесу щодо задоволення конкретної

побутової потреби індивідуального замовника» (Апопій, 2006); «підприємницької діяльності щодо задоволення конкретної побутової потреби індивідуального замовника, пов'язаний із задоволенням конкретної побутової потреби індивідуального замовлення» (Моргулець, 2012); «побутові послуги - це діяльність, товар матеріальної або нематеріальної форми, що задовольняє конкретну, індивідуальну побутову потребу людини» (Язикова, 2009).

З правової точки зору послуги, в тому числі і побутові, є об'єктами цивільних правовідносин. На думку В. Васильєвої, послуга – це вид суспільного блага, за допомогою якого задовольняються потреби внаслідок вчинення суб'єктом дій (здійснення діяльності), у корисних властивостях яких і полягає суб'єктивний інтерес особи (Васильєва, 2006; Скрипник, 2018). Послугу визначають у вигляді певної правомірної операції, тобто у вигляді низки доцільних дій виконавця або в діяльності, що є об'єктом зобов'язання, яка має нематеріальний ефект, несталый речовий результат або уречевлений результат, пов'язаний з іншими договірними відносинами, і характеризується властивостями здійсненності, невід'ємності від джерела, миттєвої споживаності, неформалізованості її якості (Степанов, 2005).

Послуга – це діяльність, яка спрямована не на створення якогось матеріалізованого об'єкта, мета послуги – сприяти вилученню корисних властивостей вже наявного об'єкта, не допустити настання негативних наслідків для замовника послуги. Ця діяльність щодо сприяння становить цінність для особи, якій надається послуга, що споживається водночас з її наданням. Для послуги як для об'єкта цивільних прав характер-

ною особливістю є не лише її зміст, а і суб'єкт, який надає цю послугу. У формуванні змісту послуги беруть участь обидва учасники відносин правовідносин, лише за погодження істотних умов надання послуги вона є об'єктом цивільних правовідносин. У законодавстві передбачена презумпція особистого виконання договору про надання послуг. Важливою характеристикою послуги, що визначає його ціннісну вартість, є виконавець послуги. Для послуги як об'єкта цивільних прав важливим є і її «носії», тобто, хто саме надаватиме ту чи іншу послугу (Скрипник, 2018).

Законодавчий поділ послуг здійснюється за сферами надання. Підтвердженням такої позиції є прийняття цілої низки нормативно-правових актів, що є спеціальним законодавством для регламентації такого роду зобов'язань. Це закони «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», «Про телекомунікації», «Про поштовий зв'язок», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про туризм», «Про житлово-комунальні послуги» та підзаконні нормативні акти – Правила постачання природного газу, Правила надання послуг поштового зв'язку; Правила надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення і типових договорів про надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення тощо.

У теорії цивільного права традиційно послуги ще поділяють на такі, в яких виконавцем вчиняються дії юридичного характеру (доручення, комісія), фактичного характеру (зберігання, перевезення), або змішані (довірче

управління майном, транспортна експедиція) та послуги кредитно-грошового характеру (позика, кредитний договір, факторинг, банківський рахунок, договір банківського вкладу, договір умовного зберігання (ескроу)) (Цивільне право України, 2017).

Якщо послуги надаються у сфері побутового обслуговування, то на такі відносини поширюється законодавство про захист прав споживачів, у тому числі Закон України «Про захист прав споживачів», Правила побутового обслуговування населення, в частині, що регулює надання нематеріальних послуг, а також Інструкція щодо надання окремих видів побутових послуг.

Звертає увагу новий Закон України «Про соціальні послуги», що визначає критерії класифікації таких послуг, зокрема, соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на: соціальну профілактику – запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини; соціальну підтримку – сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин; соціальне обслуговування – мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду. За типами таких послуг виокремлюють допоміжні соціальні послуги, що надаються у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) та технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо).

На виконання норм Європейської соціальної хартії (Європейська соціальна хартія, 1996) Україна зобов'язалася сприяти діяльності або створенню служб, які сприятимуть добробуту та розвитку як окремих осіб так і груп у суспільстві, їх адаптації до соціального оточення; заохочення участі окремих осіб, а також добровільних чи інших організацій у створенні і діяльності таких служб. Відповідно до ст. 13, 14 Хартії має функціонувати система соціальних служб, призначений для здійснення допомоги усім людям у розв'язанні проблем, пов'язаних з адаптацією до соціального оточення, незалежно від їх природи і особистих, сімейних, професійних, фізичних або психічних наслідків. Такі соціальні служби можуть або бути загальними, або спеціалізуватися на обслуговуванні конкретних груп населення. Відповідно Україна має забезпечити доступність і рівність у користуванні такими послугами. Згідно її Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони Україна як держава взяла на себе обов'язок щодо посилення рівня соціального захисту та модернізації систем соціального захисту, зокрема щодо якості, доступності та фінансової стабільності. Виконання вищезгаданих зобов'язань у соціальній сфері здійснюється через мережу спеціально створених органів та установ, які уповноважені приймати відповідні рішення щодо надання особі соціального забезпечення за наявності визначених законодавством підстав та з дотриманням встановлених державних соціальних стандартів та нормативів.

В Україні за цією класифікаційною ознакою індивідуальні побутові послуги відповідно мають бути розподілені згідно із Національним класифікатором (Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010, 2010).

Висновки та перспективи.

Пропонуємо удосконалити класифікацію послуг та соціальних послуг, зокрема, таким видом як побутові послуги, що здійснюються у рамках реалізації права на соціальний захист. Незважаючи на всю свою універсальність, стандарти ISO 9000 не охоплюють всього комплексу питань, які виникають у межах запровадження в різних галузях промисловості. Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва («ощадливе виробництво») передбачено на рівні Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007.
2. Попович Т.М. Управління якістю: навчальний посібник. Тернопіль: Крок, 2013. 320 с.
3. Аношин О.С. Побудова системи управління якістю в організації та забезпечення її ефективного функціонування: диплом. робота. Тернопіль, 2017. 125 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream> (дата звернення: 13.04.2020 р.).
4. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР (редакція від 16.01.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 13.04.2020 р.).
5. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР (редакція від 21.02.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80/ed20150101#n73> (дата звернення: 13.04.2020 р.).
6. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 13.04.2020 р.).
7. Національний стандарт України «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів» (ISO 9000:2005, IDT) ДСТУ ISO 9000:2007: наказ Держспоживстандарту України від 03.09.2007 р. № 209. URL: https://dbn.at.ua/_Id/11/1128_432_iso9000-1-.pdf (дата звернення: 10.04.2020 р.).
8. ISO 9001:2008 «Системи управління якістю. Вимоги». URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf> (дата звернення: 15.04.2020 р.).
9. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15.01.2015 р. № 124-VIII (редакція від 03.07.2019 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19> (дата звернення: 15.04.2020 р.).
10. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435- IV (редакція від 23.05.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.04.2020 р.).
11. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 5-е, зі змінами Тернопіль: Лілея, 2002. 189 с.
12. Апопій В.В. Організація і технологія надання послуг: навч. посіб. / В.В. Апопій, І. Олексін, Н.О. Шутовська, Т.В. Футало; за ред. В.В. Апопія. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 312 с.
13. Моргулець О.Б. Менеджмент у сфері послуг: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 384 с.
14. Язикова А.Ю. Теоретичні аспекти класифікації побутових послуг. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. 2009. № 4. Т. 1. С. 225–229.

15. Васильєва В. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг. Івано-Франківськ, 2006. С. 95.
16. Скрипник В.Л. Послуги як особливий об'єкт цивільних прав. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. № 36. Т. 2. 2018. URL: <https://journals.indexcopernicus.com> (дата звернення: 11.05.2020 р.).
17. Степанов Д. Услуги как объект гражданских прав. Москва: Статут, 2005. С. 217.
18. Цивільне право України: підручник: У 2-х кн. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузєцової, Р.А. Майданика. Київ: Юрінком Інтер, 2017. Кн. 2. 1176 с.
19. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII (редакція від 27.02.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 13.04.2020 р.).
20. Про затвердження правил побутового обслуговування населення: постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.1994 р. № 313 (редакція від 17.01.2014 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/313-94-%D0%BF> (дата звернення: 13.04.2020 р.).
21. Про затвердження інструкцій щодо надання окремих видів побутових послуг: наказ Українського союзу об'єднань, підприємств і організацій побутового обслуговування населення від 27.08.2000 р. № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0803-00> (дата звернення: 13.04.2020 р.).
22. Європейська соціальна хартія (переглянута): Міжнародний документ від 03.05.1996 р. (редакція від 07.09.2016 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 11.05.2020 р.).
23. Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010 (Загальні положення. Секція А): наказ Держспоживстандарту України 11.10.2010 р. № 457 (редакція від 01.03.2017 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v457a609-10> (дата звернення: 13.04.2020 р.).

References

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (2007) / uklad. i holov. red. V.T., Busel Kyiv, Irpin: VTF «Perun» (in Ukrainian).
2. Popovych, T.M. (2013). Upravlinnia yakistiu [Quality management]. Ternopil: Krok, 320 (in Ukrainian).
3. Anoshyn, O.S. (2017). Pobudova systemy upravlinnia yakistiu v orhanizatsii ta zabezpechennia yii efektyvnoho funktsionuvannia [Building a quality management system in the organization and ensuring its effective functioning]. Ternopil, 125. Available at: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream> (in Ukrainian).
4. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv [On the basic principles and requirements for food safety and quality] (1997): Zakon Ukrainy 23.12.1997 № 771/97-VR. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian).
5. Vodnyi kodeks Ukrainy [Water Code of Ukraine] (1995): Zakon Ukrainy 06.06.1995 № 213/95-VR. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
6. Pro sotsialni posluhy [About social services] (2019): Zakon Ukrainy 17.01.2019 № 2671-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (in Ukrainian).
7. Natsionalnyi standart Ukrainy «Systemy upravlinnia yakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv» [National Standard of Ukraine «Quality Management Systems. Basic provisions and glossary of terms»] (ISO 9000:2005, IDT) DSTU ISO 9000:2007: nakaz Derzhspozhyvstandartu Ukrainy 03.09.2007 № 209. Available at: https://dbn.at.ua/_ld/11/1128_432_iso9000-1-.pdf (in Ukrainian).
8. ISO 9001:2008 «Systemy upravlinnia yakistiu. Vymohy» [ISO 9001:2008 «Quality

- management systems. Requirements»]. Available at: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf> (in Ukrainian).
9. Pro tekhnichni rehlementy ta otsinku vidpovidnosti [On technical regulations and conformity assessment] (2015): Zakon Ukrainy 15.01.2015 № 124-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19> (in Ukrainian).
10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] (2003): Kodeks Ukrainy 16.01.2003 № 435–IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (in Ukrainian).
11. Rabinovych, P.M. (2002). Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Fundamentals of the general theory of law and the state]. Ternopil: Lileia, 189 (in Ukrainian).
12. Apopii, V.V. (2006). Orhanizatsiia i tekhnolohiia nadannia posluh [Organization and technology of services] / V.V., Apopii, I., Oleksin, N.O., Shutovska, T.V., Futalo; za red. V.V., Apopiia. Kyiv: VTs «Akademiia», 312 (in Ukrainian).
13. Morhulets, O.B. (2012). Menedzhment u sferi posluh [Management in the field of services]. Kyiv: Tsentrl uchbovoi literatury, 384 (in Ukrainian).
14. Yazykova, A.Yu. (2009). Teoretychni aspekty klasyfikatsii pobutovykh posluh. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky [Theoretical aspects of classification of household services. Bulletin of Khmelnytsky National University. Series: Economic Sciences]. 4(1): 225–229 (in Ukrainian).
15. Vasylieva, V. (2006). Tsyvilno-pravove rehliuvannia diialnosti z nadannia poserednytskykh posluh [Civil law regulation of intermediary services]. Ivano-Frankivsk, 95 (in Ukrainian).
16. Skrypnyk, V.L. (2018). Posluhy yak osoblyvyi ob'ekt tsyvilnykh prav. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia [Services as a special object of civil rights. Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence], 36(2). Available at: <https://journals.indexcopernicus.com> (in Ukrainian).
17. Stepanov, D. (2005). Uslyhy kak ob'ekt hrazhdanskykh prav [Services as an object of civil rights]. Moskva: Statut, 217 (in Russian).
18. Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil law of Ukraine] (2017) / Za red. O.V., Dzery, N.S., Kuzietsovoi, R.A., Maidanyka. Kyiv: Yurinkom Inter, 1176 (in Ukrainian).
19. Pro zakhyst prav spozhyvachiv [On consumer protection] (1991): Zakon Ukrainy 12.05.1991 № 1023-XII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (in Ukrainian).
20. Pro zatverdzhennia pravyl pobutovoho obsluhovuvannia naselennia [About the statement of rules of consumer services of the population] (1994): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 16.05.1994 № 313. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/313-94-%D0%BF> (in Ukrainian).
21. Pro zatverdzhennia instruksii shchodo nadannia okremykh vydiv pobutovykh posluh [On approval of instructions for the provision of certain types of household services] (2000): nakaz Ukrainського soiuzu obiednan, pidpriemstv i orhanizatsii pobutovoho obsluhovuvannia naselennia 27.08.2000 № 20. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0803-00> (in Ukrainian).
22. Yevropeiska sotsialna khartiia (perehlianuta) [European Social Charter (revised)] (1996): Mizhnarodnyi dokument 03.05.1996. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
23. Derzhavnyi klasyfikator produktsii ta posluh DK 016:2010 (Zahalni polozhennia. Sektsiia A) [State Classification of Products and Services DK 016: 2010 (General provisions. Section A)] (2010): nakaz Derzhspozhyvstandartu Ukrainy 11.10.2010 № 457. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v457a609-10> (in Ukrainian).

I.V. Horislavska (2020). TO THE ISSUE OF LEGAL REGULATION OF CERTAIN CATEGORIES OF THE QUALITY MANAGEMENT SYSTEM IN THE SPHERE OF HOUSEHOLD SERVICES. *Law. Human. Environment*, 11(2):71-80.

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.009>.

Summary. *In article separate questions of legal regulation of separate categories of a control system of quality in sphere of household services are analyzed.*

The legal characteristics of the «quality» categories are revealed through philosophical, social, technical, economic and legal perception. The legal basis for implementing ISO 9000 series standards is analyzed. The questions concerning the definition of «service», «household service» and «quality management system» are revealed. It is proposed to improve the classification of services, in particular social services. The implementation of the norms of the European Social Charter has been studied.

Keywords: *household service, quality management system, social service, quality*

КОНЦЕНТРАЦІЯ ДОКАЗОВОГО МАТЕРІАЛУ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ – ШЛЯХ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

А.Г. ГУЛИК, кандидат юридичних наук,
суддя Львівського окружного адміністративного суду

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процедур концентрації доказового матеріалу у цивільній справі в контексті оптимізації цивільного судочинства.

Обґрунтовується, що цивільні процесуальні законодавства багатьох європейських держав сприйняли наукові концепти зосередження необхідного доказового матеріалу, модифікуючи, таким чином, ідеї німецьких та австрійських учених-процесуалістів XIX століття. Доводиться, що проблема концентрації доказів не може бути вирішена без пошуку належних форм взаємодії основоположних принципів цивільного процесу – змагальності та диспозитивності, з одного боку, та положень про керівництво судовим процесом і активні повноваження суду.

Автор аргументує, що для формування ефективного цивільної процесуальної форми концентрації доказів важливе значення має час і строки подання доказів. Дослідник виходить з того, що збільшення числа цивільних процесуальних обов'язків, і, насамперед, у сфері доказового права, має стати одним з напрямків оптимізації цивільного судочинства. Логічну завершеність механізму концентрації доказів надає встановлення цивільної процесуальної відповідальності (санкцій) за порушення передбаченого законом порядку здійснення процесуальних дій та невиконання процесуальних обов'язків.

Ключові слова: концентрація доказового матеріалу, судові докази, процесуальні обов'язки, цивільна процесуальна відповідальність, оптимізація цивільного судочинства, принципи цивільного процесу

Актуальність.

В аспекті теоретичного аналізу підготовчого провадження і поставленої проблематики оптимізації цивільного судочинства вважаємо правомірним звернення до основних проблем концентрації доказового матеріалу. І справа тут не стільки в неминущих дискусіях про зміст стадії підготовки справи до судового роз-

гляду, хоча істотна частина цивільної процесуальної діяльності суду і учасників судового процесу спрямована власне на наповнення доказової бази по справі. Йдеться про необхідність формування сучасних підходів до розуміння ролі та значення діяльності з концентрації доказів, що знаходить своє відображення у своєчасному і швидкому розгляді та вирішенні цивільно-правових спорів.

Не буде помилкою вважати, що недотримання строків розгляду цивільних справ тягне за собою значні негативні наслідки. І це аж ніяк не перебільшення. Навіть складно однозначно стверджувати, на кого справляє більший вплив наслідки не своєчасного судового розгляду – на судову систему або права та інтереси учасників судового процесу. Навряд чи буде дана позитивна оцінка такої судової системи, яка не забезпечує розумну тривалість судових процесів. Одночасно з цим, нівелюється сама сутність судового захисту, а в більш широкому сенсі – її доступність для багатьох верст населення. А це вже один з показників ефективності самої судової влади. Отже, очікування і потреби суспільства в швидкому здійсненні правосуддя можуть стати і є однією з причин постійних кардинальних перетворень у сфері судової юрисдикції.

Повільне правосуддя тягне за собою негативні наслідки і для самих заінтересованих осіб. Насамперед, строки розгляду і вирішення цивільних справ безпосередньо впливають на вартість судового процесу для його учасників. Ніхто не зацікавлений у збільшенні навантаження несення судових витрат. Не можна скидати з рахунків і ту обставину, що розтягнуте в часі очікування судового рішення не знімає соціальної напруги, існуючого між сторонами, в певному контексті ставить під сумнів його справедливність.

У зв'язку з цим, підвищена увага законодавця та судової практики має бути зосереджена на етапі підготовчого провадження, і передусім, на судових процедурах, що дозволяють зосередити необхідний доказовий матеріал по цивільній справі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дочисленних аспектів проблеми підготовки справи до судового розгляду зверталися свого часу Ю. В. Білоусов, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, Н. Л. Бондаренко-Зелінська, С. В. Васильєв, О. В. Гетманцев, К. В. Гусаров, О. В. Дем'янова, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, М. П. Курило, Ю. В. Навроцька, Ю. Д. Притика, Г. П. Тимченко, С. Я. Фурса та інші вчені-процесуалісти.

Незважаючи на проведені дослідження, поза теоретичним обґрунтуванням залишаються питання концентрації доказового матеріалу з огляду на оптимізацію цивільного судочинства.

Мета статті полягає у розробці теоретичних положень щодо концентрації доказового матеріалу у цивільній справі в контексті оптимізації цивільного судочинства.

Результати.

Не варто думати, що ідеї концентрації доказів – це результат розвитку сучасної теорії цивільного судочинства, нехай і в умовах помітного впливу на нього практики Європейського суду з захисту прав та основоположних свобод в частині дотримання розумного строку судового розгляду. Концепти, що розглядаються далеко не нові.

За свідченням дослідників, концепти концентрації доказів виникли і отримали свій розвиток у працях зарубіжних вчених у зв'язку із спробою вирішити проблему надмірної тривалості провадження у справі і знайти дієві способи прискорення руху цивільної справи.

Звертаючись до зарубіжної спадщини цивільної процесуальної думки

і законодавства, вчені підкреслюють, що Цивільне процесуальне законодавство 1877 р. Німеччині та Австрійський Статут цивільного судочинства 1895 р. створювалися на базі так званого загального процесу, основним принципом виступав принцип евентуальності, покликаним, перш за все, боротися з затягуванням судового розгляду (Малюкіна, 2008: 10–11).

Пошук оптимальної форми цивільного судочинства був характерний і для вітчизняної процесуальної доктрини, що зазнавала певний вплив західної цивілістичної думки. Слідом за Ф. Кляйном вітчизняні вчені-процесуалісти звернули свою увагу на важливість теоретичної розробки ідеї концентрації процесу (Васьковський, 1913: 356, 360, 413, 414).

На думку А. В. Малюкіної, у даний час ідея концентрації отримала розвиток в процесуальній науці багатьох зарубіжних країн. При цьому, дослідник звертає увагу, що в зарубіжній процесуальній доктрині фактично існує два розуміння концентрації процесу як правового явища.

Згідно з першим, концентрація являє собою універсальну вимогу, що пред'являється до судочинства на будь-якому історичному етапі і виражається в прагненні максимально зосередити процесуальний матеріал в рамках заданого проміжку часу. Згідно з другим – це принцип, який прийшов на зміну принципу евентуальності та отримав розвиток в умовах усного процесу.

Підсумком авторських роздумів стало визначення концентрації процесу як своєчасного вчинення процесуальних дій в належній послідовності з метою зосередження процесуального матеріалу в суді першої інстанції в обсязі, необхідному для правильного

і своєчасного вирішення справи, що також дозволяє при необхідності забезпечити ефективну перевірку судового рішення в майбутньому (Малюкіна, 2008: 7, 13).

Продовжуючи міркування в заданому А. В. Малюкіною напрямку, зазначимо, що реформи цивільного судочинства, що відбулися за два останні десятиліття в зарубіжних країнах на різних континентах, є свідченням життєздатності та виправданості використання категорії «концентрація доказів» для позначення комплексу здійснюваних цивільних процесуальних дій. В тому чи іншому сенсі, але цивільні процесуальні законодавства багатьох держав сприйняли наукові концепти зосередження необхідного доказового матеріалу, модифікуючи, таким чином, ідеї німецьких та австрійських учених-процесуалістів XIX століття.

В. Некрошюс, аналізуючи етап підготовки до судового розгляду в суді першої інстанції в цивільному процесі Литви, Латвії та Естонії, акцентував увагу на основній його меті, зокрема, щодо забезпечення встановлення істотних обставин справи і подання доказів, що підтверджують або спростовують їх з метою розгляду справи по суті в першому судовому засіданні (Некрошюс, 2005: 315).

О. М. Здрок в своєму дослідженні цивільного процесу зарубіжних країн з посиланнями на ЦПК Литви писала, що проголошення принципу безперервності в цивільному судочинстві зазвичай супроводжується введенням гарантуючого його дотримання правила про концентрацію доказового матеріалу, згідно з яким сторони стимулюються до подання наявних у них доказів на початкових стадіях процесу до початку судового розгляду (Здрок, 2005: 115).

О. В. Кудрявцева, в результаті вивчення цивільного судочинства Англії і новелізації англійського процесуального законодавства, відзначає особливості дій суду і сторін на етапі підготовки справи до розгляду в судовому засіданні, що уособлюють новий інститут цивільного процесуального права – управління справою. Управління рухом справи не тільки дозволяє мінімізувати затримки у розгляді справи або уникнути їх – воно фактично є концептуальною основою організації управління діяльністю суду в цілому, оскільки слугує забезпеченню реалізації головного завдання, що стоїть перед судом – своєчасному здійсненню правосуддя (Кудрявцева, 2008: 61–62).

П. М. Макаров говорить про існування в Німеччині механізму концентрації процесуального матеріалу. Під останнім розуміється сукупність правових інструментів, призначених для забезпечення оперативного (своєчасного) зосередження значущого для справи процесуального матеріалу з метою своєчасного вирішення спору в найменшій кількості судових засідань. Іншими словами, названий правовий механізм служить тому, щоб значимий для справи процесуальний матеріал був зосереджений по можливості в повному обсязі на ранньому етапі провадження (настільки рано, наскільки це можливо), щоб, відповідно, спір міг бути вирішений своєчасно та в найменшій кількості судових засідань (Макаров, 2014: 25).

Як бачимо, ідеї концентрації доказового матеріалу сьогодні дуже затребувані, оскільки сприяють формуванню оптимальної моделі правосуддя з цивільних справ. Український законодавець у 2017 р. також вніс суттєві зміни в порядок здійснення цивільної процесуальної діяльності.

В якості вихідної тези зазначимо, що проблема концентрації доказів не може бути вирішена без пошуку належних форм взаємодії основоположних принципів цивільного процесу – змагальності та диспозитивності, з одного боку, та положень про керівництво судовим процесом і активні повноваження суду. Це вже проблема не одного століття. Тут ми свідомо не називаємо керівництво процесом і активність суду принципами цивільного судочинства. Думається, що питання системи принципів залишається ще досі відкритим. Хоча безперечно, що і те і інше положення – це не пересічні юридичні явища, з якими повинні кореспондуватися правове регулювання і судова практика (Пацация, 2016: 63).

Спробуємо визначити підходи вітчизняного законодавця до вирішення питань взаємодії та взаємозалежності функціональних принципів цивільного процесу крізь призму проблеми концентрації доказів. Стаття 12 ЦПК України має назву «Змагальність сторін».

У цій статті власне мова йде про два самостійні явища – змагальність сторін і судове керівництво процесом. Чи вважає законодавець повноваження щодо керівництва процесом частиною принципу змагальності? Мабуть, так. Тоді не зовсім зрозуміло, чому стаття, що розглядається називається змагальність сторін. Вважаємо, що все ж таки, це більшою мірою помилкове рішення, поєднати в одній статті загальні правила щодо змагальності та керівництва процесом. Хоча варто визнати генетичний зв'язок уявлень про змагальність та керівництво процесом.

І якщо перші чотири частини ст. 12 ЦПК України присвячені змагальності цивільного процесу, кількість

проведених теоретичних досліджень якої досить значна. То остання частина статті заслуговує, на наш погляд, більш пильної уваги.

Судове керівництво процесом було відомо ще пореформеному цивільному процесуальному законодавству та правовій думці (Васьковський, 1913: 375–377). Зовсім інша справа з науковими уявленнями про активність суду в цивільному судочинстві. За свідченням О. П. Чистякової, ще в минулому столітті вчені-процесуалісти намагалися і не могли знайти ту золоту середину у вирішенні проблеми активності суду, яка б більшою мірою відповідала природі і завданням цивільного судочинства.

На думку цитованого автора, зміст проблеми активності суду в цивільному процесі зводиться до наступних головних питань, що поставлені перед сучасними процесуалістами: чи може суд, якою мірою і в яких формах впливати на рух самого процесу (його виникнення, розвиток, закінчення); як повинні співвідноситися активні повноваження суду в цій області з процесуальними правами зацікавлених в результаті справи осіб; наскільки широкими повинні бути повноваження суду в з'ясуванні обставин справи (процесуальному пізнанні істини), кому повинна належати ініціатива в доказуванні, чи повинен суд зберегти в цій галузі які-небудь активні повноваження і в яких формах (Чистякова, 1997: 3–4).

Треба зазначити, що в ЦПК України в редакції 2017 р. зроблена спроба знову вирішити поставлені питання. Не зупиняючись в даній частині роботи на повноваженнях суду по збиранню доказів, лише зазначимо, що концепція активності суду базується на приматі публічних засад у цивільному

процесі. Відповідно, в процесуальній діяльності суду, спрямованій на охорону і захист публічних інтересів необхідно шукати обґрунтування і конкретні прояви повноважень *ex officio*.

Очевидно, що обидві розглянуті засади, поряд з принципами цивільного процесу безпосередньо впливають на механізм концентрації доказів, так само як і на характеристику сутності самої моделі правосуддя з цивільних справ.

У такому напрямку і продовжимо дослідження норм цивільного процесуального законодавства України. Для формування ефективного цивільної процесуальної форми концентрації доказів важливе значення має час і строки подання доказів. Якщо ЦПК 2004 р. передбачав, що сторони зобов'язані подати докази або повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі, то відповідно до ст. 83 ЦПК України в редакції 2017 р., сторони та інші учасники справи подають докази у справі безпосередньо до суду. Позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом з поданням позовної заяви.

Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом з поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи.

Докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї.

Як бачимо, законодавець встановлює більш стислі строки для подання доказів, обмежуючи сторони та інших учасників судового процесу

ранньою стадією цивільного судочинства. Це нововведення представляється корисним, особливо в гармонійному поєднанні з процедурами обміну змагальними документами.

Зрозуміло, що вітчизняна практика цивільного судочинства не оперує таким понятійно-категоріальним апаратом. Але не буде помилкою вважати, що вперше на ниві вітчизняного правознавства сприйнятті елементи такої процедури. Так, копії доказів (крім речових доказів), що подаються до суду, заздалегідь надсилаються або надаються особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи, крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника справи або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними. Докази, які не додані до позовної заяви чи до відзиву на неї, якщо інше не передбачено цим Кодексом, подаються через канцелярію суду, з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи (ст. 83 ЦПК України).

Звертають на себе увагу і положення ст. 174 ЦПК України, які передбачають види та зміст заяв по суті справи. Заявами по суті справи є: позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо позову або відзиву. Подання заяв по суті справи є правом учасників справи. Суд може зобов'язати державний орган чи орган місцевого самоврядування подати відповідну заяву по суті справи (крім позовної заяви).

Закріплюючи такі види заяв по суті справи, вітчизняний законодавець, тим не менш, знову повертає нас до проблеми правової природи доказової діяльності. Подання доказів є правом або обов'язком? Цілком позитивну відповідь на це питання можна отримати, виходячи із змісту норми ст. 174 ЦПК України, яка прямо вказує, що подача заяв по суті справи є правом учасників справи.

Вважаємо, що законодавець, так до кінця і не зміг визначитися з концепцією правового регулювання. Дійсно, чому необхідно віддати перевагу – широкій свободі учасників справи у виборі варіантів своєї поведінки або наданню їх діяльності характеру юридичних обов'язків? В силу ст. 178 ЦПК України, у разі ненадання відповідей відзиву у встановлений судом рядків без поважних причин суд вирішує справу за наявними матеріалами.

Очевидно, що законодавець розуміє, що важливо знайти баланс між диспозитивними правами сторін та інтересами правопорядку, публічними інтересами в належному здійсненні правосуддя. Збільшення числа цивільних процесуальних обов'язків, і, насамперед, у сфері доказового права, має стати одним з напрямків оптимізації цивільного судочинства.

Крім того, законодавець демонструє диференційований підхід до питання часу подання заяв по суті справи та доказів, що їх обґрунтовують. В одному випадку йдеться про час, не пізніше першого підготовчого засідання по справі, в іншому – завчасно до початку розгляду справи по суті. Ці терміни мають пряме відношення до формування механізму концентрації доказів.

Логічну завершеність механізму концентрації доказів надає встанов-

лення цивільної процесуальної відповідальності (санкцій) за порушення передбаченого законом порядку здійснення процесуальних дій та невиконання процесуальних обов'язків. Мабуть, це одна з ключових проблем сучасного цивільного судочинства.

ЦПК України в редакції 2017 р. передбачає такі види несприятливих наслідків. У разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, а також за неподання таких доказів з причин, визнаних судом неповажними, суд застосовує до відповідної особи заходи процесуального примусу, передбачені цим Кодексом.

Заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених цим Кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у сумі до від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках: 1) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу; 2) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству; 3) неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин; 4) невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи

касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк.

Як бачимо, вітчизняний законодавець та судова практика намагаються максимально використовувати весь наявний набір санкцій для спонукання та стимулювання учасників судового процесу діяти добросовісно і відповідно до цілей цивільного судочинства. Звичайно, запропонована модель цивільної процесуальної відповідальності, що включає в себе і главу про заходи процесуального примусу та окремі санкції, розташовані по ходу руху цивільної справи потребує подальшого критичного осмислення. Водночас, жодна цивільна процесуальна система не може ефективно функціонувати без належної кількості санкцій за порушення нормального ходу цивільного судочинства.

Висновки і перспективи.

Проведений аналіз дає підстави для висновку, що реформи цивільного судочинства, що відбулися за два останні десятиліття в зарубіжних країнах є свідченням життєздатності та виправданості використання категорії «концентрація доказів» для позначення комплексу здійснюваних цивільних процесуальних дій. В тому чи іншому сенсі, але цивільні процесуальні законодавства багатьох держав сприйняли наукові концепти зосередження необхідного доказового матеріалу, модифікуючи, таким чином, ідеї німецьких та австрійських учених-процесуалістів XIX століття.

Проблема концентрації доказів не може бути вирішена без пошуку належних форм взаємодії основоположних принципів цивільного процесу – змагальності та диспози-

тивності, з одного боку, та положень про керівництво судовим процесом і активні повноваження суду. Для формування ефективного цивільної процесуальної форми концентрації доказів важливе значення має час і строки подання доказів. Збільшення числа цивільних процесуальних обов'язків, і, насамперед, у сфері доказового права, має стати одним з напрямків оптимізації цивільного судочинства. Логічну завершеність механізму концентрації доказів надає встановлення цивільної процесуальної відповідальності (санкцій) за порушення передбаченого законом порядку здійснення процесуальних дій та невиконання процесуальних обов'язків.

Список використаних джерел

1. Малюкина А.В. Принцип концентрации гражданского процесса: основные теоретические положения и их реализация: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2008. 26 с.
2. Васильковский Е.В. Курс гражданского процесса. Москва: Издание Бр. Башмаковых, 1913. Том 1. 691 с.
3. Некрошюс В. Подготовка к судебному разбирательству в суде первой инстанции в гражданском процессе Литвы, Латвии и Эстонии. Гражданский процесс: наука и преподавание / Под ред. М.К. Треушниковой, Е.А. Борисовой. Москва: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2005. С. 315.
4. Здрок О.Н. Гражданский процесс зарубежных стран: учебное пособие. Москва: Изд-во деловой и учебной литературы, 2005. 176 с.
5. Кудрявцева Е.В. Гражданское судопроизводство Англии. Москва: Издательский Дом «Городец», 2008. 319 с.
6. Макаров П.Н. Концентрации процессуального материала при разрешении гражданских споров в судах Германии: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2014. 232 с.
7. Пацация М.Ш. Принцип процессуальной активности суда или принцип судебного руководства процессом? Закон. 2016. № 1. С. 63–75.
8. Чистякова О. П. Проблема активности суда в гражданском процессе РФ: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1997. 195 с.

References

1. Maliukyna, A.V. (2008). Pryntsyp kontsentratsyy hrazhdanskoho protsessu: osnovnye teoretycheskiye polozheniya y ykh realizatsiya [The principle of concentration of the civil process: basic theoretical principles and their implementation]. Moskva, 26 (in Russian).
2. Vaskovskiy, E.V. (1913). Kurs hrazhdanskoho protsessu [Civil Procedure Course]. Moskva: Yzdanye Br. Bashmakovykh, 1: 691 (in Russian).
3. Nekroshius, V. (2005). Podgotovka k sudebnomu razbyratelstvu v sude pervoy instantsyy v hrazhdanskom protsesse Lytvy, Latvy y Estonyy. Hrazhdanskyy protsess: nauka y prepodavanye [Preparation for trial in the court of first instance in the civil proceedings of Lithuania, Latvia and Estonia. Civil process: science and teaching] / Pod red. M.K., Treushnykova, E.A., Borysovoi. Moskva: ОАО «Yzdatelskiy Dom «Horodets», 315 (in Russian).
4. Zdrok, O.N. (2005). Hrazhdanskyy protsess zarubezhnykh stran [Civil process of foreign countries]. Moskva: Yzd-vo delovoi y uchebnoi lyteratury, 176 (in Russian).
5. Kudriavtseva, E.V. (2008). Hrazhdanskoe sudoproizvodstvo Anghlyy [Civil proceedings in England]. Moskva: Yzdatelskiy Dom «Horodets», 319 (in Russian).
6. Makarov, P.N. (2014). Kontsentratsyy protsessualnogo materyala pry razreshenyy hrazhdanskyykh sporov v sudakh Hermanyy [Concentration of procedural material in resolving civil disputes in German courts]. Moskva, 232 (in Russian).

7. Patsatsyia, M.Sh. (2016). Pryntsyp protsesualnoi aktyvnosti suda yly pryntsyp sudebnoho rukovodstva protsessom? Zakon [The principle of procedural activity of the court or the principle of judicial management of the process? Law], 1: 63–75 (in Russian).
8. Chystiakova, O. P. (1997). Problema aktyvnosti suda v hrazhdanskom protsesse RF [The problem of court activity in the civil process of the Russian Federation]. Moskva, 195 (in Russian).

A. Gulyk (2020). CONCENTRATING EVIDENCE IN A CIVIL CASE AS A WAY TO OPTIMIZE CIVIL PROCEDURE. *Law. Human. Environment*, 11(2): 81-89.

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.010>.

Summary. *The article is the study of procedures for concentrating evidence in a civil case in the context of optimizing civil procedure.*

It is substantiated that the civil procedural legislation of many European states has adopted scholarly concepts of concentrating the necessary evidence, thereby modifying the ideas of German and Austrian scholars doing researches on civil procedure in the 19th century. It is argued that the problem of concentrating evidence cannot be solved without the search for appropriate forms of interaction of the fundamental principles of the civil procedure, adversariality and optionality, and of the provisions on the court's administering the trial and its active authority.

The author argues that the time of and the periods for the presentation of evidence play an important part in the formation of an effective civil procedural form of concentrating evidence. The researcher bases himself on the fact that an increasing number of civil procedural obligations, primarily in the field of law of evidence, should be one of the directions for optimizing civil procedure. Establishing civil procedural liability (sanctions) for violation of the procedure for carrying out procedural actions and for failure to fulfill procedural obligations stipulated by law makes for logical coherence of the mechanism of concentrating evidence.

Keywords: *concentrating of evidence, judicial evidence, procedural obligations, civil procedural liability, optimization of civil procedure, principles of civil procedure*

ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ ПРАВОВИХ ПОСЛУГ

М.В. ПУШКАР, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів та природокористування України,
E-mail: Pushkarmv@ukr.net

Анотація. Умови ринкової економіки визначають попит і пропозицію на безліч послуг, з'являється потреба в їх своєрідного ринку. Одним з інститутів цивільного права є договори з надання послуг. Це надзвичайно важлива група договірних зобов'язань, до яких належать перевезення, транспортне експедирування, доручення, страхування, комісія, туристичне обслуговування, зберігання, інформаційні послуги, позика, кредит, банківський рахунок, управління майном, оплатне надання інших послуг тощо. Однак, незважаючи на відображення в Цивільному кодексі України особливостей регулювання зобов'язальних правовідносин, предметом яких виступають послуги, виявляється недостатність і теоретичної і практичної бази договірного регулювання відносин, що складаються з приводу надання правових послуг. Численні зміни в законодавстві України: Цивільний процесуальний кодекс України викладений в новій редакції, зміни до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» створюють актуальність дослідження теми роботи. Можливість укласти договір, який має чітко визначену і закріплену в законодавстві конструкцію створює попит на таку конструкцію, оскільки встановлені в договорі умови є важливими для виконання сторонами.

Ключові слова: договір про надання послуг, договір про надання правових послуг, договір про правову допомогу, представник, адвокат, захисник

Актуальність.

Умови ринкової економіки визначають попит і пропозицію на безліч послуг, з'являється потреба в їх своєрідного ринку. Численні зміни в законодавстві України: Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України викладені в новій редакції, зміни до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» створюють актуальність дослідження теми робо-

ти (Світличний, 2019: 103). Одним з інститутів цивільного права є договори з надання послуг. Однак, незважаючи на відображення в Цивільному кодексі України особливостей регулювання зобов'язальних правовідносин, предметом яких виступають послуги, виявляється недостатність і теоретичної і практичної бази договірного регулювання відносин, що складаються з приводу надання правових послуг.

Договір про надання правової допомоги (правової послуги) є різновидом

договорів про надання послуг, а тому на нього поширюються загальні положення Глави 63 ЦК України «Послуги. Загальні положення» (ст. ст. 901–907 ЦК України). Дослідження договорів про надання правових послуг доцільно проводити через призму договорів про надання послуг, різновидом яких вони є, а отже шляхом співставлення частини з цілим та виокремлення тих особливостей, які притаманні саме для договорів про надання правової допомоги (правової послуги). Так, договори про надання послуг, залежно від правового регулювання, поділяються на три групи, серед яких в науці цивільного права традиційно розрізняють: договори, які передбачені ЦК України (договори перевезення, договір зберігання, договір страхування тощо); договори, які передбачені іншими нормативно-правовими актами (договір морського буксирования, регулюється ст. 222 Кодексу торговельного мореплавства України) та, відповідно, договори, які хоч і не передбачені чинним законодавством, однак поширені в договірній практиці учасників цивільних правовідносин (Веретельник, 2011).

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Положення Цивільного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та наукові дослідження А. Довгерта, Н. Кузнецової, Р. Майданіка, Н. Саніахетової, О. Світличного, М. Суєвало-ва, Є. Харитонова та інших.

Результати.

Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбаче-

но укладення між адвокатом та клієнтом договору про надання правової допомоги. Договір про правову допомогу – угода, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатська асоціація) зобов'язується захищати, представляти чи надавати інші види правової допомоги іншій стороні (клієнту) на умовах та в порядку, визначених угодою, і клієнт зобов'язується оплатити правову допомогу та фактичні витрати, необхідні для виконання договору.

Угода про надання правової допомоги передбачена розділом IV Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Проте, більш детальну регламентацію досліджуваного договору проведено у Правилах адвокатської етики, що затверджені 3'їздом адвокатів України 09.06.2017 р., із змінами затвердженими 3'їздом адвокатів України 15.02.2019 р.

Договір про правову допомогу може бути укладений клієнтом або на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах. Якщо договір про правову допомогу укладений на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах, адвокат зобов'язаний отримати підтвердження згоди клієнта на надання йому адвоката професійної правової (юридичної) допомоги лише у разі, якщо цього вимагає закон.

Укладачі Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства під юридичною допомогою розуміють безоплатну правозахисну діяльність адвоката. Оплатні стосунки адвоката і клієнта в даному документі визначаються як послуги («Загальний кодекс правил для адвокатів...», 1988).

У юридичній літературі неодноразово вказувалось на неприпустимість підміни поняття «правова допомога» терміном «правові послуги». В. Каль-

ний та С. Логінова тлумачать перше поняття як «конституційну функцію адвокатури», на відміну від послуг – категорії з галузі цивільного права (Кальний, 2008; Логінова, 2007).

На відміну від вказаної позиції існує думка, що правова допомога, що надається адвокатами, є послугою. У свою чергу, п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність визначає», що адвокатська діяльність – незалежна професійна діяльність адвоката.

Що ж до терміну, «правничий» – тут взагалі не має виникати жодних питань. Заміна терміну «правова допомога» на «правнича допомога» обумовлена стандартами української мови, які визначають, що прикметник, застосовуваний для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником для позначення особи, яка надає послуги у сфері права (у юридичній сфері), є слово «правник». Отже, саме особи, що належать до правничої професії, надають професійну правничу допомогу. Більш того, терміни правовий – правничий – правний – юридичний є родо-видовими синонімами (Єрмаков).

Характеризуючи правовідносини щодо надання юридичної допомоги, перш за все, потрібно встановити їхню правову природу, зокрема вони є правовідносинами публічного чи приватного права.

Взагалі, поділ галузей права на галузі публічного (*jus publicus*) і приватного (*jus privatum*) було започатковано ще в давні часи римськими юристами. З того часу він лежить в основі наукової, законодавчої та практичної оцінки правових явищ. В Україні на практиці ця класифікація не засто-

совувалась. Однак, після проведення ряду адміністративних реформ це питання знову стало актуальним.

У ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлений перелік видів юридичної допомоги, яка надається адвокатами. Зокрема передбачено, що адвокати дають консультації та роз'яснення з юридичних питань, усні і письмові довідки щодо законодавства; складають заяви, скарги та інші документи правового характеру; посвідчують копії документів у справах, які вони ведуть; здійснюють представництво в суді, інших державних органах, перед громадянами та юридичними особами; подають юридичну допомогу підприємствам, установам, організаціям; здійснюють правове забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян і юридичних осіб, виконують свої обов'язки відповідно до кримінально-процесуального законодавства у процесі дізнання та попереднього слідства. Також Законом передбачено, що адвокат може здійснювати й інші види адвокатської діяльності, передбачені законодавством.

Юридична допомога спрямована на досягнення певного немайнового результату, що само по собі є благом, і має споживчу вартість. Таким немайновим результатом, відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є захист прав, свобод та представлення законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, тощо.

Аналізуючи ст. 59 Конституції України справедливо вказувати на те, що діяльність адвоката спрямована не на захист прав осіб, а лише на сприяння здійснення особою права захищати свої права від порушень та протиправ-

них посягань. Тому об'єктом юридичної допомоги є діяльність суб'єкта її надання, спрямована сприяти реалізації, охороні і захисту прав та інтересів особи. На підставі наведеного напрошується висновок, що об'єктом правовідносин щодо надання юридичної допомоги є правова послуга.

Відповідно до ст. 1 Цивільного кодексу України, цивільними правовідносинами є майнові відносини, що засновані на вільному волевиявленні, юридичній рівності та майновій самостійності їх суб'єктів.

Щодо вільного волевиявлення як необхідної ознаки цивільно-правового методу, то варто сказати, що договірні правовідносини щодо надання правових послуг виникають на підставі договору – юридичного факту. Припускається, що сторони договору самостійно визначають зміст відносин між собою. Це положення називається свободою волевиявлень. Свобода волевиявлень учасників договірних правовідносин щодо надання правової допомоги проявляється в здатності особи і у наявності у неї (наданої їй правом) можливості, укладаючи договір, самостійно формувати і проявляти свою волю до виникнення вказаних правовідносин. Сторонам надана також широка можливість вибору між декількома варіантами поведінки в межах, встановлених законом. Наявність вільного волевиявлення суб'єктів до вступу у правовідносини дає підстави говорити про диспозитивність таких правовідносин.

Щодо юридичної рівності як характеристики цивільно-правового методу, то мова може йти тільки щодо протиставлення її підпорядкуванню, тому що в більш широкому значенні цього слова рівність в значенні справжньої рівноправності є одним з провідних принципів всього права.

Адвокат і його клієнт, перебуваючи у правовідносинах з приводу надання правової допомоги, є вільними, не підпорядкованими один одному суб'єктами. Взагалі, адвокатська діяльність вважається вільною професією. Адвокат не є підпорядкованим ні суду, ні іншим державним органам, ні, навіть, адвокатському об'єднанню членом якого він є. Слід сказати, що немає підстав говорити про якусь юридичну нерівність чи залежність клієнта перед адвокатом. Щодо рівності підстав відповідальності сторін договірних правовідносин з приводу надання правової допомоги, то слід сказати, що за порушення правил адвокатської етики до адвоката може бути застосовано дисциплінарну відповідальність (Радутний, 2019).

Законодавство, що регулює адвокатську діяльність, не забороняє застосовувати цивільно-правову відповідальність до порушників договірних зобов'язань щодо надання правової допомоги. Законодавство також не містить ні пільг, ні дискримінаційних норм для адвоката чи клієнта щодо підстав виникнення цивільно-правової відповідальності.

Договірні правовідносини з приводу надання юридичної допомоги є майновими і такими, що засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників та спрямовані на реалізацію приватних інтересів, а, отже, є цивільними правовідносинами. Оскільки об'єктом цих правовідносин є правова послуга, то вони є цивільно-правовими правовідносинами з приводу надання правових послуг.

У договорі про надання правової допомоги можуть бути визначені види передбачуваних фактичних витрат, пов'язаних з виконанням доручення

(оплата роботи фахівців, чії висновки запитуються адвокатом, транспортні витрати, оплата друкарських, копіювальних та інших технічних робіт, перекладу та нотаріального посвідчення документів, телефонних розмов, тощо), порядок їх погашення (авансування, оплата по факту в певний строк, інше) та може бути визначений їх обсяг.

Клієнт та/або особа, яка уклала договір в інтересах клієнта, має право розірвати договір з адвокатом в односторонньому порядку на умовах, передбачених договором. При цьому, клієнт та/або особа, яка уклала договір в інтересах клієнта, зобов'язаний сплатити адвокату (адвокатському бюро, адвокатському об'єднанню) гонорар за всю роботу, що була виконана (надані послуги) чи підготовлено до виконання, а також компенсувати усі витрати за цим договором.

Важливе значення щодо вирішення питання про компенсацію витрат на правову допомогу відіграє й правозастосовна практика судів. Зокрема, такими рішеннями є:

- постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 17.10.2018 р. – витрати на правову допомогу стягуються не лише за участь у судовому засіданні при розгляді справи, а й у разі вчинення інших дій поза судовим засіданням, безпосередньо пов'язаних із наданням правової допомоги у конкретній справі;
- додаткова постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24.01.2019 р. – при визначенні суми відшкодування суд має виходити з критерію реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності), а

також критерію розумності їхнього розміру, виходячи з конкретних обставин справи та фінансового стану обох сторін;

- додаткова постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 06.03.2019 р. – визначаючи розмір суми, що підлягає сплаті в порядку компенсації гонорару адвоката іншою стороною, суди мають виходити з встановленого у самому договорі розміру та/або порядку обчислення таких витрат;
- постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18.12.2018 р. – зменшення витрат на правову допомогу можливе лише у разі наявності клопотання сторони про їх зменшення внаслідок не співмірності.

Все це вказує на важливе значення витрат на правову допомогу, які не тільки визначають сутність професійної діяльності адвоката, але є й однією із основних гарантій забезпечення права особи на професійну правову допомогу. Незважаючи на суттєве оновлення процесуального законодавства щодо витрат на правову допомогу, воно не позбавлене й недоліків, що певним чином ускладнює можливість їх належної компенсації.

Характеризуючи договір про надання юридичної допомоги як юридичний факт, необхідно, перш за все, сказати, що це цивільно-правовий договір, оскільки є основою для виникнення цивільних прав та обов'язків. Тож договір про надання правової допомоги є різновидом договорів про надання правових послуг і йому притаманні ознаки цивільних договорів.

Якщо адвокат виступає в ролі посередника між клієнтами, він повинен з кожним із них узгоджувати рішення

ня, що приймаються, і забезпечувати належну інформованість кожного з них про всі обставини і міркування, що є необхідними для прийняття виважених рішень по суті доручення. Адвокат повинен припинити свої дії як посередника та розірвати відповідні договори з кожним із клієнтів, якщо цього вимагає хоча б один з клієнтів, яких він одночасно представляє, або якщо виникають обставини, за яких дотримання умов стає неможливим. Якщо дії адвоката як посередника між клієнтами не досягли бажаного клієнтами результату, він не може надалі представляти інтереси жодного із клієнтів з питань, пов'язаних із предметом посередництва.

Висновки і перспективи.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що під договором про надання правової допомоги (правової послуги) слід розуміти договір за яким одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони клієнта (або його представника) надати правову допомогу, шляхом надання правових послуг, передбачених договором, а клієнт зобов'язується оплатити виконавцеві надані правові послуги, якщо інше не встановлено договором або не передбачено законодавством. Договір про надання правової допомоги (правової послуги) є двостороннім, оскільки права та обов'язки виникають як у виконавця, так і у клієнта (або його представника).

Так, основним обов'язком виконавця є якісне надання передбачених договором правових послуг, при цьому виконавець має право на винагороду за надання правових послуг. Клієнт (або його представник),

в свою чергу, в разі оплатності договору, зобов'язаний оплатити виконавцеві обумовлену плату за надання правової допомоги (правової послуги) та має право на отримання правових послуг, передбачених договором.

Істотними умовами договору про надання правової допомоги (правової послуги) є умова про предмет, яким є правова допомога, яка виражається у наданні однієї або кількох правових послуг, чітко визначених договором та, в разі оплатності договору, умова про ціну, яка іменується як гонорар (винагорода). Сторонами договору є виконавець та клієнт (або його представник), правовий статус яких залежить від оплатності договору про надання правової допомоги (правової послуги).

Список використаних джерел

1. Світличний О.П. Судова реформа в Україні та її вплив на охорону прав інтелектуальної власності. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. 10(1). С. 102–107.
2. Веретельник Л.К. Проблема систематизації договорів у цивільному праві. Форум права. 2011. № 1. С. 180–189.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 02.05.2020 р.).
4. Правила адвокатської етики, затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09.06.2017 р. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9all5a40b9a5bc04f_file.pdf. (дата звернення: 20.05.2020 р.).
5. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі у жовтні 1988 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.05.2020 р.).

6. Кальний В. Проблеми реформування адвокатури в Україні. Право України. 2008. № 7. С. 42.
7. Логінова С. Якою бути адвокатури в Україні. Право України. 2007. № 8. С. 48.
8. Єрмаков М.В. Правова допомога, або професійна правнича? URL: https://protocol.ua/ua/pravova_dopomoga_abo_profesiyna_pravnych (дата звернення: 24.05.2020 р.).
9. Радутний О.Е. Юридична освіта та сфера надання правових послуг в контексті штучного інтелекту. Інформація і право. 2019. № 2(29). С. 40–54.
5. Zahalnyi kodeks pravyl dlia advokativ krain Yevropeiskoho Spivtovarystva, pryniatyi delehatsiieiu dvanadtsiaty krain-uchasnyts na plenarnomu zasidanni u Strasburzi u zhovtni 1988 [General Code of Conduct for Advocates of the European Communities, adopted by a delegation of twelve Member States at its plenary session in Strasbourg in October 1988]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (accessed: 18.05.2020) (in Ukrainian).

References

1. Svitlychnyi, O.P. (2019). Sudova reforma v Ukraini ta yii vplyv na okhoronu prav intelektualnoi vlasnosti. Pravo. Liudyna. Dovkillia: naukovo-praktychnyi zhurnal [Judicial reform in Ukraine and its impact on the protection of intellectual property rights. Law. Human. Environment: scientific and practical journal], 10(1): 102–107 (in Ukrainian).
2. Veretelnik, L.K. (2011). Problema systematyzatsii dohovoriv u tsyvilnomu pravi. Forum prava [The problem of systematization of contracts in civil law. Law Forum], 1: 180–189 (in Ukrainian).
3. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [About advocacy]: Zakon Ukrainy 05.07.2012 № 5076-VI. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (accessed: 02.05.2020) (in Ukrainian).
4. Pravyla advokatskoi etyky, zatverdzhenni zvitno-vybornym z'izdom advokativ Ukrainy [Rules of lawyer's ethics, approved by the reporting and election congress of lawyers of Ukraine] 09.06.2017. Available at: http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9all5a40b9a5bc04f_file.pdf. (accessed: 20.05.2020) (in Ukrainian).
6. Kalnyi, V. (2008). Problemy reformuvannya advokatury v Ukraini. Pravo Ukrainy [Problems of advocacy reform in Ukraine. Law of Ukraine], 7: 42.
7. Lohinova, S. (2007). Yakoiu buty advokatury v Ukraini. Pravo Ukrainy [What kind of advocacy in Ukraine. Law of Ukraine], 8: 48 (in Ukrainian).
8. Yermakov, M.V. Pravova dopomoha, abo profesiina pravnycha? [Legal aid, or professional legal?]. Available at: https://protocol.ua/ua/pravova_dopomoga_abo_profesiyna_pravnych (accessed: 24.05.2020) (in Ukrainian).
9. Radutnyi, O.E. (2019). Yurydychna osvita ta sfera nadannia pravovykh poslug v konteksti shtuchnoho intelektu. Informatsiia i pravo [Legal education and the field of legal services in the context of artificial intelligence. Information and law], 2(29): 40–54 (in Ukrainian).

M.V. Pushkar (2020). CONTRACT ON PROVISION OF LEGAL SERVICES.

Law. Human. Environment, 11(2):90-97. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.011>.

Summary. Conditions of a market economy determine the supply and demand for many services, there is a need for their own market. One of the institutions of civil law is service contracts. This is an extremely important group of contractual obligations, which include transportation,

freight forwarding, power of attorney, insurance, commission, travel services, storage, information services, loan, credit, bank account, property management, payment for other services, etc. However, despite the reflection in the Civil Code of Ukraine of the peculiarities of the regulation of obligatory legal relations, the subject of which are services, there is a lack of theoretical and practical basis of contractual regulation of relations concerning the provision of legal services. Numerous changes in the legislation of Ukraine: The Civil Procedure Code of Ukraine is set out in a new wording, amendments to the Law of Ukraine «On Advocacy» create the relevance of the study of the topic of work. The ability to enter into a contract that has a clearly defined and enshrined in law structure creates a demand for such a structure, as the conditions set out in the contract are important for the parties.

Key words: *service agreement, legal services agreement, legal aid agreement, representative, lawyer, defense counsel*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

УДК 346.9

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.012>

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

В.О. КОВЕРЗНЕВ, доктор юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова
НАН України
E-mail: v.koverznev@ukr.net

Анотація. Автором статті наголошено, що проведена в Україні судово-правова реформа 2016–2017 рр. в цілому дозволила забезпечити імплементацію до національного законодавства сучасних міжнародно-правових стандартів судового захисту прав учасників господарських відносин, що виступає надійною гарантією сталого розвитку держави на подальші роки.

Водночас, проведене дослідження положень нової редакції Господарського процесуального кодексу України дозволило виявити деякі недоліки в законодавчому забезпеченні господарського судочинства та сформулювати пропозиції, спрямовані на їх усунення, що сприятимуть покращенню ефективності захисту порушених прав суб'єктів господарських відносин та перешкоджатиме зловживанню процесуальними правами несумлінними учасникам процесу.

Зокрема обґрунтовано: необхідність удосконалення процедури представництва в господарському суді по незначних справах шляхом надання штатним юрисконсультам, які не мають статусу адвоката, права представляти інтереси суб'єкта господарювання в суді на підставі довіреності; доцільність розширення повноважень експертів з питань права та надання їм повноважень надання висновків з питань змісту та тлумачення норм національного права; встановлення можливості скасування судового наказу за заявою боржника лише в разі доведення боржником його неправильності або незаконності; надання господарському суду права залишати позовну заяву без розгляду за відповідною заявою позивача на будь-якій стадії судового розгляду, а також права зупиняти провадження в справі до набрання законної сили судового рішення в іншій справі, що розглядається в порядку господарського, цивільного чи адміністративного судочинства, якщо це впливає на розгляд справи; доцільність скасування інституту нарадчої кімнати; необхідність зміни процедури перегляду справи за нововиявленими або за виключними обставинами шляхом відокремлення процедури розгляду заяви про перегляд справи за нововиявленими або за

виключними обставинами від процедури повторного розгляду справи, в разі скасування судового рішення за нововиявленими або за виключними обставинами; потребу наділення господарського суду повноваженнями скасовувати незаконні рішення державних і приватних виконавців за результатом наслідок розгляду скарг сторін виконавчого провадження на їхні рішення та дій.

Ключові слова: господарське судочинство, верховенство право, ефективний судовий захист

Актуальність.

Законодавчі зміни, ухвалені Верховною Радою України восьмого скликання в рамках проведеної судово-правової реформи 2016–2017 рр., в цілому забезпечили імплементацію до національного законодавства сучасних міжнародно-правових стандартів судового захисту прав учасників господарських відносин, що є надійною гарантією сталого розвитку держави на подальші роки («Господарське законодавство України...», 2019: 217–269).

Втім, дослідження положень чинного Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), який визначає юрисдикцію господарських судів і встановлює порядок здійснення господарського судочинства, свідчить про наявність в цьому Кодексі окремих норм, які знижують ефективність судового захисту прав учасників господарських правовідносин, що обумовлює потребу його удосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Не зважаючи на те, що теоретична розробка основних положень господарського права знайшла своє відображення в працях вітчизняних науковців-господарників, зокрема, О.А. Беляневич, О.М. Вінник, Р.А. Джабраїлова, О.Р. Кібенко, І.В. Лукач, В.К. Мамото-

ва, В.Г. Олюхи, О.П. Подцерковного, В.А. Устименка, В.Ю. Уркевича, В.С. Щербини та інших, останні зміни в господарському процесуальному законодавстві суттєво змінили характер і процедуру господарського судочинства, запровадили нові процесуальні інститути, при цьому залишили поза увагою представників школи господарського права, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є дослідження нових положень та інститутів господарського судочинства, закріплених у ГПК України, виявлення недоліків правового регулювання та напрацювання пропозиції, спрямованих на їх усунення, що має теоретичне та практичне значення.

Результати.

Аналіз положень чинного ГПК України дає підстави для висновку, що попри його відповідність у цілому міжнародним стандартам здійснення судочинства, в кодексі існують окремі норми, які надають несумлінним учасникам справи зловживати своїми процесуальними правами з метою затягування розгляду справи і, як наслідок цього, – ускладнюють захист прав суб'єктів, які звернулися до господарського суду.

Так, за приписом ст. 16 ГПК України учасники справи мають право користуватися правничою допомогою,

яка надається виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом.

Статтею 58 ГПК України встановлено, що при розгляді малозначних справ представником у суді може бути особа, яка не має статусу адвоката.

Відповідно до частини п'ятої ст. 12 ГПК України малозначними є справи у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (1) та справи незначної складності, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (2).

Таким чином, у господарському суді представником учасника справи, що не є малозначною, може бути лише адвокат.

Необхідно відмітити, що більшість суб'єктів господарювання мають у своїй структурі юридичні служби або штатних юрисконсультів, які спеціалізуються на практичному застосуванні господарського законодавства. Запровадження представництва в судах суб'єктів господарювання по малозначним справам виключно адвокатами, переважна більшість яких займається загальною юридичною практикою і не обізнані із специфікою застосування господарського законодавства, що регулює окремі сфери господарювання, є помилковим, оскільки на практиці призводить до погіршення захисту прав таких суб'єктів.

Вказану проблему не усунуто нещодавнім внесенням змін до частини третьої ст. 58 ГПК України («Про внесення змін до деяких законодавчих актів України...», 2019) та запровадженням інституту самопредставництва, яким передбачено, що юридична особа незалежно від по-

рядку її створення бере участь у справі через свого представника або через керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту), оскільки чинний ГПК України не визначив, які саме документи підтверджують право фізичної особи здійснювати самопредставництво юридичної особи.

Зазначене призводить до формування судами різної практики з питань самопредставництва. Зокрема, в одних випадках суди допускають особу до участі в справі на умовах самопредставництва юридичної особи на підставі положення про структурний підрозділ юридичної особи і посадової інструкції працівника, за умови відображення у цих документах права особи здійснювати самопредставництво юридичної особи; в інших випадках суди вимагають, щоби інформація про наявність у конкретної особи права на самопредставництво юридичної особи в суді була зазначена в Єдиному державному реєстрі, що впливає й з положень пункту 13 частини першої ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань.

За таких обставин, уявляється доцільним внести до ст. 58 ГПК зміни, що надають право штатним юрисконсультам суб'єктів господарювання, які не мають статусу адвоката, представляти інтереси цих суб'єктів у господарських судах на підставі довіреності, незалежно від категорії справи.

Новелою ГПК України є введення до кола інших учасників справи експерта з питань права, яким може бути особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права (ст. 70).

За змістом ст. 108 ГПК України експерт у галузі права має право на-

давати суду висновок щодо застосування аналогії закону, аналогії права (1); змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі (2).

Отже, за чинним ГПК України експерт з питань права не може надавати суду висновок щодо змісту та тлумачення норм національного законодавства, що значно обмежує можливість використання в господарському суді наукового потенціалу вітчизняних наукових шкіл і окремих науковців, які мають визнаний авторитет.

Тому, в пункті 2 ст. 108 ГПК України після словосполучення «змісту норм іноземного» необхідно доповнити словосполученням «та національного», що надасть господарським судам України можливість використання висновків експертів з питань змісту та тлумачення не лише норм міжнародного права, але й норм національного права, що сприятиме покращенню якості господарського судочинства.

ГПК України запроваджено інститут наказного провадження, який передбачає видачу судового наказу за вимогами про стягнення грошової заборгованості за договором, укладеним у письмовій формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ст. 148). Особливістю наказного провадження є швидкість вирішення справи, оскільки суд розглядає заяву стягувача про видачу судового наказу протягом п'яти днів з дня її надходження, без повідомлення заявника і боржника та проведення судового засідання.

Інститут наказного провадження забезпечує значне скорочення строків розгляду малозначних справ про стягнення заборгованості за договором, укладе-

ним у письмовій формі, тобто справ, в яких вимоги стягувача підтверджуються беззаперечними доказами.

Втім, за частиною третьою ст. 158 ГПК України, у разі подання боржником заяви про скасування судового наказу суддя не пізніше двох днів після її подання постановляє ухвалу про скасування судового наказу, в якій роз'яснює заявнику (стягувачу) його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження.

Підставою для повернення заяви боржника про скасування судового наказу є лише подання суду неналежно оформленої заяви, яка за формою та змістом не відповідає вимогам частини третьої ст. 157 ГПК України.

Таким чином, ст.ст. 157, 158 ГПК України встановлено правило безумовного скасування судом раніше виданого судового наказу, в разі подання боржником заяви у встановлений цим Кодексом строк і встановленої форми, що фактично зводить нанівець переваги наказного провадження, при цьому надає несумлінному боржнику можливість зловживати своїми процесуальними правами та вимагати скасування судового наказу навіть у тих випадках, якщо такий наказ відповідає вимогам справедливості та законності, при цьому підтверджений належними та допустимими доказами, які не спростовано боржником.

Вищенаведене свідчить про потребу зміни редакції частини третьої ст. 158 ГПК України та встановлення можливості скасування судового наказу лише за умови доведення боржником його неправильності або незаконності.

Частиною третьою ст. 195 ГПК України передбачено, що суд не вправі зупиняти провадження в справі на стадії її розгляду по суті з підстав,

передбачених пунктом 5 частини першої ст. 227 (об'єктивна неможливість розгляду справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства) і пунктом 2 частини першої ст. 228 цього Кодексу (призначення судом експертизи); такі дії суд може вчинити лише під час проведення підготовчого засідання.

Вказане положення не сприяє покращенню якості правосуддя, оскільки потреба проведення по справі судової експертизи може виникнути й на стадії розгляду справи по суті, коли підготовче провадження вже закрито, що на практиці є доволі поширеним явищем.

Крім того, норма частини третьої ст. 195 ГПК України фактично зобов'язує суд розглядати господарську справу по суті в тих випадках, коли такий розгляд є тимчасово неможливим з об'єктивних причин, які безпосередньо впливають на правильне розв'язання судом господарського спору.

Тому уявляється правильним виключення положень частини третьої ст. 195 ГПК України.

Згідно з пунктом 5 частини першої ст. 226 ГПК України господарський суд залишає позов без розгляду за заявою позивача, яку подано лише до початку розгляду справи по суті. Отже, у випадку, якщо суд вже розпочав розгляд справи по суті, позивач позбавлений права подати таку заяву.

Наведена норма суперечить принципу диспозитивності господарського судочинства, який закріплює право позивача на власний розсуд розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору, без обмеження цього права певними стадіями судового процесу (ст. 14).

За таких обставин, з пункту 5 частини першої ст. 226 ГПК України словосполучення «до початку розгляду справи по суті» слід виключити.

У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій, а також швидкоплинності національного законодавства збереження положення частини першої ст. 220 ГПК України (таємниці нарадчої кімнати), якою передбачено, що під час ухвалення рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу, є не тільки недоречним, але й таким, що шкодить правосуддю.

Зокрема, аналіз частини першої ст. 220 ГПК України дає підстави вважати, що після виходу до нарадчої кімнати суддя не вправі фізично покидати її до ухвалення судового рішення. Варто зазначити, що враховуючи складність господарських відносин і законодавства, що їх регулює, дотримання вказаних приписів є практично неможливим з огляду на те, що окремі судові рішення ухвалюються судом упродовж тривалого часу, який може рахуватися днями та навіть тижнями. У цей час суддя, який перебуває у нарадчій кімнаті, вивчає законодавство та судову практику; він може радитися з колегами про практику розв'язання аналогічних спорів; приймає їжу та ходить додому на відпочинок, що формально утворює склад порушення судом таємниці нарадчої кімнати в розумінні наведеної вище статті.

Проте фізичне покидання суддею свого робочого кабінету, який використовується як нарадча кімната під час роботи над судовим рішенням по справі, не свідчить про порушення таємниці нарадчої кімнати під час ухвалення судового рішення, за умови, що суддя не повідомляв іншим особам про те, яке він збирається ухвалити

рішення, а також про мотиви його ухвалення до моменту офіційного проголошення судового рішення.

Втім, існування частини першої ст. 220 ГПК України в нині чинній редакції формально надає будь-якому учаснику справи вимагати скасування рішення суду, яке ухвалювалося протягом часу, який перевищує один робочий день, з підстав порушення суддею таємниці нарадчої кімнати, оскільки є очевидним той факт, що весь цей час суддя фізично не міг перебувати в нарадчій кімнаті через потребу задоволення своїх фізіологічних потреб, а також потреби відпочинку тощо.

Виходячи з цього, норма частини першої ст. 220 ГПК України підлягає виключенню.

Встановлений ГПК України порядок перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами створює для суду, який переглядає таке рішення, суттєві проблеми під час розгляду відповідної заяви учасника справи, що негативно відображається на якості ухваленого судового рішення.

Зокрема, частиною третьою ст. 325 ГПК визначено, що за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд може:

- 1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі;
- 2) задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення;
- 3) скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

Насамперед необхідно зазначити, що основним завданням суду під час розгляду по суті заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами є встановлення наявності таких обставин на час розгляду справи та ухвалення судового рішення. Однак, існуюча в пункті 2 частини третьої ст. 325 ГПК України норма покладає на суд обов'язок встановивши наявність нововиявлених або виключних обставин, що впливають на ухвалене рішення, не лише скасувати таке рішення – але й одразу постановити нове рішення. Тобто, в тому разі, якщо під час розгляду заяви про перегляд рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд дійде висновку про існування таких обставин – суд повинен у межах цього провадження провести повторний розгляд справи по суті, чим розкриває учасникам справи свій намір задовольнити заяву про перегляд рішення за нововиявленими або виключними обставинами ще в процесі її розгляду, що надає учаснику справи обґрунтовану підставу заявити судді відвід, через виявлену упередженість під час розгляду заяви.

Враховуючи викладене, процедура перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами підлягає наступній зміні: в разі, якщо суд дійде висновку про існування на час розгляду справи нововиявлених або виключних обставин, які впливають на ухвалене рішення, – суд повинен постановити ухвалу про задоволення заяви, скасувати рішення та призначити повторний розгляд справи в загальному порядку.

Згідно з частиною другою ст. 343 ГПК України у разі встановлення обґрунтованості скарги суд визнає оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність неправомірними і зобов'язує

державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби, приватного виконавця усунути порушення (поновити порушене право заявника).

Таким чином, положення цієї статті наділяють господарський суд виключно правом ухвалення судового рішення, що має зобов'язальний характер і покладає на державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби, приватного виконавця обов'язок усунути встановлене судом порушення та поновити порушене право заявника, при цьому не дозволяє суду самостійно скасовувати рішення перелічених осіб, у разі їх незаконності, що знижує ефективність судового контролю за виконанням судових рішень.

З наведених вище підстав частину другу ст. 343 ГПК України доцільно викласти в такій редакції: «у разі встановлення обґрунтованості скарги суд визнає оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність неправомірними і скасовує оскаржуване рішення та/або зобов'язує державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби, приватного виконавця усунути порушення (поновити порушене право заявника)».

Висновки і перспективи.

Проведене дослідження положень нової редакції ГПК України дозволило виявити недоліки в законодавчому забезпеченні господарського судочинства та сформулювати пропозиції, спрямовані на їх усунення, що сприятиме покращенню ефективності захисту порушених прав суб'єктів господарських відносин та перешкоджатиме зловживанню процесуальними правами несумлінними учасникам процесу.

До таких пропозицій належать:

- необхідність удосконалення процедури представництва в суді по незначних справах шляхом надання штатним юрисконсультам, які не мають статусу адвоката, право представляти інтереси суб'єкта господарювання в суді на підставі довіреності;
- доцільність розширення повноважень експертів з питань права надання їм повноважень надавати висновки з питань змісту та тлумачення норм національного права;
- можливість скасування судового наказу за заявою боржника лише в разі доведення його неправильності або незаконності;
- надання господарському суду права залишати позовну заяву без розгляду за відповідною заявою позивача на будь-якій стадії судового розгляду, а також права зупиняти провадження в справі до набрання чинності судового рішення в іншій справі, що розглядається в порядку господарського, цивільного чи адміністративного судочинства, якщо це впливає на розгляд справи;
- доцільність скасування інституту нарадчої кімнати;
- необхідність зміни процедури перегляду справи за нововиявленими або за виключними обставинами шляхом відокремлення процедури розгляду заяви про перегляд справи за нововиявленими або за виключними обставинами від процедури повторного розгляду справи, в разі скасування судового рішення за нововиявленими або за виключними обставинами;
- потреба наділення господарського суду повноваженнями скасовувати незаконні рішення державних і приватних виконавців як наслідок

розгляду скарг сторін виконавчого провадження на їхні рішення та дій.

Список використаних джерел

1. Господарське законодавство України: перспективи модернізації на засадах сталого розвитку: монографія / під заг. ред. В.А. Устименка. Київ: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. 320 с.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 01.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін та допов.). Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення: Закон України від 18.12.2019 р. № 390-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 15. Ст. 95.
4. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31–32. Ст. 263.
- development] (2019) / pid zah. red. V.A., Usty-menka. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen, 320 (in Ukrainian).
2. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 01.11.1991 № 1798-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Economic Procedural Code of Ukraine 01.11.1991 № 1798-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine] (1992), 6: 56 (in Ukrainian).
3. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rozshyrennia mozhlyvostei samopredstavnytstva v sudi orhaniv derzhavnoi vlady, orhaniv vlady Avtonomnoi Respubliky Krym, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia, inshykh yurydychnykh osib nezalezhno vid poriadku yikh stvorennia: Zakon Ukrainy 18.12.2019 № 390-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On amendments to some legislative acts of Ukraine to expand the possibilities of self-representation in court of public authorities, authorities of the Autonomous Republic of Crimea, local governments, other legal entities, regardless of the order of their creation: Law of Ukraine 18.12.2019 № 390-IX. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine] (2020), 15: 95 (in Ukrainian).
4. Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib-pidpriemstiv ta hromadskykh formuvan: Zakon Ukrainy 15.05.2003 № 755-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On state registration of legal entities, natural persons-entrepreneurs and public formations: Law of Ukraine 15.05.2003 № 755-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine] (2003), 31–32: 263 (in Ukrainian).

References

1. Hospodarske zakonodavstvo Ukrainy: perspektyvy modernizatsii na zasadakh staloho rozvytku [Economic legislation of Ukraine: prospects for modernization on the basis of sustainable

V.O. Koverznev (2020). DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF ECONOMIC PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE. *Law. Human. Environment*, 11(2):98-106. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.012>.

Summary. The author of the article emphasizes that the judicial and legal reform carried out in Ukraine in 2016–2017 in general allowed to ensure the implementation of modern international legal standards of judicial protection of the rights of participants in economic relations, which is a reliable guarantee of sustainable development for years to come.

At the same time, the study of the new version of the Commercial Procedural Code of Ukraine revealed some shortcomings in the legislative support of commercial litigation and formulated proposals to eliminate them, which will improve the protection of violated rights of business entities and prevent abuse of procedural rights by dishonest particip.

In particular, it is justified: the need to improve the procedure of representation in the commercial court in minor cases by granting staff legal advisers who do not have the status of a lawyer, the right to represent the interests of the business entity in court on the basis of power of attorney; the expediency of expanding the powers of legal experts and giving them the power to interpret the rules of national law; establishing the possibility of revoking a court order at the request of the debtor only if the debtor proves its incorrectness or illegality; granting the commercial court the right to leave the statement of claim without consideration of the relevant application of the plaintiff at any stage of the trial, as well as the right to suspend the proceedings until the entry into force of a court decision in another case under commercial, civil or administrative proceedings, if this affects the consideration of the case; expediency of abolishing the institute of the deliberation room; the need to change the procedure for reviewing the case on newly discovered or exceptional circumstances by separating the procedure for reviewing the application for review of the case on newly discovered or exceptional circumstances from the review procedure, in case of cancellation of the court decision on newly discovered or exceptional circumstances; the need to empower the commercial court to overturn illegal decisions of public and private executors as a result of consideration of complaints of the parties to the enforcement proceedings against their decisions and actions.

Keywords: *commercial litigation, rule of law, effective judicial protection*

ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.013>

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Т.С. НОВАК, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tomanovak1980@gmail.com

Анотація. У статті досліджено можливі напрями розвитку законодавства про охорону праці, встановлено основні недоліки чинних та перспективних нормативних актів, що регулюють відносини у цій сфері, а також сформульовано пропозиції щодо їх усунення.

В результаті аналізу існуючих проектів Трудового кодексу України, Закону України «Про працю» та напрацювань науковців-правників виділено три підходи до реформування законодавства про охорону праці в контексті загальної реформи трудового законодавства: збереження існуючого підходу, тобто закріплення на рівні кодифікованого акту трудового законодавства в окремій главі основних аспектів охорони праці з наступною деталізацією правового регулювання їх в спеціальному законі; включення до Трудового кодексу чи аналогічного закону лише однієї норми про гарантування права на охорону праці із відсиланням до спеціального законодавства; регулювання відносин із охорони праці виключно нормами Трудового кодексу та скасування окремого Закону України «Про охорону праці».

Встановлено, що сучасний стан правового забезпечення охорони праці в Україні в цілому є задовільним, а основним напрямом його удосконалення є врахування міжнародних стандартів у цій сфері. Доведено, що представлений на розгляд громадськості проект Закону України «Про безпеку праці та здоров'я працівників» в існуючій редакції містить суттєві недоліки та потребує доопрацювання. А саме в частині визначення сфери дії цього нормативного акту, прав та обов'язків роботодавця, способу організації охорони праці.

Ключові слова: безпека праці та здоров'я працівників, законодавство, законопроект, охорона праці, правове регулювання, проект Трудового кодексу України

Актуальність.

В нашій країні вже тривалий час ведеться робота із реформування трудового законодавства. Основним результатом цього процесу повинно стати вирішення питання про заміну діючого Кодексу Законів про працю альтернативним кодифікованим нормативно-правовим актом чи іншими актами, який (чи які) більшою мірою відповідатимуть сучасним реаліям та дозволять ефективніше врегулювати трудові та пов'язані з ними відносини. Беззаперечно, це відобразиться й на інших актах трудового законодавства, зокрема тих, що регулюють відносини у сфері охорони праці. У свою чергу, однією із умов отримання якісно нового працю-охоронного законодавства є проведення глибокого теоретико-правового аналізу та напрацювання рекомендацій для його формування, що й зумовлює актуальність даної праці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Зважаючи на важливість проблеми, в наукових колах дослідженню перспектив розвитку трудового законодавства взагалі та законодавства про охорону праці зокрема приділяється значна увага. Серед науковців, що присвятили свої праці різним аспектам даного питання, варто виділити С. О. Вечурка, В. М. Гарашука, В. В. Жернакова, П. О. Ізюту, І. В. Зуба, Л. І. Лазор, О. А. Мірошніченко, П. Д. Пилипенка, О. С. Реус, В. Г. Ротаня, Г. І. Чанишеву, І. І. Шамшину, О. М. Ярошенка та ін. Проте враховуючи постійні зміни як в суспільному житті нашої держави, так і в законодавстві та законотворчості, в окресленій сфері залишається багато моментів, що потребують вивчення.

Метою статті є дослідження можливих напрямів розвитку законодавства про охорону праці, встановлення основних недоліків чинних та перспективних нормативних актів, що регулюють відносини у цій сфері та формулювання пропозицій щодо їх усунення.

Результати.

Почати аналіз перспектив розвитку законодавства про охорону праці ми хотіли б у контексті загальної реформи трудового законодавства.

Варто відзначити, що починаючи із 2003 р. у Верховній Раді України було розглянуто низку проектів Трудового кодексу та альтернативних законів, вивчення змісту яких дозволяє нам виділити декілька можливих напрямів реформування законодавства про охорону праці.

Перший передбачає збереження існуючого підходу. Він полягає у тому, що на рівні кодифікованого акту трудового законодавства в окремій главі закріплюються основні аспекти охорони праці (як то: саме визначення поняття «охорона праці», права та обов'язки працівника та роботодавця, фінансування заходів з охорони праці, видача засобів індивідуального засобів та профілактичного харчування, основні положення щодо проходження медичних оглядів та навчання з питань охорони праці та інші). Деталізація ж цих відносин здійснюється в окремому законі (наразі Законі України «Про охорону праці»). Саме це передбачалось в переважній більшості проектів Трудового кодексу: № 1038-1 від 28.08.2003 р. (Проект Трудового кодексу України № 1038-1...), № 1108 від 4.12.2007 р. (Проект Трудового кодексу України № 1108...), № 2902 від 22.04.2013 р.

(Проект Трудового кодексу України № 2902...), № 1658 від 27.12.2014 р. (Проект Трудового кодексу України № 1658...), № 2410 від 8.11.2019 р. (Проект Трудового кодексу України № 2410...), проєкті Кодексу України про працю № 2410-1 від 8.11.2019 р. (Проект Кодексу України про працю № 2410-1...), а також в проєктах Закону України «Про працю» № 2708-1 від 11.01.2020 р. (Проект Закону України «Про працю» № 2708-1...) та № 2708-2 від 16.01.2020 р. (Проект Закону України «Про працю» № 2708-2...).

Змістовне наповнення глави «Охорона праці» в усіх вищеназваних законопроєктах неодноразово аналізувалось науковцями. Наприклад, О. А. Мірошніченко досліджувала проєкт Трудового кодексу № 1038-1 та дійшла узагальнюючого висновку про соціальну спрямованість Глави 9 «Охорона праці». До переваг цього законопроєкту порівняно з діючим КЗпП вона віднесла: систематизацію обов'язків роботодавця; формулювання норм про забезпечення працівників засобами індивідуального захисту, миючими та знешкоджувальними засобами, лікувально-профілактичним харчуванням; більш змістовне наповнення норм про розслідування нещасних випадків на виробництві. Як недолік цього проєкту автор назвала складну процедуру повідомлення працівником про виробничу ситуацію, небезпечну для його життя чи здоров'я або для людей, які його оточують, або для виробничого середовища чи довкілля (Мірошніченко, 2007: 170–173). Аналізуючи проєкти Трудового кодексу № 1108 та № 2902 ми виокремлювали їх позитивні сторони, серед яких: удосконалення формулювання суб'єктного складу відносин щодо розслідування нещасних випадків на виробництві та

професійних захворювань; уточнення термінів відшкодування роботодавцем працівнику вартості придбаних останнім засобів індивідуального захисту, миючих та знешкоджуючих засобів та ін. Не були позбавлені ці законопроєкти і недоліків, до яких ми віднесли: порядок погодження порядку розслідування професійних захворювань та порядку проведення розслідування обставин і причин їх виникнення з представниками роботодавців та профспілок; не включення до переліку прав працівника на охорону праці таких основоположних прав, як право на отримання інформації про небезпеки на робочому місці, які можуть загрожувати їхній безпеці або здоров'ю та отримання наявної в роботодавця чи компетентного органу інформації стосовно їхньої безпеки та гігієни праці та деякі інші (Новак, 2013: 88–89). Були предметом наукових досліджень й інші перелічені вище проєкти Трудового кодексу, у тому числі й в частині регулювання відносин із охорони праці. Однак зважаючи на те, що жоден з цих документів так і не був прийнятий та враховуючи обмежений обсяг наукової статті, ми не зупиняємось на характеристиці кожного законопроєкту, а лише констатуємо закріплення в них підхід до врегулювання основних аспектів охорони праці з їх наступною деталізацією в спеціальному законодавстві.

Другий із можливих напрямів реформування законодавства про охорону праці був запропонований в одному із останніх проєктів Закону України «Про працю» – № 2708 від 28.12.2019 р. (проєкт Закону України «Про працю» № 2708...). На відміну від усіх попередніх, цей законопроєкт містив лише одну норму, присвячену охороні праці – ст. 8 «Гарантії прав на належні безпечні і здорові умови праці», яка:

1) визначала, що саме держава гарантує реалізацію конституційного права на охорону праці; 2) покладала відповідальність за організацію безпечного ведення робіт та життя заходів із збереження життя та здоров'я працівника на роботодавця; 3) встановлювала, що відносини з охорони праці регулюються законодавством про охорону праці, безпеку життя та здоров'я працівників на роботі. Тобто фактично всі аспекти організації охорони праці мали б регулюватись спеціальним законодавством. Варто зазначити, що і цей законопроект був відкликаний. Хоча, на наш погляд, саме зазначений підхід є найбільш прийнятним з точки зору запобігання дублювання правових приписів. Однак за однієї умови: досконалого спеціального законодавства по охорону праці (про що піде мова нижче).

Нарешті, в якості третього напрямку реформування працезахоронного законодавства можна розглядати пропозиції, що висловлювались в теоретичній площині, а саме, щодо необхідності врегулювання відносин із охорони праці виключно Трудовим кодексом та скасування Закону України «Про охорону праці». Свого часу саме такий підхід пропонував П. О. Ізуїта (Ізуїта, 2008: 94). Але в жодному проекті Трудового кодексу він так і не був втілений. Основною причиною цього, на наш погляд стало те, що включення до Трудового кодексу норм спеціальних законів призвело б до надмірного його переобтяження і навряд чи сприяло б належному врегулюванню трудових та пов'язаних з ними відносин.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що в перспективі регулювання відносин із охорони праці відбуватиметься як на рівні загальних так і спеціальних норма-

тивних актів. Звідси виникає інше питання: наскільки існуюче законодавство про охорону праці відповідає сучасним реаліям? Зупинимось на цьому аспекті детальніше.

Варто відмітити, що діючий Закон України «Про охорону праці» загалом оцінюється позитивно (Гандзюк, Желібо & Халімовський, 2004: 20), (Никифорова & Сидоренко, 2015: 95), однак це не виключає необхідності реформування законодавства про охорону праці. І однією із основних причин тут є забезпечення виконання міжнародних та євроінтеграційних зобов'язань України. Як вірно підкреслює О. В. Гафурова, українське законодавство переживає бурхливий розвиток, пов'язаний у значній мірі з глобалізаційними процесами, що відбуваються у світовій економіці, та інтеграцією України у Європейське співтовариство (Гафурова, 2019: 14) Загострилось це питання після підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), оскільки однією із цілей співробітництва сторін у сфері безпечних та здорових умов праці визначено «покращення рівня забезпечення охорони здоров'я та безпечних умов праці, зокрема шляхом проведення навчання і тренінгів з питань охорони здоров'я та безпеки праці, сприяння реалізації превентивних заходів, попередження ризиків великих аварій та управління токсичними хімічними речовинами, а також обмін доброю практикою та результатами досліджень в цій сфері» (Угода про асоціацію...).

Одним із важливих результатів тривалої роботи щодо розробки шляхів удосконалення законодавства про

охорону праці стало схвалення Кабінетом Міністрів України у 2018 р. Концепції реформування системи управління охороною праці в Україні та затвердження плану заходів щодо її реалізації (Про схвалення Концепції реформування ...). Ця Концепція спрямована на реалізацію положень низки вітчизняних та міжнародних документів, серед яких Національна стратегія у сфері прав людини, Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року, Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, Європейська соціальна хартія (переглянута) та деякі інші.

Основною метою згаданої Концепції визначено впровадження ризик-орієнтованого підходу в системі управління охороною праці, який передбачає вивчення чинників і джерел небезпеки, передбачення розвитку небажаних подій та оцінювання їх наслідків. Адже, відмічають фахівці, «знання імовірності подій (нещасних випадків, аварій, катастроф) та очікуваної величини втрат сприяє запобіганню чи, як мінімум, послабленню тяжкості цих подій завдяки вчасному прийняттю необхідного рішення» (Цибульська, 2015: 53), що повною мірою відповідає завданню охорони праці – зберегти здоров'я та життя працівника.

У рамках реалізації таких заходів відбулось суттєве оновлення підзаконних нормативних актів: прийнято новий Порядок розслідування

та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві (постановою Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 р. № 337); розроблені Технічний регламент обладнання, що працює під тиском, затверджений постановою КМУ від 16.01.2019 р. № 27, Технічний регламент засобів індивідуального захисту, затверджений постановою КМУ від 21.08.2019 р. № 771; затверджені Мінімальні вимоги безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці (наказ Міністерства соціальної політики України від 29.11.2018 р. № 1804); внесено зміни до Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки (постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 р. № 207). Такі зміни, на нашу думку, однозначно є позитивними, оскільки наближають вітчизняне законодавство з охорони праці до міжнародних стандартів та підвищують рівень захищеності працівників.

Що стосується діючого Закону України «Про охорону праці» то цілком він оцінюється як такий, що встановлює високий рівень прав та гарантій працівників (Гандзюк, Желібо & Халімовський, 2004: 20), чітко визначає політику держави у сфері захисту інтересів найманих працівників та роботодавців у трудовому процесі (Вечурко, 2013: 10). Проте необхідність адаптації вітчизняного законодавства у досліджуваній сфері до міжнародного, і в першу чергу, європейського законодавства, зумовлює необхідність реформування і цього базового закону. Як вказують фахівці («Триває робота над новою

редакцією»), при розробці нової редакції Закону України про охорону праці акцент робиться на відповідності цього нормативного акту Директиви Ради 89/391/ЄЕС від 12.06.1989 р. про впровадження заходів, що сприяють покращенню безпечних і здорових умов праці працівників. Ця директива є рамковим документом, який запроваджує заходи з покращення безпеки та охорони здоров'я людини під час роботи з метою попередження та зменшення нещасних випадків та професійних захворювань на робочому місці.

З метою гармонізації національного законодавства України до вищезазначеної рамкової Директиви Ради ЄС Міністерством соціальної політики України за участю Державною служби України з питань праці та менеджерів проекту ЄС-МОП «Зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці» розроблено проект Закону України «Про безпеку праці та здоров'я працівників» (Проект Закону України «Про безпеку праці та здоров'я працівників»), який фактично є новою редакцією Закону України «Про охорону праці». Цей документ був прийнятий фахівцями неоднозначно й викликав низку заперечень.

Аналізуючи вищезазначений законопроект, А. Дутчак виокремлює цілу низку його недоліків. По-перше, це недосконалість положень закону в частині регламентації атестації робочих місць; несумісність його норм щодо гігієнічної класифікації праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища важкості та напруженості трудового процесу із європейськими стандартами; визначення послідовності дій роботодавця при управлінні професій-

ними ризиками та визначення самого поняття «професійний ризик» які не узгоджуються із відповідними нормами рамкової Директиви Ради ЄС 89/391/ЄЕС. По-друге, автор акцентує увагу на проблемі визначення сфери дії пропонованого закону, а саме щодо його поширення на фізичних осіб, які виконують роботи або надають послуги на підставі цивільно-правових договорів. Основним аргументом проти такого кроку А. Дутчак називає неможливість застосування положень Закону України «Про безпеку праці та здоров'я працівників» на осіб, які працюють за цивільно-правовими договорами, оскільки їх правовий статус докорінно відрізняється від правового статусу найманих працівників, що доведено в теорії трудового права. По-третє, він доводить неможливість практичної реалізації всіх передбачених законопроектом повноважень суб'єкта господарювання, який надає послуги у сфері безпеки праці та здоров'я працівників, залученого (згідно зі ст. 7) роботодавцем для організації роботи щодо забезпечення безпечних умов праці, оскільки даний суб'єкт господарювання «не має тих специфічних, трудових відносин з робітником, в межах який він може «контролювати і вимагати виконання працівниками вимог актів роботодавця з безпеки праці та здоров'я працівників» (Дутчак).

Підтримуючи вищезазначені зауваження до розглядуваного законопроекту ми теж хотіли б виділити ряд дискусійних положень.

У продовження проблеми визначення сфери дії проекту Закону України «Про безпеку праці та здоров'я працівників» необхідно відмітити, що планується поширити її на членів фермерських господарств. На сьогодні загальновизнаним є те, що ці особи яв-

ляються «працюючими власниками», їх праця регулюється спеціальним законодавством (Законом України «Про фермерське господарство») та статутами таких суб'єктів господарювання. У порядку, передбаченому законодавством про працю надаються гарантії щодо охорони праці. Проте наразі фермерські господарства (згідно з ч. 4 ст. 1 Закону України «Про фермерські господарства») можуть створюватись як у формі юридичної особи, так і у формі фізичної особи-підприємця, а ч. 5 цієї ж правової норми додатково виділяє сімейне фермерське господарство. І, як обгрунтовано доводить В. Ю. Уркевич, регулювання відносин із застосування праці членів як фермерських господарств без статусу юридичної особи, так і членів сімейних фермерських господарств наразі містить низку прогалин, оскільки існуючі нормативні акти специфіки цих відносин не враховують (Уркевич, 2016: 65). Можна з високим ступенем вірогідності припустити, що норми Закону України «Про безпеку праці та здоров'я працівників», прописані із врахуванням суті трудових відносин між найманим працівником та роботодавцем, буде складно застосувати до членів вищеназваних видів фермерських господарств.

Також не зрозуміло, чому до переліку осіб, на які поширюється розглядуваний законопроект, не було включено членів ще однієї організаційно-правової форми господарювання, заснованої на членських відносинах – кооперативів, у тому числі сільськогосподарських виробничих кооперативів, трудова участь членів яких в діяльності кооперативу є обов'язковою умовою членства.

Виникають сумніви щодо можливості поширення сфери дії Закону України «Про безпеку праці та

здоров'я працівників» на «осіб, які фактично перебувають у трудових відносинах з роботодавцем, без їх оформлення у встановленому законодавством порядку», оскільки допуск працівника до роботи без укладання з ним трудового договору є порушенням законодавства, а саме ч. 3 ст. 24 Кодексу законів про працю України.

Дискусійним видається й формулювання ст. 4 проекту закону «Про безпеку праці та здоров'я працівників» щодо права роботодавця вимагати від працівників проходження у встановленому законодавством порядку медичних оглядів, а також ч. 1 ст. 10 щодо права роботодавця запропонувати особам, з яким він планує укласти трудовий договір пройти (за їх бажанням) медичний огляд. Проходження попереднього медичного огляду є обов'язковою умовою для прийняття на роботу працівників окремих категорій, наприклад на важких роботах, роботах зі шкідливими чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі. Логічно було б визначити не право, а обов'язок роботодавця вимагати від працівників проходження у встановленому законодавством порядку попереднього та періодичних медичних оглядів. Не погоджуємось ми і з положенням ч. 5 ст. 10 законопроекту, яка знову ж таки надає право роботодавцю відмовитись від укладання трудового договору з особами, які не виявили бажання пройти медичний огляд. Роботодавець не може укласти з такими особами трудовий договір в будь-якому разі, бо це є порушенням законодавства.

Аналогічні заперечення викликають положення ст. 4 законопроекту щодо права роботодавця вимагати від працівників знання та виконання вимог нормативно-правових актів з безпеки праці та здоров'я працівни-

ків, використання та застосування засобів праці за призначенням, правил користування засобами колективного та індивідуального захисту та п. 1 ст. 11 щодо права роботодавця відмовитись від укладання трудового договору з особою, яка не виявила бажання пройти навчання та перевірку знань з питань безпеки праці та здоров'я працівників. При тому що далі п. 7 ст. 11 законопроекту прямо забороняє допуск до роботи працівника, який не пройшов інструктаж, навчання та перевірку знань з питань безпеки праці та здоров'я працівників.

Висновки і перспективи.

Підсумовуючи проведене дослідження перспектив розвитку законодавства про охорону можна зробити узагальнюючий висновок про те, що надалі буде збережено регулювання відносин у цій сфері на рівні загальних (Трудового кодексу) та спеціальних нормативних актів. Для удосконалення правового забезпечення охорони праці в Україні потрібно продовжувати роботу в напрямі адаптації вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів. З цією метою треба далі працювати над розробкою нової редакції Закону України «Про охорону праці», оскільки існуючий проект Закону України «Про безпеку праці та здоров'я працівників» має низку суттєвих недоліків, що не сприяють належному регулюванню відносин із забезпечення охорони праці в Україні.

Список використаних джерел

1. Проект Трудового кодексу України № 1038-1 від 28.08.2003 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15689 (дата звернення: 12.05.2020 р.).
2. Проект Трудового кодексу України № 1108 від 4.12.2007 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30947 (дата звернення: 12.05.2020 р.).
3. Проект Трудового кодексу України № 2902 від 22.04.2013 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=46746 (дата звернення: 15.05.2020 р.).
4. Проект Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 15.05.2020 р.).
5. Проект Трудового кодексу України № 2410 від 8.11.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331 (дата звернення: 17.05.2020 р.).
6. Проект Кодексу України про працю № 2410-1 від 8.11.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67334 (дата звернення: 17.05.2020 р.).
7. Проект Закону України «Про працю» № 2708-1 від 11.01.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67848 (дата звернення: 17.05.2020 р.).
8. Проект Закону України «Про працю» № 2708-2 від 16.01.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67930 (дата звернення: 17.05.2020 р.).
9. Мірошніченко О.А. Правове регулювання трудових відносин у галузі сільського господарства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2007. 204 с.
10. Новак Т.С. Законодавство України про охорону праці: задачі, тенденції, перспективи. Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 5. С. 84–90.
11. Проект Закону України «Про працю» № 2708 від 28.12.2019 р. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/>

- webproc4_1?pf3511=67833 (дата звернення: 18.05.2020 р.).
12. Ізуйта П.О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 138 с.
13. Гандзюк М.П., Желібо Є.П., Халімовський М.О. Основи охорони праці: підручник. Київ: Каравела. 2004. 408 с.
14. Никифорова О.А., Сидоренко Г.Г. Проблеми трансформації національного законодавства в сфері охорони праці до стандартів ЄС. Збірник наукових праць ДНУЗТ ім. акад. В. Лазаряна. Вип. 10. 2015. С. 93–97.
15. Гафурова О.В. Вплив євроінтеграційних та міжнародних зобов'язань на розвиток аграрного законодавства України. Право. Людина. Довкілля. 2019. Том. 10. № 3. С. 14–20.
16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2545 (дата звернення: 18.05.2020 р.).
17. Про схвалення Концепції реформування системи управління охороною праці в Україні та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.12.2018 р. № 989-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2018-%D1%80> (дата звернення: 18.05.2020 р.).
18. Цибульська О.В. Нове у системі управління ризиками. Інформаційний бюлетень з охорони праці. Київ: ДУ «ННДІПБОП». 2015. № 4(78). С. 52–55.
19. Вечурко С. До питання державної політики України у сфері охорони праці з огляду на інтеграцію до Європейського Союзу. Віче. 2013. № 8. С. 9–11.
20. Триває робота над новою редакцією Закону України «Про охорону праці». URL: <http://oppb.com.ua/news/tryvaye-roбота-nad-novoyu-redakciyeyu-zakonu-pro-ohoronu-praci> (дата звернення: 19.05.2020 р.).
21. Проект Закону України «Про безпеку праці та здоров'я працівників». URL: <http://spo.fpsu.org.ua/na-obgovorenni-v-spo/5245-proekt-zakonu-ukrajini-pro-bezpeku-pratsi-ta-zdorov-ya-pratsivnikiv> (дата звернення: 19.05.2020 р.).
22. Дутчак А. Аналіз законопроекту «Про безпеку праці та здоров'я працівників». URL: <https://dutchak.pp.ua/analiz-zakonoproektu-pro-bezpeku-praczi-ta-zdorovya-praczivnykiv/> (дата звернення: 19.05.2020 р.).
23. Уркевич В.Ю. Про еволюцію правового регулювання трудових відносин у фермерських господарствах. Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18.11.2016 р.) / за заг. ред. П.Д. Пилипенка. Львів: ЛНУ. 2016. С. 63–65.

References

1. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy [Draft of the Labor Code of Ukraine] № 1038-1 28.08.2003. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15689 (in Ukrainian).
2. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy [Draft of the Labor Code of Ukraine] № 1108 04.12.2007. Available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30947 (in Ukrainian).
3. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy [Draft of the Labor Code of Ukraine] № 2902 22.04.2013. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=46746 (in Ukrainian).
4. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy [Draft of the Labor Code of Ukraine] № 1658 27.12.2014. Available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (in Ukrainian).

5. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy [Draft of the Labor Code of Ukraine] № 2410 08.11.2019. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web-proc4_1?pf3511=67331 (in Ukrainian).
6. Proekt Kodeksu Ukrainy pro pratsiu [Draft of the Labor Code of Ukraine] № 2410-1 8.11.2019. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web-proc4_1?pf3511=67334 (in Ukrainian).
7. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro pratsiu» [Draft of the Labor Code of Ukraine] № 2708-1 11.01.2020. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web-proc4_1?pf3511=67848 (in Ukrainian).
8. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro pratsiu» [Draft of the Labor Code of Ukraine] № 2708-2 16.01.2020. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web-proc4_1?pf3511=67930 (in Ukrainian).
9. Miroshnychenko, O.A. (2007). Pravove rehuliuвання trudovykh vidnosyn u haluzi silskoho hospodarstva [Legal regulation of labor relations in the field of agriculture]. Kyiv, 204 (in Ukrainian).
10. Novak, T.S. (2013). Zakonodavstvo Ukrainy pro okhoronu pratsi: zadachi, tendentsii, perspektyvy. Naukovi zapysky instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy [Legislation of Ukraine on labor protection: tasks, tendencies, prospects. Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine], 5: 84–90 (in Ukrainian).
11. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro pratsiu» [Draft of the Law of Ukraine «On Labor»] № 2708 28.12.2019. Available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web-proc4_1?pf3511=67833 (in Ukrainian).
12. Izuita, P.O. (2008). Pravove rehuliuвання okhorony pratsi v umovakh rynkovoi ekonomiky [Legal regulation of labor protection in a market economy]. Kharkiv, 138 (in Ukrainian).
13. Handziuk, M.P., Zhelibo, Ye.P., Khali-movskyi, M.O. (2004). Osnovy okhorony pratsi [Basics of labor protection]. Kyiv: Kar-avela, 408 (in Ukrainian).
14. Nykyforova, O.A., Sydorenko, H.H. (2015). Problemy transformatsii natsionalnoho zakonodavstva v sferi okhorony pratsi do standartiv YeS. Zbirnyk naukovykh prats DNUZT im. akad. V. Lazariana [Problems of transformation of national legislation in the field of labor protection to EU standards. Collection of scientific works of DNUZT named after acad. V. Lazaryan], 10: 93–97 (in Ukrainian).
15. Hafurova, O.V. (2019). Vplyv yevrointeh-ratsiinykh ta mizhnarodnykh zobov'язan na rozvytok ahrarynoho zakonodavstva Ukrainy. Pravo. Liudyna. Dovkillia [Influence of the euro-integration and international obligations on the agricultural legislation of Ukraine. Law. Human. Environment], 10 (3): 14–20 (in Ukrainian).
16. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2545 (in Ukrainian).
17. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia systemy upravlinnia okhoronoiu pratsi v Ukraini ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii [On approval of the Concept of reforming the labor protection management system in Ukraine and approval of the action plan for its implementation]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy 12.12.2018 № 989-r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2018-%D1%80> (in Ukrainian).
18. Tsybulska, O.V. (2015). Nove u systemi upravlinnia ryzykamy. Informatsiinyi biuleten z okhorony pratsi [New in the risk management system. Occupational safety newsletter]. Kyiv: DU «NNDIPBOP», 4(78): 52–55 (in Ukrainian).
19. Vechurko, S. (2013). Do pyttannia derzhavnoi polityky Ukrainy u sferi okhorony pratsi

- z ohliadu na intehtatsiiu do Yevropeiskoho Soiuзу. Viche [On the issue of state policy of Ukraine in the field of labor protection in view of integration into the European Union. Veche], 8: 9–11 (in Ukrainian).
20. Tryvaie robota nad novoiu redaktsiieiu Zakonu Ukrainy «Pro okhoronu pratsi» [Work on a new version of the Law of Ukraine «On labor protection» continues]. Available at: <http://oppb.com.ua/news/tryvaye-robota-nad-novoyu-redakciyeyu-zakonu-pro-okhoronu-praci> (in Ukrainian).
21. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro bezpeku pratsi ta zdorov'ia pratsivnykiv» [Draft of the Law of Ukraine «On Occupational Safety and Health»]. Available at: <http://spo.fpsu.org.ua/na-obgovorenni-v-spo/5245-proekt-zakonu-ukrajini-pro-bezpeku-pratsi-ta-zdorov-ya-pratsivnykiv> (in Ukrainian).
22. Dutchak, A. Analiz zakonoproektu «Pro bezpeku pratsi ta zdorov'ia pratsivnykiv» [Analysis of the draft of law «On occupational safety and health»]. Available at: <https://dutchak.pp.ua/analiz-zakonoproektu-pro-bezpeku-praczi-ta-zdorov-ya-pracziivnykiv/> (in Ukrainian).
23. Urkevych, V.Yu. (2016). Pro evoliutsiiu pravovoho rehuliuвання trudovykh vidnosyn u fermerskykh hospodarstvakh. Aktualni problemy sotsialnoho prava. Evoliutsiia pravovoho rehuliuвання aharnykh, zemelnykh ta ekolohichnykh vidnosyn [On the evolution of legal regulation of labor relations in farms. Current issues of social law. Evolution of legal regulation of agrarian, land and ecological relations] / za zah. red. P.D., Pylypenka. Lviv: LNU, 63–65 (in Ukrainian).

T.S. Novak (2020). DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LABOR PROTECTION LEGISLATION: CERTAIN ASPECTS. *Law. Human. Environment*, 11(2): 107-117.
<https://doi.org/10.31548/law2020.02.013>.

Summary. The article examines the possible directions of development of legislation on labor protection, identifies the main shortcomings of current and future regulations governing relations in this area, as well as formulates proposals for their elimination.

As a result of the analysis of the existing Drafts of the Labor Code of Ukraine, Law of Ukraine «On Labor» and the work of legal scholars, three approaches to reforming labor protection legislation in the context of general labor law reform are identified: preservation of the existing strategy, i.e., consolidation at the level of the codified act of labor legislation in a separate chapter of the main aspects of labor protection with the subsequent detailing of their legal regulation in a special law; inclusion to the Labor Code or similar law of only one norm on guaranteeing the right to labor protection concerning special legislation; regulation of labor protection relations exclusively by the provisions of the Labor Code and repeal of a separate Law of Ukraine «On Labor Protection».

It is established that the status of legal support for labor protection in Ukraine is generally satisfactory. The main direction of its improvement is to consider the international standards in this area. It is proved that the Draft Law of Ukraine «On Occupational Safety and Health» presented to the public discussion in its current version contains significant shortcomings and needs to be modified. In particular, the terms of determining the scope of this regulation, the rights, and responsibilities of the employer, the method of organization of labor protection.

Keywords: labor safety and health of workers, legislation, Draft Law, labor protection, legal regulation, Draft Labor Code of Ukraine

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Т.М. КОНДРАТЮК, кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри аграрного, земельного та екологічного права
ім. академіка В.З.Янчука
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: Lawyert@ukr.net

Анотація. У статті досліджено існуючу систему пенсійного забезпечення. Проаналізовано законодавство, що регулює механізм її функціонування, визначає основні засади та принципи. Основним законодавчим актом, що регулює пенсійні відносини визначено Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Попри те, що законом встановлена трирівнева пенсійна система (перший рівень – солідарна, другий – накопичувальна, третій – недержавне пенсійне забезпечення), у країні діє загальнообов'язкова солідарна тапечною мірою недержавна добровільна системи.

Розглянуто зареєстрований у Верховній Раді України проєкт Закону України «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення». Досліджено запропоновані розміри накопичувальних внесків і особливості їх сплати. Проаналізовано види пенсійних виплат, на які матимуть право учасники зкоштів індивідуального пенсійного рахунка накопичувальної системи. Частково досліджено переваги та недоліки накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного забезпечення.

Встановлено, що діюча система пенсійного забезпечення не здатна забезпечити гідний рівень пенсій нинішньому і майбутньому поколінням. Тому незважаючи на побоювання й окремі недоопрацювання, все таки для належного функціонування трирівневої пенсійної системи потрібно запустити в дію накопичувальну систему загальнообов'язкового пенсійного страхування. Якщо цього не розпочати, у подальшому не вдасться досягти успіху щодо розвитку власне самої пенсійної системи, а також функціонування як третього так і фінансової стабільності першого рівнів.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, накопичувальна система, фінансування, обов'язкове страхування, внески, страхувальники

Актуальність.

Пенсійне забезпечення являє собою вагому складову соціального захисту населення та виступає його індикатором. Сучасна функціонуюча пенсійна система не забезпечує належний про-

житковий рівень отримувачів пенсій. Це питання викликає стурбованість як у пересічних громадян, так і в представників органів законодавчої й виконавчої влади. Одні стурбовані низьким рівнем пенсій, інші як подолати цю проблему, знайти шляхи їх вирішення

і забезпечити гідне життя пенсіонерів. Загальновідомо, що солідарна система не задовольняє належний рівень пенсійного забезпечення громадян. Мінімальний розмір пенсій (1638 грн.), яку отримує більша частина пенсіонерів, не покриває найнеобхідніших їхніх потреб. В інформаційному просторі постійно обговорюється питання доцільності запровадження обов'язково-накопичувальної пенсійної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Правове регулювання пенсійної системи, її функціонування завжди залишалися в колі науковців, серед яких такі відомі, як: Г.О. Барабаш, Н.Б. Болотіна, М.Д. Бойко, С.М. Прилиппко, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Ю.В. Скоринський, О.М. Ярошенко та ін. Утім специфіка проведеного дослідження полягає в їх постійній актуальності та нагальності.

Мета статті – проаналізувати законодавство, що регулює функціонування системи пенсійного забезпечення, зокрема накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, визначає основні її принципи, засади та правовідносини.

Результати.

Задекларована у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV система пенсійного забезпечення складається з трьох рівнів і ґрунтується на принципах загальнообов'язковості соціального страхування та добровільності.

Перший рівень – солідарна система, базується на засадах солідарності і субсидування та здійсненні виплати

пенсій за рахунок коштів Пенсійного фонду України. Суб'єктами солідарної системи виступають працездатні працюючі особи, які самостійно сплачують, або за які сплачується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсіонери. Згадана система побудована таким чином, що працюючі особи сплачують пенсійні внески на утримання теперішніх отримувачів пенсій. Солідарна система напряму залежить від демографічних проблем, причому останніми роками спостерігається поступове зрівнювання кількості працюючих осіб і пенсіонерів. Крім того «державну підтримку пенсіонерів здійснюють органи Пенсійного фонду України» (Князька & Дяченко, 2019: 136).

Третій рівень – добровільно-накопичувальний, тобто система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення («Про загальнообов'язкове державне пенсійне ...», 2003). За такою системою громадяни самостійно, за бажанням, перераховують внески до недержавних страхових фондів, з метою отримання додаткових виплат до пенсії. За тривалий час система недержавного пенсійного накопичення не набула значного розвитку. «Нині тільки 6,6 % працездатних українців мають рахунки в недержавних пенсійних фондах, а середній розмір їхніх накопичень становить трохи менше 3 500 грн.» (Панченко, 2020).

Дискусійним залишається питання функціонування другого рівня пенсійного забезпечення – накопичувальної системи загальнообов'язкового пен-

сійного страхування. Ця система, як і солідарна – загальнообов’язкова.

Доцільність запровадження накопичувальної системи обґрунтовується зняттям навантаження на Пенсійний фонд України і можливістю громадян країни отримувати другу (додаткову до пенсії із солідарної системи) пенсію. Як показує досвід інших країн, введення загальнообов’язкового накопичувального державного пенсійного страхування – неминучий крок пенсійної реформи. Проте її запровадження з 2007 р. постійно відтермінується з низки причин, серед яких слід виокремити політичні розбіжності, недосконалість фінансової системи, брак коштів і т.ін.

У грудні 2019 р. у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону України «Про загальнообов’язкове накопичувальне пенсійне забезпечення». Основа накопичувальної системи зводиться до того, що частина загальнообов’язкових страхових внесків до пенсійної системи сплачується у недержавний пенсійний фонд або Пенсійне казначейство на індивідуальний накопичувальний пенсійний рахунок фізичної особи (платника внесків) і являє собою його власність. При цьому, пенсійні активи учасників системи інвестуватимуться в економіку країни з метою отримання інвестиційного доходу на їхню користь («Про загальнообов’язкове накопичувальне ...», 2019). Кожен платник зможе скористатися накопичувальними внесками при досягненні пенсійного віку, або раніше, наприклад, у випадку настання інвалідності, потреби у особистому лікуванні чи близьких родичів, переїзду за кордон на постійне місце проживання та в інших випадках, встановлених у законі.

Законопроєкт зокрема передбачає, що учасники системи матимуть право на отримання:

- 1) одноразової пенсійної виплати. Такими виплатами фізичні особи (учасники накопичувальної системи) можуть скористатися один раз у випадках: а) якщо в особи, яка досягла пенсійного віку, сума на індивідуальному накопичувальному рахунку менше двадцятикратного розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб; б) на лікування тяжких захворювань учасника накопичувальної системи (до 100 % накопичень) або його членів сім’ї (до 50 % накопичень); в) у разі виїзду на постійне місце проживання за кордон (до 100 % накопичень); г) у випадку спадкування.
- 2) прискорених виплат – такі виплати здійснюються після досягнення особою пенсійного віку та за умови відтермінування часу призначення пенсії за віком у солідарній системі. Розмір виплат залежить від розміру пенсії за віком і не може бути меншим за її мінімальний розмір і відповідно більшим за десятикратний її розмір. Період сплати цих виплат не може бути меншим 12 місяців. Умови отримання прискорених виплат мають регулюватися договором про прискорені виплати.
- 3) програмних виплат – Методика розрахунку розміру таких виплат буде встановлюватися Кабінетом Міністрів України, виплачуватимуться відповідно до договору про програмні виплати. Періодичність їх виплат не може бути частіше, ніж раз на місяць, тоді як розмір не менше 50 % прожиткового мінімуму для непрацездатних громадян.
- 4) довічної пенсії – їх виплата здійснюється у строки і в порядку, встановленими у договорі страхування довічної пенсії. Законопроєктом запропоновано три види довічних

пенсій: а) довічна пенсія з установленим періодом, що сплачується щомісяця протягом життя пенсіонера, але не менше ніж 15 років з дня призначення; б) довічна обумовлена пенсія – виплачується щомісяця протягом усього життя; в) довічна пенсія подружжя – щомісячно виплачується одному із подружжя, у разі смерті – чоловіку (дружині), який (яка) досягли пенсійного віку, протягом їх життя.

Законодавством встановлено вікові обмеження до учасників накопичувальної системи. У пункті 9 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що учасниками накопичувальної системи пенсійного страхування стануть особи, які на момент її запровадження підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню. При цьому особи, яким залишилося менше 10 років до досягнення пенсійного віку (за загальним правилом 60 років), можуть відмовитися і не сплачувати накопичувальні внески.

Звідси, головною перевагою згаданої системи виокремлюється можливість успадкування накопичених заощаджень та можливість, в окремо визначених законом випадках, їх використання до настання пенсійного віку. Серед найбільших недоліків слід вказати недовіру до фінансової системи та острах знецінення накопичувальних внесків.

Проте більшою мірою турбує витратна частина впровадження цієї системи. Законопроектом передбачено створення значної кількості суб'єктів накопичувальної системи (ст. 2): 1) Пенсійне казначейство; 2) центральний адміністратор; 3) Пенсійний фонд; 4) авторизовані компанії з управління активами; 5) авторизовані

зберігачі; 6) авторизовані адміністратори; 7) авторизовані недержавні пенсійні фонди; 8) авторизовані страхові організації; 9) платіжні представники; 10) учасники системи (фізичні особи, які сплачують або на користь яких сплачуються накопичувальні внески та які мають право на отримання виплат із системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення; 11) аудиторські фірми. Забезпечення належного функціонування більшості із цих суб'єктів потребує додаткових витрат, а окремих (наприклад, Пенсійне казначейство) за рахунок коштів державного бюджету.

Додаткові фінансові навантаження покладатимуться і на роботодавців та доходи (заробітну плату) працівників, оскільки згідно зі ст. 19 законопроекту внески до накопичувальної системи не становлять складової частини єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і нараховуються та сплачуються окремо. Страхові накопичувальні внески від розміру заробітної плати працівника передбачено розподілити між роботодавцем і працівником наступним чином: 2 % сплачуватимуть роботодавці та 1 % – працівники. За власним бажанням, учасник системи (працююча фізична особа) може сплачувати більший розмір накопичувального внеску, при цьому пропорційно збільшуватися свій внесок зобов'язаний і роботодавець, але з максимальним обмеженням до 5 %. Так, якщо працівник сплачує 2 %, роботодавець повинен сплатити 3 %; за ставки працівника 4 % і більше, роботодавець – 5 % (пункт 30 Перехідних положень законопроекту). У перспективі їхнє збільшення може досягти 7 %. Доречно відзначив Г. Осовий, що «повною мірою перевагами накопичувальної пенсійної системи не можуть скористатися люди з низькими

доходами» («Накопичувальні пенсії на часі», 2020). При мінімальних накопичувальних внесках від величини мінімальної заробітної плати накопичувальна система не забезпечить належний рівень пенсійних виплат.

У цілому пенсійна система «забезпечується через існуючі на національному рівні механізми як загальнообов'язкового, так і добровільного» (Новак, 2020: 55) пенсійного страхування, встановлені в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення». У перспективі, як уже зазначалося, прийняття Закону України «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення». Гідний рівень життя пенсіонерів зможе забезпечити активне паралельне функціонування всіх трьох рівнів пенсійної системи (солідарної, накопичувальної, недержавної).

Висновки і перспективи.

Отже, зважаючи на ситуацію, потрібно пришвидшити механізм запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування, при цьому не відкидаючи світовий досвід інших країн, проте враховуючи національні особливості. Крім того, одночасно необхідно вирішувати питання належного функціонування всіх трьох рівнів: стимулювати розвиток недержавної добровільно-накопичувальної системи; подолання нагальних недоліків солідарної системи; збільшення мінімальної величини заробітної плати, оскільки вона слугує основою сплати страхових внесків, і відповідно від її рівня залежить пенсійне забезпечення громадян.

Загалом питання системи пенсійного забезпечення залишається актуальним і дискусійним, при цьому потребує додаткового детального дослідження.

Список використаних джерел

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 17.05.2020 р.).
2. Князька Л.А., Дяченко С.В. Проблеми соціального захисту та безпеки внутрішньо переміщених осіб. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. Т. 10. № 2. С. 133–141.
3. Панченко О. Накопичувальні пенсії: якою має бути система. НВ Бізнес від 17.02.2020 р. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/pensiji-2020-nakopichuvalna-sistema-yak-bude-pracyuvati-novini-ukrajini-50070653.html> (дата звернення: 19.05.2020 р.).
4. Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення: проєкт Закону України від 27.12.2019 р. № 2683. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794 (дата звернення: 17.05.2020 р.).
5. Накопичувальні пенсії на часі. 17.05.2020 р. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18648.html> (дата звернення: 19.05.2020 р.).
6. Новак Т.С. Конвенція Міжнародної організації праці № 184 «Про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві» та законодавство України. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2020. Т. 11. № 1. С. 50–58.

References

1. Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiyne strakhuvannya: Zakon Ukrainy 09.07.2003 № 1058-IV [On Compulsory State Pension Insurance: Law of Ukraine of July 9, 2003 № 1058-IV]. Available at:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (in Ukrainian).
2. Kniazka, L.A., Diachenko, S.V. (2019). Problemy sotsialnoho zakhystu ta bezpeky vnutrishnyo peremishchenykh osib. Pravo. Liudyna. Dovkillia [Problems of social protection and security of internally displaced persons. Law. Human. Environment], 10(2): 133–141 (in Ukrainian).
 3. Panchenko, O. (2020). Nakopychuvalni pensii: yakoyu maye buty systema. HB bisnes [Accumulative pensions: what the system should be. HB business]. Available at: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/pensiji-2020-nakopichuvalna-sistema-yak-bude-pracyuvati-novini-ukrajini-50070653.html> (in Ukrainian).
 4. Pro zahalnooboviazkove nakopychuvalne pensiyne zabezpechennia: proyekt Zakonu Ukrainy 27.12.2019 № 2683 [On Compulsory Accumulative Pension Provision: Draft Law of Ukraine of December 27, 2019 № 2683]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794 (in Ukrainian).
 5. Nakopychuvalni pensii na chasi [Accumulative pensions on time] (2020). Available at: <https://www.msp.gov.ua/news/18648.html> (in Ukrainian).
 6. Novak, T.S. (2020). Konventsiiya Mizhnarodnoyi orhanizatsii pratsi № 184 «Pro bezpeku ta hihiyenu pratsi v silskomy hospodarstvi» ta zakonodavstvo Ukrainy. Pravo. Liudyna. Dovkillia [International Labour Organization Convention № 184 «On Occupational Safety and Health in Agriculture» and Ukrainian legislation. Law. Human. Environment], 11(1): 50–58 (in Ukrainian).

T.M. KONDRATIUK (2020). LEGAL BASES OF FUNCTIONING OF PROVISION OF PENSION SYSTEM. *Law. Human. Environment*, 11(2): 118-123.

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.014>.

Summary. *The paper studies the existing pension system. The legislation regulating its functioning has been analyzed and it defines the main basis and principles. The basic legislative act regulating pension relations defines the Law of Ukraine «On Compulsory State Pension Insurance». In spite of the fact that the law constituted the three-level pension system (the first level – solidary, the second – accumulative, the third – non-state pension provision), the obligatory solidary and to some extent non-state voluntary systems really work in the country.*

The Draft Law of Ukraine «On Compulsory Accumulative Pension Provision» has been registered in the Verkhovna Rada of Ukraine. The proposed amounts of accumulative contributions and peculiarities of their payment have been studied. The types of pension payments to which participants will be entitled from the funds of the individual pension account of the accumulative system have been analyzed. The advantages and disadvantages of the accumulative system of compulsory pension provision have been partially studied.

It has been established that the current pension system is unable to ensure a decent level of pensions for the current and future generation. Therefore, despite fears and certain shortcomings, it is necessary to launch an accumulative system of compulsory pension insurance for the proper functioning of the three-level pension system. If it does not begin, in the future it will not be possible to achieve success in the development of the pension system itself, as well as the functioning of both the third and financial stability of the first levels.

Keywords: *provision of pension, accumulative system, financing, compulsory insurance, contributions, insurers*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.015>

ДІЯЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРОНАВІРУСУ COVID-19

О.П. СВІТЛИЧНИЙ, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: a.svetlichnyj@ukr.net

Анотація. У статті звертається увага, що наразі, у всьому світі, в тому числі й в Україні, вирує та поширюється гостра коронавірусна інфекційна хвороба COVID-19, яку Всесвітня організація охорони здоров'я визнала пандемією і поставило в один ряд з такими історичними хворобами як чума та холера. З метою протидії поширенню цієї хвороби в країні було запроваджено певні карантинні заходи. За таких умов важливу роль у запровадженні та адмініструванні карантинних заходів відіграють суб'єкти публічної адміністрації. Звертається увага на необхідності удосконалення організації та контролю за дотриманням встановленого на території карантину правового режиму, своєчасним і повним проведенням профілактичних і протиепідемічних заходів, які покладаються на публічну адміністрацію.

Ключові слова: захворювання, законодавство, діяльність, публічна адміністрація, карантинні заходи

Актуальність.

Реалізація публічної влади у сфері протидії короно вірусу COVID-19 відбувається у формі управлінської діяльності і може здійснюватися широким колом уповноважених органів виконавчої влади, органами місцевого самоврядування і окремими недержавними інституціями. Розв'язання існуючих проблем щодо профілактичних і

протиепідемічних заходів та здійснення державного контролю спрямовано на досягнення об'єктивно необхідного посилення ролі держави у боротьбі із коронавірусною інфекційною хворобою, яка не в повній мірі була готова забезпечити організацію та контроль за дотриманням встановленого на території карантину правового режиму, своєчасним і повним проведенням профілактичних і протиепідемічних заходів.

За таких умов спостерігається потреба визначення структури та інших особливостей діяльності суб'єкта управління у досліджуваній сфері залежить від запровадження наукових засад формування ефективної системи державного управління та державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Незважаючи на те, що питання карантинних заходів постійно висвітлюється у різноманітних засобах інформації, на сьогоднішній день діяльність суб'єктів публічної адміністрації у сфері протидії коронавірусу COVID-19 ще не було об'єктом комплексного наукового дослідження, що вказує на необхідність наукового аналізу даного питання.

Мета статті полягає в аналізі діяльності суб'єктів публічної адміністрації в умовах запровадження та адмініструванні карантинних заходів в Україні.

Результати.

Перші випадки зараження раніше невідомим захворюванням були зафіксовані в кінці минулого року в китайському місці Ухань з більше ніж 11 – мільйонним населенням. У січні 2020 р. влада Китаю повідомила Всесвітню організацію охорони здоров'я про перших пацієнтів, які перебували в тяжкому стані з пневмонією невідомої етіології та про першу смерть від пневмонії невідомого походження. У подальшому факти захворювань і смертей охоплювало все більше держав світу, а загадковій інфекції присвоїли назву COVID-19.

Долаючи кордони COVID-19 охопив більшість держав світу. На сьогодні кожного дня до нас надхо-

дять повідомлення із різних країн світу, що епідемія коронавірусу забирає тисячі людей, продовжує життю і здоров'ю людей, впливає на стан економік провідних держав світу.

У контексті здійснення в Україні необхідних заходів у сфері протидії коронавірусу першочерговим визначаються проблеми діяльності публічної адміністрації, структури та інших особливостей суб'єкта управління у досліджуваній сфері. Постановка таких завдань у межах дослідження, на нашу думку, дозволить створити базу не тільки для поглиблення вивчення і класифікації відповідних суб'єктів, а й адекватно сучасним умовам визначити суб'єктів публічної адміністрації задіяних у сфері протидії коронавірусу COVID-19.

За такої ситуації держава була вимушена прийняти більш жорсткі заходи заради захисту населення від коронавірусу.

Верховна Рада України, завдяки законодавчим повноваженням, визначаючи основні засади внутрішньої та зовнішньої політики, вирішуючи досить широке коло питань відіграє повідне місце серед інших суб'єктів публічної адміністрації у сфері протидії коронавірусу COVID-19. Про це свідчить прийняті Закони України, які наділені найвищою юридичною силою і стосується відносин, які мають надзвичайне значення для громадян, суспільства, держави. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17.03.2020 р. № 530-IX, було внесено зміни в Закони України: «Про Державний бюджет України на 2020 рік»; «Про публічні закупівлі»; «Про відпустки»; «Про запобігання корупції»; Кримінальний кодекс України; Кодекс законів про працю

України; Кодекс України про адміністративні правопорушення. Зокрема, вказаним законом КУпАП було доповнено ст. 44-3 «Порушення правил щодо карантину людей», відповідно до якого за порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб», іншими актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними хворобами, до винних осіб може бути застосовано накладання штрафу на громадян від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від двох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». Тобто, максимальний штраф становить 34 тис. грн.

Слід зазначити, що вказаний в Україні штраф за порушення карантинних правил є найменшим у порівнянні з іншими країнами. Зокрема, в Сінгапурі штраф становить приблизно 7 тис. доларів, Північній Кореї – приблизно 8 тис. доларів, в США 10 тис., найвищі штрафи в Чехії – понад 100 тис. євро, і Канада, де штраф за ризик поширення коронавірусної інфекції може доходити до 700 тис. доларів.

Варто зазначити, що існуючий в Україні штраф за не дотримання правил карантину та вжиті до цього часу превентивні заходи, які покликані, в першу чергу, уберегти українців від захворювання коронавірусом поки не в спроможі вплинути на стан захворюваності COVID-19.

Право складати протоколи про адміністративні правопорушення мають право органи: внутрішніх справ (Національної поліції), охорони здоров'я та державної санітарно-епідеміологічної служби, після складання

протоколів уповноваженими посадовими особами вказаних органів, розгляд та вирішення питання щодо притягнення до адміністративної відповідальності осіб вирішуються районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами.

Наведене є свідченням, що органи внутрішніх справ (Національної поліції), охорони здоров'я та державної санітарно-епідеміологічної служби є суб'єктами публічної адміністрації у сфері протидії коронавірусу COVID-19.

Окрім того, станом на 01.04.2020 р., до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено 9 кримінальних проваджень за ст. 325 «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням» КК України, санкції даної статті передбачають штраф від тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешту на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років, ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років (Єдиний реєстр досудових розслідувань).

Незважаючи на те, що Президент України не належить до виконавчої гілки влади, Конституція України покладає на Президента України певні повноваження суб'єкта виконавчої влади. Президент на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України (ст. 106 Конституції України). Прикладом є Указ Президента України «Про Координаційну раду з протидії поширенню COVID-19» від 16.03.2020 р. № 88/2020. Ураховуючи, що поши-

рення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої SARS-CoV-2, що створює загрозу особистій, громадській та державній безпеці, спричиняє тяжкі соціально-економічні та демографічні наслідки, з метою посилення захисту населення, невідкладного здійснення заходів щодо протидії поширенню COVID-19 в Україні, Координаційна рада, до складу якої входять Прем'єр-міністр України, міністр внутрішніх справ, Голова СБУ, Секретар РНБО, Голова Державної прикордонної служби України, Міністр оборони України, Міністр охорони здоров'я України, Міністр інфраструктури України, Міністр соціальної політики України, головний державний санітарний лікар України, начальник Генерального штабу – Головнокомандувач Збройних Сил України, Керівник Офісу Президента України, перший помічник Президента України має право: одержувати в установленому порядку від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій інформацію, документи та матеріали; запрошувати на засідання та заслуховувати інформацію представників міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, керівників державних підприємств, установ та організацій з питань, що належать до її компетенції.

Отже, пост (посада) Президента України належить до системи виконавчої влади суто функціонально, а точніше – компетенційно, тобто через певний обсяг своїх повноважень (компетенції). Але він не віднесений до неї структурно, як самостійний складовий елемент системи органів виконавчої влади (Адміністративне право України, 2007: 212).

Досить широке коло питань у системі заходів щодо запобігання виникнен-

ню і поширенню коронавірусної хвороби покладено на Кабінет Міністрів України, який відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. № 794-VII є вищим органом у системі органів виконавчої влади, здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів, відповідальним перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України.

Постановою КМУ «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» від 11.03.2020 р. № 211 з 12.03.2020 р. на усій території України було запроваджено заходи, направлені на протидію поширенню карантинних заходів. Відповідно міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, обласні, місцеві державні адміністрації разом з органами місцевого самоврядування повинні були забезпечити організацію виконання та контроль за дотриманням на відповідній території вимог цієї постанови, своєчасним і повним проведенням профілактичних і протиепідемічних заходів. Враховуючи темпи поширення коронавірусу COVID-19 в різних державах, для стримування поширення корона вірусу розпорядженням КМУ «Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю і припинення в них пішохідного сполучення» від 13.03.2020 р. № 288-р, в Україні тимчасово було закрито більшість пунктів пропуску та пункти контролю, а також припинено пішохідне сполучення у пунктах пропуску через державний кордон.

В указаних у постанові КМУ заходах на державному кордоні задіяні Адміністрація Державної прикордонної служби та Міністерство охорони здоров'я України. МОЗ та його структурні підрозділи посідають важливе місце у процесі поширення та лікування коронавірусної хвороби.

Відповідно до Положення про Міністерство охорони здоров'я України, затвердженого постановою КМУ від 25.03.2015 р. № 267, МОЗ є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, а також захисту населення від інфекційних хвороб та іншим соціально небезпечним захворюванням, попередження та профілактики неінфекційних захворювань.

Особливості МОЗ як одного із ключових суб'єктів публічної адміністрації у боротьбі із поширенням та лікування епідемічної хвороби проявляється у його компетенції, яка має переважно галузевий або міжгалузевий характер і включає не лише управління безпосередньо підпорядкованими міністерству закладами охорони здоров'я, але й іншими закладами, які є невід'ємною складовою частиною системи охорони здоров'я. Серед значної кількості суб'єктів публічної адміністрації підпорядкованих МОЗ, лише Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками та Національна служба здоров'я України є органами виконавчої влади. Уповноважені суб'єкти публічної адміністрації, їх посадові особи здійснюють публічне управління відповідно до визначеної структури з урахуванням ієрархічної підпорядкованості. Так, Головне управління Державної санітарно-епідеміологічної служби у м. Києві

підпорядковано Держсанепідслужбі, тоді як районні управління Державної санітарно-епідеміологічної служби у м. Києві, підпорядковано Головному управлінню Державної санітарно-епідеміологічної служби у м. Києві.

Після того як постановою КМУ «Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби» від 29.03.2017 р. № 348, було прийнято остаточне рішення про ліквідацію Державної санітарно-епідеміологічної служби, що на думку автора було не продуманим кроком Уряду, завдання і функції з реалізації державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення та із здійснення контролю (нагляду) за дотриманням вимог санітарного законодавства у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників, було покладено на Державну службу з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів.

Проаналізовані функційні повноваження Держпродспоживслужби, яка відповідно до Положення про Державну службу з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, затвердженого постановою КМУ від 02.09.2015 р. № 667, ця служба підпорядкована Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, Положення про яке, затверджено постановою КМУ від 11.09.2019 р. № 838, свідчить, що вказане Положення не містить завдань і функційних повноважень цього міністерства, які стосуються санітарно-епідеміологічної діяльності, вони – відсутні. Вказані завдання і функційні повноваження притаманні МОЗ.

На разі, відповідно оприлюдненої інформації розміщеної на веб-сторін-

ці МОЗ до структури міністерства входять 3 департаменти, 10 управлінь, 3 відділи та 5 секторів. Директорату громадського здоров'я підпорядкована Експертна група з питань розвитку профілактичних програм інфекційних та неінфекційних захворювань та імунопрофілактик.

Такий підхід держави до забезпечення формування та реалізації державної політики у зазначеній сфері, призвело до того, що МОЗ та Держпродспоживслужба не спроможні повноцінно забезпечити виконання норм Законів України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04. 2000 р. № 1645-III та «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р. №4004-XII. Особливо гостро це питання проявилось в сучасних умовах протидії інфекційним хворобам. На разі склалася така ситуація, що за відсутності санітарно-епідеміологічної служби, як виконавчого органу влади в Україні є головний санітарно-епідеміологічний лікар – заступник міністра охорони здоров'я.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР, функціями РНБО є координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Зважаючи на існуючий комплекс проблемних питань у сфері протидії інфекційним хворобам в умовах спалаху коронавірусу в Україні 23.02.2020 р. РНБО звернулася до Кабінету міністрів України з пропозицією відновити діяльність санітарно-епідеміологічної служби. Зараз

в Уряді не виключають три моделі роботи колишньої санітарно-епідеміологічної служби. Перша – передати усі функції у розпорядження МОЗ, друга – до Держпродспоживслужби, третя – розподілити функції між МОЗ та Держпродспоживслужбою, подібно до того, як це є зараз (Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна»).

Організація та контроль за дотриманням встановленого на території карантину правового режиму, своєчасним і повним проведенням профілактичних і протиепідемічних заходів покладаються на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. На це вказують норми ст. 1 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. № 586-XIV місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади, в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою. Та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР, згідно з підпунктом 2 пункту «б» частини першої ст. 38 якого до повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать вжиття у разі надзвичайних ситуацій необхідних заходів відповідно до закону щодо забезпечення державного і громадського порядку, життєдіяльності підприємств, установ та організацій, врятування життя людей, захисту їх здоров'я, збереження матеріальних цінностей.

Вказані місцеві органи влади є суб'єктами публічної адміністрації у сфері протидії коронавірусу COVID-19 і свідчить про те, що крім органів виконавчої влади, публічне

управління може здійснюватися широким колом уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, які наділені різними за змістом і обсягом адміністративними повноваженнями і організаційно не входять до системи органів виконавчої влади.

З погляду правової характеристики, залежно від рівня повноважень суб'єктів публічної адміністрації, їхня діяльність може розрізнятися за такими основними функціями: виконавчою, організаційною, регулятивною, експертною, оціночною, профілактичною, адміністративно-правовою, захисною, охоронною тощо. Саме у функціях безпосередньо виражається владно-організаційна сутність публічного управління, що має на меті задоволення публічного інтересу (Світличний, 2017: 215).

З огляду на вище зазначене, суб'єкти публічної адміністрації в період протидії коронавірусу COVID-19 повинні діяти відповідно до встановлених вимог вітчизняного законодавства. Для прикладу візьмемо Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб», згідно зі ст. 29 якого Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» від 11.03.2020 р. № 211. Вказана постанова покладає на Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, МОЗ, Міністерство інфраструктури, МЗС, Адміністрацію Державної прикордонної служби, МВС, Національну поліцію вжити заходів, спрямованих на виконання цієї постанови, зокрема, заборонена робота суб'єктів господарювання, яка передбачає приймання відвідувачів, зокрема закладів громадського харчування (ресторанів,

кафе тощо), торговельно-розважальних центрів, інших закладів розважальної діяльності, фітнес-центрів, закладів культури, торговельного і побутового обслуговування населення, крім роздрібної торгівлі продуктами харчування, пальним, засобами гігієни, лікарськими засобами та виробами медичного призначення, засобами зв'язку, провадження банківської та страхової діяльності, а також торговельної діяльності і діяльності з надання послуг з громадського харчування із застосуванням адресної доставки замовлень за умови забезпечення відповідного персоналу засобами індивідуального захисту.

Вказана постанова покладає на міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, обласні, Київську міську державну адміністрацію разом з органами місцевого самоврядування забезпечити організацію виконання та контроль за дотриманням на відповідній території вимог цієї постанови, своєчасним і повним проведенням профілактичних і протиепідемічних заходів.

Водночас, якщо аналізувати практичну реалізацію вказаної постанови, то вона виконується не в повній мірі. Зокрема, порушуючи вимоги правового режиму постанови КМУ від 11.03.2020 р. № 211 мережа торговельних центрів «Епіцентр К», яка тільки у м. Києві нараховує вісім гіпермаркетів, а в Україні налічує 47 центрів обслуговування у 33 містах України, у період встановленого на території України карантину обслуговувалося сотні тисяч громадян.

До речі, на відміну від діяльності «Епіцентр К» дрібні суб'єкти підприємницької діяльності, якщо навіть така діяльність пов'язана із реалізацією сільськогосподарською продук-

цією, на сьогодні не в змозі її реалізувати через обмежувальні заходи Уряду. Такий вибірковий підхід Уряду до запровадження карантинних заходів призводить до зневіри громадян, що породжує протестні настрої у суспільстві, адже прийняті заходи, що були направлені Урядом на протидію поширенню коронавірусу шляхом запровадження надзвичайного стану в окремих областях країни виявилися недостатніми, при цьому багато громадян нехтуючи своїм та загрожуючи здоров'ю та життю інших громадян, всупереч встановленим правилам популюють запроваджені заходи.

Тож скільки ж насправді в Україні уражених на коронавірус? Цього не знає ніхто..., а отже, відзначаючи мужність медичних працівників, інших службових осіб суб'єктів публічної адміністрації у боротьбі із коронавірусною інфекційною хворобою COVID-19, в цілому влада України, уповноважені нею суб'єкти публічної адміністрації поставилися до вказаної проблеми непрофесійно.

Висновки і перспективи.

Незважаючи на значну кількість задіяних у боротьбі із коронавірусною інфекційною хворобою COVID-19 суб'єктів публічної адміністрації, діяльність яких відбувається у формі управлінської діяльності і здійснюється органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також окремими недержавними органами та установами, наглядно продемонстрували, що держава та її уповноважені суб'єкти в цілому не готові до виконання встановлених ними приписів, у той же час, громадянам, окремим суб'єктам господарювання приходить підлаштовуватись під ті

умови, які визначили їм органи публічної влади, водночас, держава не має забувати, що встановлюючи певні обмеження для одних суб'єктів господарювання, які також забезпечують розвиток національної економіки, сплачують податки та збори, проте, умови їх виробничої та іншої діяльності на період встановлення карантину зазнали суттєвих змін, їхня діяльність на відміну від окремих господарюючих суб'єктів піддається необґрунтованим обмеженням та заходам впливу, що у подальшому може призвести до численних судових позовів.

Зважаючи, що і у подальшому держава буде стикатися з подібними негативними явищами, необхідно; визначити орган (органи) державної влади, покликаний безпосередньо й ефективно виконувати поставлені перед ним завдання; удосконалити процедури діяльності публічної адміністрації у сфері проведення профілактичних і протиепідемічних заходів; встановити справедливий правовий режим регулювання адміністративних процедур щодо фізичних та юридичних осіб.

Відкритість влади, її готовність до постійного діалогу з громадянами, також є важливою передумовою успішності будь-якого процесу, в тому числі й у сфері протидії боротьби з інфекційними хворобами.

Список використаних джерел

1. Єдиний реєстр досудових розслідувань. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/preventivna-robota/policzejski-sklali-1415-adminprotokoliv-shhodo-porushen-pravil-karantinu> (дата звернення: 02.05.2020 р.).
2. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. У двох томах. Т.1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б.

Авер'янов (голова). Київ: Вид-во «Юридична думка», 2007. 592 с.

3. Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна». URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/642912.html> (дата звернення 07.05.2020 р.).
4. Світличний О.П. Службове право: витоки, сучасність та перспективи розвитку: колективна монографія / За заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 205–217.

References

1. Yedynyi reistr dosudovyykh rozsliduvan [A single register of pre-trial investigations]. Available at: <https://www.npu.gov.ua/>
2. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] (2007). Academic course. T.1. Common Part / Ed. board: V.B., Averyanov (head). Kyiv: The Legal Thought, 592 (in Ukrainian).
3. Informatsiine ahentstvo «Interfaks-Ukraina» [Interfax-Ukraine news agency]. Available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/642912.html> (in Ukrainian).
4. Svetlichnyy, O.P. (2017). Sluzhbove pravo: vytoky, suchasnist ta perspektyvy rozvytku [Service Law: Origins, Present and Prospects of development]. For the total. ed. T.O., Kolo-moets, V.K., Kolpakova. Zaporizhzhia: Helvetika Publishing House, 205–217 (in Ukrainian).

O.P. Svitlichnyj (2020). ACTIVITIES OF THE PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF COMBATING CORONAVIRUS COVID-19. *Law. Human. Environment*, 11(2):124-132. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.015>.

Summary. The article draws attention to the fact that in the whole world, including in Ukraine, the acute and infectious COVID-19 infectious disease, which the World Health Organization has recognized as a pandemic, has been spreading and spreading with such historical diseases as plague and cholera. In order to combat the spread of this disease, certain quarantine measures have been introduced in the country. In such circumstances, public administration entities play an important role in the introduction and administration of quarantine activities. Attention is drawn to the need to improve the organization and control over compliance with the legal regime established in the territory of the quarantine, timely and complete implementation of preventive and anti-epidemic measures, which are entrusted to the public administration.

Keywords: diseases, legislation, activity, public administration, quarantine measure

ОКРЕМІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

О.В. АРТЕМЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: artolena11@ukr.net

Н.А. ЛИТВИН, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки,
Університет державної фіскальної служби України
E-mail: lna_70@ukr.net

Анотація. У статті досліджується питання адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин. Підкреслюється, що нинішня ситуація із регулюванням та захистом суспільних відносин щодо користування та розпорядження землею є ще досить далекою від ідеалу.

Наголошується, що відповідальність за порушення земельного законодавства являє собою складовий компонент правового забезпечення раціонального використання та охорони земель, відновлення порушених прав суб'єктів, у тому числі запобігання вчиненню земельних правопорушень.

Акцентовується увага, що нинішня ситуація із ринком земель в Україні, а саме майбутній процес зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення може стати причиною зловживань та правопорушень у даній сфері, у зв'язку із чим питання застосування мір адміністративної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин може набути рис масового розповсюдження.

Підсумовується, що основною прогалиною законодавства виступає той факт, що основною мірою покарання за правопорушення у сфері земельних відносин виступає грошове стягнення у вигляді штрафу, що в умовах сьогодення, коли розпочатий процес можливого зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення (Верховною Радою України прийнятий у другому читанні Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення») є досить ліберальним видом адміністративного стягнення.

У зв'язку із цим, потребує перегляду законодавцем міри адміністративної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин у вигляді можливого встановлення громадських робіт, конфіскації або тимчасового позбавлення права використання земельної ділянки.

Ключові слова: земля, земельне правопорушення, адміністративна відповідальність за земельні правопорушення, юридична відповідальність

Актуальність.

Нажаль, у нашій державі є найвищий в Європі рівень розораності земель, споживання водних ресурсів, вирубування лісів (Hubanova, Deineha & Yara, 2017: 276).

Земля в Україні визнається основним природним ресурсом нашої держави, а відповідно до Конституції України (ст. 14) є національним багатством нашої держави, що перебуває під особливою увагою держави, яка проявляється у забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів, збереженні й відтворенні родючості ґрунтів, захисті їх від псування та забруднення, реалізації громадянами, юридичними особами та державою їхніх прав власності та землекористування відповідно до закону – саме так оцінює законодавець земельний фонд України (Кресь, 2019: 106).

Питання забезпечення законності та правопорядку у всіх сферах суспільного життя у тому числі і в земельній галузі є надзвичайно актуальним в даний час. Сьогоднішня ситуація із регулюванням та захистом суспільних відносин щодо користування та розпорядження землею є ще досить далекою від ідеалу. Адже у даний час мають місце маніпуляції із дозвільними документами у сфері земельних відносин, корупційні діяння, незаконні забудови земельних ділянок, порушення прав громадян стосовно надання кадастрової інформації, тощо.

Відомо, що відповідальність за порушення земельного законодавства являє собою складовий компонент правового забезпечення раціонального використання та охорони земель, відновлення порушених прав суб'єктів, у тому числі запобігання вчиненню земельних правопорушень.

Нинішня ситуація із ринком земель в Україні, а саме майбутній процес зняття

мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення може стати причиною зловживань та правопорушень у даній сфері, у зв'язку із чим питання застосування мір адміністративної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин може набути рис масового розповсюдження, що і спричиняє актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Науковцями, що зробили значний вклад у дослідження проблем застосування адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин, є: І. Каракаш, П. Кулинич, Л. Мілімко, А. Мірошніченко, О. Мірошніченко, О. Погрібний, А. Правдюк, В. Ремінний, В. Семчик, О. Синьов, С. Слюсаренко, О. Стукаленко, Ю. Чиж, М. Шульга та інші.

Метою даного дослідження виступає комплексний аналіз відповідності адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин на предмет їхньої відповідності реаліям сьогодення.

Результати.

Одним із найбільш важливих засобів захисту земельних правовідносин у даний час є контроль зі сторони відповідних державних та муніципальних органів за дотриманням норм законодавства у сфері земельних відносин, а також виявлення правопорушень та притягнення правопорушників до юридичної відповідальності. У зв'язку із цим, юридична відповідальність є необхідною правовою гарантією забезпечення законності у даній сфері.

У сфері земельних відносин застосовуються різні види юридичної відпо-

відальності – кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна. Одним із найбільш поширених видів юридичної відповідальності виступає сама адміністративна відповідальність за порушення у сфері земельних відносин.

У наукових колах існує досить значна кількість визначень поняття адміністративної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин. Так, наприклад нею описують застосування уповноваженими на те державними органами санкцій, що передбачені адміністративно-правовою нормою до осіб, котрі порушили вимоги чинного земельного законодавства України (Слюсаренко, 2004: 6).

Основною підставою виникнення адміністративної відповідальності у сфері земельних відносин визнається вчинення адміністративного правопорушення у сфері земельних відносин.

Так, Л. Мілімко під адміністративним правопорушенням у сфері земельних відносин визнає винну, протиправну та небезпечну дію чи бездіяльність у сфері реалізації законних прав та інтересів власників землі або землекористувачів, у тому числі неналежне або невиконання обов'язків вказаними суб'єктами, діяльності посадових осіб публічних органів щодо раціонального використання, відтворення та охорони земель, за яке відповідно до законодавства України передбачено адміністративну відповідальність (Мілімко, 2009: 16).

Інший науковець вказує, що земельне правопорушення є суспільно небезпечною дією чи бездіяльністю, що суперечить нормам земельного права. Або під земельним правопорушенням розуміють винну, протиправну дію або бездіяльність особи, яка виконує обов'язки щодо раціонального використання земельних ресурсів, перешкоджає здійс-

ненню прав та законних інтересів власників і користувачів землі, порушує встановлений державою земельний правопорядок та порядок управління земельними ресурсами, як національним багатством (Мірошніченко, 2005: 11).

Слід зазначити, що законодавчого визначення поняття правопорушення у сфері земельних відносин до цього часу не існує. Проте, Земельний кодекс України не визначаючи самого поняття правопорушення у сфері земельних відносин (земельного правопорушення) наводить перелік видів правопорушень.

Відповідно до ч. 1 ст. 211 Земельного кодексу України (далі – ЗК України), громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за такі порушення:

- а) укладення угод з порушенням земельного законодавства;
- б) самовільне зайняття земельних ділянок;
- в) псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами;
- г) розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель;
- г) невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням;
- д) порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;
- е) знищення межових знаків;
- є) приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок;

ж) неспроведення рекультивациі порушених земель;

з) знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень та ряд інших. До того ж вказується, що законодавством України може бути встановлення відповідальності і за інші види правопорушень.

Необхідно пам'ятати, що перелік видів правопорушень, що наведений у вище вказаній статті, має банкетний характер, адже саме по собі статті не встановлюють санкції.

А. Мірошниченко вказує, що дана стаття основного земельного закону до сих пір критикується науковцями, адже «ніякого регулятивного та охоронного значення вона немає», адже ніхто не може бути притягнутим до адміністративної чи іншої відповідальності лише на підставі вказаної вище статті так як відповідальність за нормами цивільного, адміністративного, кримінального або іншого законодавства, які встановлюють конкретні санкції за вказані правопорушення (Мірошниченко & Марусенко, 2011: 481).

Таким чином єдиним кодифікованим нормативно-правовим актом, відповідно до якого настає адміністративна відповідальність за порушення у сфері земельних відносин є Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Всі склади правопорушень у сфері земельних відносин (земельних правопорушень) знаходяться у Главі 7 даного кодексу, що має назву «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини» КУпАП.

Так, відповідно до ст. ст. 52–56 КУпАП визначено такі види правопорушень у сфері земельних відносин:

– псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель (ст. 52);

– порушення правил використання земель (ст. 53); самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 53.1); перекручення або приховування даних державного земельного кадастру (ст. 53.2); зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу (ст. 53.3); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом земель (ст. 53.4); порушення строку погодження (відмови у погодженні) документації із землеустрою (ст. 53.5); порушення законодавства про Державний земельний кадастр (ст. 53.6);

– порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель або не приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням (ст. 54);

– порушення правил землеустрою (ст. 55);

– знищення межових знаків (ст. 56).

У той же час, науковці наголошують на тому, що між КУпАП та ЗК України існує ряд розбіжностей, що стосуються переліків порушень земельного законодавства, також мають свої розбіжності і самі формулювання склади правопорушень. Для прикладу можливо навести положення КУпАП, що не передбачає відповідальності за приховування від реєстрації, обліку та перекручування даних про розміри, стан та кількість земельних ділянок, коли стаття про відповідальність за переховування чи перекручування даних земельного кадастру міститься у чинному КУпАП.

Крім того, слід зазначити, що між ЗК України та КУпАП існують розбіжності як у переліках порушень земельного законодавства, за які настає адміністративна відповідальність, так і у формулюванні самих складів правопорушень. Зокрема, КУпАП не передбачає адміністративної відповідальності за приховування від обліку, реєстрації та перекру-

чення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок, натомість містить статтю про відповідальність за перекручення або переховування даних земельного кадастру (Мушенко, Бульба & Коваленко, 2015: 99).

Особливістю адміністративної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин виступає те, що серед усіх заходів адміністративної відповідальності за вчинення такого правопорушення законодавством України передбачено, нажалі лише застосування грошової міри стягнення у вигляді – штрафу.

О. Мірошниченко справедливо вказував що необхідним є розгляд можливості застосування громадських робіт до порушників у сфері земельних відносин. Також він зазначав, що такий вид стягнення може бути встановлений судом як за безпосередньо вчинене правопорушення так і у випадку заміни штрафу на даний вид стягнення у випадках неможливості сплати такого штрафу. До того ж він пропонує встановити за повторне вчинення правопорушень у сфері земельних відносин додаткові санкції у вигляді тимчасового позбавлення права використання земельної ділянки або її конфіскація (Мірошниченко, 2005: 19).

Таку позицію можливо вважати цілком прийнятною адже, все це зможе певним чином оптимізувати процес притягнення до адміністративної відповідальності, що у свою чергу зможе підвищити ефективність застосування даного виду відповідальності.

Як уже було зазначено раніше актуальність даного дослідження зумовлюється тим, що у другому читанні Верховною Радою України було прийнято проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського

призначення». Хоча, у даному проекті закону і не вказується про будь-які зміни до чинного законодавства, якими визначається адміністративна відповідальність за порушення у сфері земельних відносин, проте як показує практика, надаючи земельні ділянки у приватну власність не можливим буде уникнути правопорушень у сфері земельних відносин, зокрема і тих, що стосуватимуться мір адміністративної відповідальності за вказані правопорушення.

Висновки і перспективи.

Таким чином, можливо сформулювати певні висновки щодо результатів даного дослідження. Відсутність законодавчого визначення поняття правопорушення у сфері земельних відносин (земельного правопорушення), зумовлює необхідність існування такого його розуміння, як суспільного небезпечного, винного та протиправного діяння, що є вчиненим деліктоздатною особою, яка своїми діями або бездіяльністю порушує вимоги чинного земельного законодавства та за яке Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено відповідальність.

У той же час, основною прогалиною законодавства виступає той факт, що основною мірою покарання за правопорушення у сфері земельних відносин виступає грошове стягнення у вигляді штрафу, що в умовах сьогодення, коли розпочатий процес можливого зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення (Верховною Радою України прийнятий у другому читанні Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення») є досить ліберальним видом адміністративного стягнення.

У зв'язку із цим, потребує перегляду законодавцем мір адміністративної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин у вигляді можливого встановлення громадських робіт, конфіскації або тимчасового позбавлення права використання земельної ділянки

Список використаних джерел

1. Hubanova T., Deineha M., Yara O. Socio-economic and legal aspects of environmental crime in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. № 5. Vol. 3. P. 276–280. Doi 10.30525/2256-0742/2017-3-5-276-280.
2. Кресь О.В. Правове регулювання мораторію на продаж земель в Україні. *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2019. 10(2). С. 105–112.
3. Слюсаренко С.В. Адміністративно-правове регулювання режиму земель оборони: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2004. 18 с.
4. Мілімко Л.В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2009. 24 с.
5. Мірошніченко О.С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2005. 23 с.
6. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. (у редакції від 21.02.2020 р. № 2768-III). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 12.04.2020 р.)
7. Мірошніченко А.М., Марусенко Р.І. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України. 3-тє видання, змінене і доповнене. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 516 с.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. (у редакції від 02.04.2020 р. № 80731-X). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#n146> (дата звернення: 12.04.2020 р.)
9. Мушенко В.В., Бульба А.С., Коваленко Ж.А. Оптимізація процесу притягнення до адміністративної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 4. С. 98–104.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення: проект Закону від 10.10.2019 р. № 2178-10. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67059 (дата звернення: 27.03.2020 р.).

References

1. Hubanova, T., Deineha, M., Yara, O. (2017). Socio-economic and legal aspects of environmental crime in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5 (3): 276–280. Doi 10.30525/2256-0742/2017-3-5-276-280 (in English).
2. Kres, O.V. (2019). *Pravove rehuliuвання moratorii na prodazh zemel v Ukraini*. *Pravo. Liudyna. Dovkillia: naukovo-praktychnyi zhurnal* [Legal regulation of the moratorium on land sales in Ukraine. *Law. Human. Environment: scientific and practical journal*], 10(2): 105–112 (in Ukrainian).
3. Sliusarenko, S.V. (2004). *Administrativno-pravove rehuliuвання rezhymu zemel oborony* [Administrative and legal regulation of the regime of defense lands]. Kyiv, 18 (in Ukrainian).
4. Milimko, L.V. (2009). *Administrativna vidpovidalnist za pravoporushennia u sferi zemelnykh vidnosyn* [Administrative responsibility for offenses in the field of land relations]. Irpin, 24 (in Ukrainian).
5. Miroshnychenko, O.S. (2005). *Administrativno-pravovi zasoby okhorony zemelnykh vidnosyn v Ukraini* [Administrative and legal means of protection of land relations in Ukraine]. Kharkiv, 23 (in Ukrainian).
6. *Zemelnyi kodeks Ukrainy* [The Land Code of Ukraine] 25.10.2001 (21.02.2020 № 2768-III). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (accessed: 12.04.2020) (in Ukrainian).

7. Miroshnychenko, A.M., Marusenko, R.I. (2011). Naukovo-praktychnyi komentar do Zemelnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary on the Land Code of Ukraine]. Kyiv: Alerta; TsUL, 516 (in Ukrainian).
8. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses] 07.12.1984 (02.04.2020 № 80731-X). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#n146> (accessed: 12.04.2020) (in Ukrainian).
9. Mushenok, V.V., Bulba, A.S., Kovalenko Zh.A. (2015). Optyimizatsiia protsesu prytiahнення до адміністративної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин. Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy [Optimization of the process of bringing to administrative responsibility for violations in the field of land relations. Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], 4: 98–104 (in Ukrainian).
10. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia [On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine Regarding the Circulation of Agricultural Lands]: proekt Zakonu 10.10.2019 № 2178-10. Available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67059 (accessed: 27.03.2020) (in Ukrainian).

O.V. Artemenko & N.A. Lytvyn (2020). CERTAIN ASPECTS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS IN THE LAND AREA. *Law. Human. Environment*, 11(2):133-139. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.016>.

Summary. *The article explores the issue of administrative responsibility for violations in the field of land relations. It is emphasized that the current situation with the regulation and protection of public relations regarding land use and disposal is still far from ideal. It is emphasized that responsibility for violation of land legislation is an integral component of legal support for the rational use and protection of land, restoration of violated rights of subjects, including the prevention of committing land offenses.*

Attention is drawn to the fact that the current situation with the land market in Ukraine, namely the future process of lifting the moratorium on the sale of agricultural land may cause abuses and offenses in this area, and therefore the question of the application of administrative liability for violations in the field of land relations.

It is summarized that the main breach of the legislation is the fact that the main punishment for the offense in the field of land relations is a fine in the form of a fine, which in the conditions of today, when the process of possible lifting of the moratorium on the sale of agricultural land was initiated (Verkhovna Rada of Ukraine reading the Draft Law «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Circulation of Agricultural Land») is a rather liberal type of administrative penalty.

The absence of a legislative definition of the concept of an offense in the field of land relations (land offense), necessitates the existence of such an understanding as a public dangerous, guilty and unlawful act, which is committed by a tortious person, who by his actions or omission violates the requirements of the applicable land legislation Ukraine is responsible for administrative offenses.

In this regard, the legislator needs to review the measures of administrative responsibility for violations in the field of land relations in the form of possible establishment of public works, confiscation or temporary deprivation of the right to use the land.

Keywords: *land, land offenses, administrative liability for land offenses, legal liability*

ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ, ЗАФІКСОВАНІ В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ

О.А. УЛЮТИНА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: ulutinaea@gmail.com

Анотація. У статті досліджується система фіксації порушень правил дорожнього руху в автоматичному режимі. Визначається, що ситуації спричинені аваріями у нашій державі стають причиною для переосмислення ставлення суспільства до питань транспортної безпеки, а також вироблення дієвих механізмів попередження загибелі, травмування людей на автомобільних шляхах.

Було з'ясовано, що для ефективного виконання повноважень органами Національної поліції, законодавцем України було не так давно, запроваджено автоматичну фіксацію правопорушень, норм та стандартів, правил, котрі стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху. Основним завданням існування такої системи стало забезпечення принципу невідворотності покарання, запобігання вчинення корупційних ризиків та мінімізація впливу «людського фактору» у випадках існування проваджень у справах про адміністративні правопорушення.

Акцентується увага, що запуск з 01.05.2020 р. системи фіксації порушень правил дорожнього руху в автоматичному режимі повинен стати подією, котра є необхідною вже протягом останніх п'яти років. Підтверджено тезу того, що інститут адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі має ряд проблем та прогалин.

По-перше, з'ясовано, що ввівши поняття належного користувача транспортного засобу, законодавець не надав законодавчого визначення такого суб'єкта, що є проблемою та потребуватиме реагування та вирішення на законодавчому рівні. По-друге, з'ясовано, що не зрозумілим є цифра у 150 штрафних балів, яка передбачена чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення. Така система нарахування штрафних балів є списувальною, а повинна була би бути накопичувальною, яка діє у більшості країн Європи.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі, штрафні бали, дорожньо-транспортна пригода, дорожній рух

Актуальність.

Проблемні питання дорожньо-транспортного травматизму в Україні набувають досить значних масштабів. У зв'язку із чим кількість автомобільних аварій та відповідно, постраждалих від таких ситуацій осіб, постійно зростає. Рівень же смертності в Україні визнається одним із самих високих в Європі та становить приблизно 80 осіб на 1 мільйон населення, в той час коли у державах Європейського Союзу, такий показник становить 45 осіб.

Ситуації, спричинені аваріями у нашій державі, стають причиною для переосмислення ставлення суспільства до питань транспортної безпеки, а також вироблення дієвих механізмів попередження загибелі, травмування людей на автомобільних шляхах.

Ключовим та дієвим важелем, що сприяє запобіганню та розповсюдженню дорожньо-транспортних пригод виступає адміністративно-юрисдикційна діяльність органів державної влади. Так, контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та застосування відповідних заходів адміністративного впливу до таких порушників, як ми знаємо, покладається на Національну поліцію.

Із метою ефективного виконання повноважень органами Національної поліції, законодавцем України було не так давно, запроваджено автоматичну фіксацію правопорушень, норм та стандартів, правил, котрі стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху. Основним завданням існування такої системи визнається забезпечення принципу невідворотності покарання, запобігання вчинення корупційних ризиків та мінімізація впливу «людського фактору» у випадках іс-

нування проваджень у справах про адміністративні правопорушення. У той же час, не зважаючи на те, що законодавче врегулювання основних процедур та правил притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення зафіксовані в автоматичному режимі були прийняті ще у 2015 р., сам же механізм реалізації такої системи має ряд прогалин та недоліків на котрі вказують у своїх працях більшість науковців, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Науковцями, що зробили значний вклад у дослідження проблем притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, є: В.М. Бесчастний, В.В. Білоус, В.В. Брянцев, В. Гордєєв, С.Р. Мних, А.В. Філіппов, А.В. Червінчук та інші.

Метою даного дослідження виступає з'ясування основних проблем притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі.

Результати.

Дорожньо-транспортні пригоди (далі – ДТП), котрі трапляються в Україні забирають величезну кількість людських життів, і за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я є основною причиною смертності серед молоді. Відповідно до статистичних даних наведених Національною поліцією за 2019 р. внаслідок ДТП загинули 3 454 людини,

з яких 164 – діти. За даними Департаменту патрульної поліції, з 1 січня по 31 грудня минулого року в нашій країні трапилось більше 160 тис. аварій. Порівняно з 2018 р. кількість загиблих у 2019 р. зросла на 3,1 %; постраждалих – на 6 %. Відповідно до таких даних в середньому в Україні щодоби внаслідок ДТП гине 9 осіб, 90 осіб зазнають тілесних ушкоджень. Однією з основних причин дорожньо-транспортних пригод є перевищення максимально дозволеної швидкості руху транспортного засобу («Статистика ДТП...»).

З метою налагодження ефективного функціонування патрульної поліції, особливо в частині забезпечення безпеки руху Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху», основні положення якого набули чинності одночасно із Законом України «Про Національну поліцію» 07.11.2015 р. Відповідно до даного Закону було встановлено досить значну кількість нововведень та змін як до матеріальних так і до процесуальних норм адміністративного законодавства.

Як вказує В.М. Бесчастний основних змін даний Закон стосувався саме з приводу:

- нового вид адміністративного стягнення – штрафних балів;
- перегляду підвідомчості розгляду справ про адміністративні правопорушення, які віднесені до компетенції органів Національної поліції (ст. 222 КУпАП);
- запровадження адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в

автоматичному режимі (за допомогою технічних засобів, що дають змогу здійснювати фотозйомку або відеозапис та функціонують згідно із законодавством про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах);

- ліквідації так званої «вилки» у санкціях статей Кодексу України про адміністративні правопорушення, які передбачають відповідальність за проступки у сфері безпеки дорожнього руху;
- започаткування нового порядку оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, розгляд яких віднесено до компетенції Національної поліції (Бесчастний, Брянецв & Червінчук, 2018: 5).

Важливим моментом на який вказував В.В. Білоус стало також те, що Закон України «Про дорожній рух» було доповнено ст. 531, а КУпАП – ст. 142, згідно з положеннями яких відповідальність за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі (за допомогою технічних засобів, що дають змогу здійснювати фотозйомку та / або відеозапис та функціонують згідно із законодавством про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах), несуть юридичні та фізичні особи, за якими зареєстровано транспортний засіб (далі – ТЗ), з визнанням саме цих осіб суб'єктами правопорушень, передбачених ч. ч. 1–3 ст. 122 і ст. 123 КУпАП. У разі, коли ТЗ зареєстровано за межами території України і такий ТЗ, відповідно до законодавства, не підлягає державній реєстрації в Україні, встановлено, що до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорож-

нього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, притягається особа, яка ввезла такий ТЗ на територію України (Білоус, 2016: 102).

Таким чином новеллою адміністративного законодавства України стало визнання суб'єктом адміністративного правопорушення юридичної особи.

Особливостями автоматичної фіксації у редакції Закону № 596-VIII від 14.07.2015 р. стало те, що суб'єктами правопорушень, зафіксованих в автоматичному режимі можуть бути як фізичні, та і юридичні особи, за якими зареєстровано транспортний засіб. При цьому адміністративне стягнення може бути накладене лише за визначений перелік порушень ПДР:

- перевищення обмежень швидкості руху транспортних засобів,
- проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху,
- порушення правил зупинки і стоянки,
- рух по тротуарах, пішохідних доріжках або по смузі для маршрутних транспортних засобів,
- виїзд на смугу зустрічного руху,
- порушення правил проїзду залізничного переїзду.

Фізична особа, за якою зареєстровано транспортний засіб або яка ввезла транспортний засіб на територію України, звільняється від відповідальності за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, якщо транспортний засіб, його номерний знак вибули з володіння власника внаслідок протиправних дій інших осіб, або на момент вчинення правопорушення таким транспортним засобом керувала інша особа. Юридична особа, за якою зареєстровано транспортний засіб або яка ввезла транспортний засіб на територію Укра-

їни, звільняється від відповідальності за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, якщо транспортний засіб, його номерний знак вибули з володіння власника внаслідок протиправних дій інших осіб (Бесчастний, Брянцев & Червінчук, 2018: 12–14).

Проте необхідно сказати, що прийнявши даний Закон перед законодавцем постало питання вироблення необхідного механізму його реалізації, на недоліки якого вказувала значна кількість дослідників.

Так, на думку В. Гордєєва установивши ніби то спрощену процедуру притягнення осіб до адміністративної відповідальності, законодавець при цьому допустився суттєвої помилки, що стосується того, що дана процедура порушує та обмежує права і свободи, що гарантуються Конституцією України (Гордєєв, 2009: 144). Підтримує таку позицію і С. Мних, який вказує, що дані нововведення стосуються того, що прилади автоматичної фіксації не фіксують самого водія транспортного засобу, а фіксують номери агрегатів та направляють дані в автоматичному режимі до бази даних, що надсилаються, відповідно, не особі що керувала автомобілем, а власнику такого автомобіля (Мних, 2016).

Така прогалина знайшла своє відображення у Рішенні Конституційного суду України ще у 2010 р., після чого було виключено норму що була майже ідентичною, яку у 2015 р. знову ж таки було внесено до Кодексу України про адміністративні правопорушення («Рішення Конституційного Суду України...», 2010).

Як вказує, А.В. Філіппов принципове зауваження Конституційного Суду щодо ст. 14-1 КпАП, яке проігно-

рував законодавець: ст. 14-2, так само, як колись ст. 14-1, знов презюмує вину фізичних та юридичних осіб, за якими зареєстровано транспортний засіб, у вчиненому на ньому порушенні, тобто фактично запроваджує навіть не один, а цілих два нових для адміністративної відповідальності принципи – презумпцію вини особи і принцип об'єктивної відповідальності власника транспортного засобу (Філіппов, 2016: 70).

У зв'язку із такими принципово важливими прогалинами законодавцем було видано Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери паркування транспортних засобів», що набув чинності 27.09.2018 р., який суттєво змінює попередню редакцію правових норм, що регламентують порядок притягнення осіб до відповідальності за правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі. Зокрема, тепер адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, несе відповідальна особа. Такою особою може бути:

- належний користувач відповідного транспортного засобу (у в разі внесення про нього відомостей до Єдиного державного реєстру транспортних засобів);
- керівник юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб;
- фізична особа, за якою зареєстровано транспортний засіб;
- особа, яка виконує повноваження керівника юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб (якщо в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань відсутні на момент запити відомості про керівника юри-

дичної особи, за якою зареєстрований транспортний засіб).

У разі якщо транспортний засіб зареєстровано за межами території України і такий транспортний засіб відповідно до законодавства не підлягає державній реєстрації в Україні, до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, притягається особа, яка ввезла такий транспортний засіб на територію України («Про внесення змін до деяких законодавчих актів...», 2017).

Проте, слід вказати що вирішуючи одну проблему, законодавцем було створено іншу, а саме введення поняття належного користувача транспортного засобу, яке у чинних законодавчих актах України в даний час є не визначеним.

Ще одним суттєвим недоліком такої системи є не зрозуміла позиція законодавця нарахування системи штрафних балів.

Відповідно до ст. 27-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, стягнення у вигляді штрафних балів накладається на громадян виключно за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. Механізм застосування такого виду адміністративної відповідальності полягає в наступному. Кожному громадянину, який має право керування транспортним засобом, щороку з початку року і до кінця року нараховується 150 балів.

Як зазначає В.М. Бесчастний, є незрозумілою позиція законодавця щодо нарахування саме 150 штрафних балів та вказує, що така сума є досить великою, що передбачає вчинення аж трьох правопорушень про-

тягом року. За таких умов, здійснення обліку цього виду стягнення десятичними одиницями є недоцільним. І тому, як альтернативу пропонує, замість «описуючої» системи застосовувати «накопичувальну» систему, що полягає у нарахуванні на віртуальний рахунок особи при вчиненні порушень правил дорожнього руху певної кількості штрафних балів, визначеної у санкції статті КУпАП, що передбачає відповідальність за відповідні правопорушення (Бесчастний, Брянцев & Червінчук, 2018: 32).

Окрім того, він і зазначав, що така система діє в більшості країн Європейського Союзу, а запровадження такої системи в Україні стало б підтверджуючим кроком до подальшої інтеграції. Адже, як зазначає Ю.А. Рябченко «стратегія інтеграції у Європейський простір, що постійно декларується Україною, на сьогодні має лише формальний характер, оскільки не дає можливості створити правові та законодавчі акти для здійснення інтеграції» (Куркова, 2013: 264).

Розглядаючи автоматизовану систему неможливе є не згадати про Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі» від 13.01.2020 р.

Слід сказати, що до цього часу на рівні законодавства не було сформовано поняття системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі (далі – система). Так відповідно до вказаного вище наказу системою є взаємопов'язана сукупність технічних засобів (приладів контролю), програмних і апарат-

них засобів обробки отриманих за допомогою технічних засобів (приладів контролю) інформаційних файлів та метаданих, обміну з використанням телекомунікаційних мереж інформацією, необхідною для реалізації організаційних і процесуальних заходів під час здійснення контролю за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками, що функціонує в єдиній інформаційній системі МВС («Про затвердження Інструкції...», 2020).

Як зазначають у Міністерстві внутрішніх справ України, що система автоматичної фіксації порушень Правил дорожнього руху запрацює в штатному режимі з 01.05.2020 р. Система на початковому етапі фіксуватиме лише такий вид порушень Правил дорожнього руху, як перевищення встановлених обмежень швидкості. Після фіксації Системою певної події інформація надходитиме до центру обробки даних автоматичної фіксації порушень Правил дорожнього руху Департаменту патрульної поліції, де розглядатиметься уповноваженим поліцейським з врахуванням відомостей, отриманих з відповідних баз даних (реєстрів), необхідних для винесення постанови про накладення адміністративного стягнення за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі («Про затвердження Інструкції...», 2020).

Такий запуск системи фіксації порушень правил дорожнього руху України можливо назвати кроком України в майбутнє, що відповідає сучасним реаліям сьогодення та є надією на те, що кількість правопорушень у даній сфері суттєво знизиться та сприятиме зменшенню кількості смертності та травматизму на автошляхах України.

Висновки і перспективи.

Таким чином, здійснивши дослідження інституту адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі можливо сказати що станом на 2020 р. Україна є готовою впроваджувати досконалі механізми реалізації заходів та інструментів для мінімізації вчинення правопорушень у досліджуваній сфері, тим самим зменшуючи кількість ДТП та наслідків таких подій.

Запуск з 01.05.2020 р. системи фіксації порушень правил дорожнього руху в автоматичному режимі повинен стати подією, котра є необхідною вже протягом останніх п'яти років.

У той же час, не можливо не зауважити на ті проблеми, що нажалі так і залишилися не вирішеними, а саме це не зрозуміла цифра у 150 штрафних балів, яка передбачена чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення. Така система нарахування штрафних балів є списувальною, а повинна була би бути накопичувальною, яка діє у більшості країн Європи.

Окрім того, ввівши поняття належного користувача транспортного засобу, законодавець не надав законодавчого визначення такого суб'єкта, що є також проблемою, що потребуватиме реагування та вирішення на законодавчому рівні.

Список використаних джерел

1. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2019 р. по 31.12.2019 р. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 15.04.2020 р.).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: Закон від 14.07.2015 р. № 596-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-19> (дата звернення: 15.04.2020 р.).
3. Бесчастний В.М., Брянцев В.В., Червінчук А.В. Перспективи впровадження адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. ДЮІ МВС України. Кривий Піг, 2018. 44 с.
4. Про дорожній рух: Закон України у редакції від 01.01.2020 р. № 3353-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (дата звернення: 15.04.2020 р.).
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України у редакції від 02.04.2020 р. № 80731-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 15.04.2020 р.).
6. Білоус В.В. Система фіксації правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі: проблеми впровадження і шляхи їх вирішення. Право і суспільство. 2016. № 4. С. 101–109.
7. Гордєєв В. Особливості розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху у разі їх фіксації засобами фото і кінозйомки, відеозапису. Право України. 2009. № 5. С. 143–148.
8. Мних С.Р. Фіксація адміністративних порушень правил дорожнього руху сучасними технологіями. Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 12–13.02.2016 р.). Херсон, 2016. С. 144–148.
9. Рішення Конституційного Суду України від 22.12.2010 р. № 23-рп/2010 у справі № 1-34/2010 за конституційним звер-

- ненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої ст. 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху). Офіційний вісник України. 2010. № 101. Ст. 3639.
10. Філіппов А.В. Відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, в контексті прав людини. Правова держава. 2016. № 21. С. 67–73.
 11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери паркування транспортних засобів: Закон України від 21.12.2017 р. № 2262-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-19> (дата звернення: 15.04.2020 р.).
 12. Куркова К.М. Адміністративні процедури як інструмент захисту прав людини у зарубіжних країнах. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Право. Київ. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 264–272.
 13. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 13.01.2020 р. № з0113-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0113-20> (дата звернення: 15.04.2020 р.).
 14. Інформація Міністерства внутрішніх справ України щодо запуску 1 травня системи автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху. URL: <https://lexinform.com.ua> (дата звернення: 15.04.2020 р.).
 - 01.01.2019 to 31.12.2019]. Available at: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/> (accessed: 15.04. 2020) (in Ukrainian).
 2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia rehuliuвання vidnosyn u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu [On amendments to some legislative acts of Ukraine on improvement of regulation of relations in the field of traffic safety] (2015): Law of 14.07.2015 No. 596-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-19> (accessed: 15.04.2020) (in Ukrainian).
 3. Beschastny, V.M., Bryantsev, V.V., Chervinchuk, A.V. (2018). Perspektivy vprovadzhennia administratyvnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu, zafiksovani v avtomatychnomu rezhymi [Perspectives of implementation of administrative responsibility for offenses in the field of traffic safety, fixed in automatic mode]. Krivoy Rog, 44 (in Ukrainian).
 4. Pro dorozhnii rukh [On traffic] (2020): The Law of Ukraine as of 01.01.2020 № 3353-XII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (accessed: 15.04.2020) (in Ukrainian).
 5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (2020): Law of Ukraine as of 02.04.2020 № 80731-X. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (accessed: 15.04.2020) (in Ukrainian).
 6. Belous, V.V. (2016). Systema fiksatsii pravoporushen u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu v avtomatychnomu rezhymi: problemy vprovadzhennia i shliakhy yikh vyrishennia. Pravo i suspilstvo [The system of fixation of offenses in the field of road safety in the automatic mode: problems of implementation and ways of their solution. Law and Society], 4: 101–109 (in Ukrainian).
 7. Gordeev, V. (2009). Osoblyvosti rozghliadu sprav pro administratyvni pravopo-

References

1. Statystyka DTP v Ukraini za period z 01.01.2019 po 31.12.2019 [Accident statistics in Ukraine for the period from

- rushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnogo rukhu u razi yikh fiksatsii zasobamy foto i kinoziomky, videozapysu. Pravo Ukrainy [Features of consideration of cases of administrative offenses in the field of traffic safety in case of their fixation by means of photo and filming, video recording Law of Ukraine]. Publishing House In Yure, 5: 143–148 (in Ukrainian).
8. Mnykh, S.R. (2016). Fiksatsiia administratyvnykh porushen pravyl dorozhnogo rukhu suchasnymi tekhnolohiiami. Zakonodavstvo Ukrainy: nedoliky, problemy systematyzatsii ta perspektyvy rozvytku [Fixation of administrative violations of traffic rules with modern technologies. Legislation of Ukraine: shortcomings, problems of systematization and prospects of development] (Kherson, February 12–13, 2016). Kherson, 144–148 (in Ukrainian).
 9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22.12.2010 r. № 23-rp/2010 u spravi № 1-34/2010 za konstytutsiynym zvernenniam hromadianyna Bahinskoho Artema Oleksandrovycha shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen chastyny pershoi st. 14-1 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (sprava pro administratyvnu vidpovidalnist u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnogo rukhu) [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of December 22, 2010 No. 23-rp. 2010 in Case No. 1-34. 2010 on the Constitutional Appeal of a Citizen of Bohin Artem Alexandrovich on the Official Interpretation of the Provisions of Article 14-1 of the Code of Administrative Offenses (Case on administrative responsibility in the field of road safety)] (2010). Official Journal of Ukraine, 101, 3639 (in Ukrainian).
 10. Filippov, A.V. (2016). Vidpovidalnist za administratyvni pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnogo rukhu, zafiksovani v avtomatychnomu rezhymi, v konteksti prav liudyny. Pravova derzhava [Responsibility for administrative offenses in the field of road safety, fixed in the automatic mode, in the context of human rights. Constitutional state], 21: 67–73 (in Ukrainian).
 11. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformuvannia sfery parkuvannia transportnykh zasobiv [On amendments to some legislative acts of Ukraine on reforming the sphere of parking of vehicles] (2017): Law of Ukraine of 21.12.2017 No. 2262-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-19> (accessed: 15.04.2020) (in Ukrainian).
 12. Kurkova, K.M. (2013). Administratyvni protsedur yak instrument zakhystu prav liudyny u zarubizhnykh krainakh. Naukovyi visnyk NUBiP Ukrainy. Seriia: Pravo [Administrative procedures as a tool for human rights protection in foreign countries], 182 (1): 264–272 (in Ukrainian).
 13. Pro zatverdzhennia Instruksii z oformlennia politseiskymy materialiv pro administratyvni pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnogo rukhu, zafiksovani v avtomatychnomu rezhymi [On approval of the Instruction on registration of police materials on administrative offenses in the field of traffic safety, fixed in automatic mode] (2020): Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 13.01.2020 No. z0113-20 Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/law/card/z0113-20> (accessed: 15.04.2020) (in Ukrainian).
 14. Informatsiia Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy shchodo zapusku 1 travnia systemy avtomatychnoi fiksatsii porushen pravyl dorozhnogo rukhu [Information of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the launch of the system of automatic fixing of traffic violations on May 1]. Available at: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/z-1-travnya-zaprat-syuye-systema-avtomatychnoyi-fiksatsiyi-porushen-pdr/> (accessed: 15.04.2020) (in Ukrainian).

O.A. Uliutina (2020). PROBLEMS OF ATTACHING ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR TRAFFIC SAFETY, FIXED IN AUTOMATIC MODE. Law.

Human. Environment, 11(2): 140-149. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.017>.

Summary. The article investigates the system of fixing traffic violations in automatic mode. It is determined that the situations caused by accidents in our country are the reason for rethinking society's attitude to the issues of transport safety, as well as developing effective mechanisms for the prevention of deaths and injuries to people on the roads.

It was found out that in order to effectively discharge the powers of the National Police bodies, the legislature of Ukraine was not so long ago, introduced an automatic fixing of offenses, norms and standards, rules concerning road safety. The main objective of such a system was to ensure the principle of inevitability of punishment, to prevent corruption risks and to minimize the impact of the «human factor» in cases of administrative offenses.

Attention is drawn to the fact that the launch of the road traffic enforcement system on 1 May 2020 should be an event that has been necessary for the last five years. The thesis that the Institute for Administrative Liability for Offenses in the Field of Road Safety, recorded in the automatic mode, has a number of problems and gaps is confirmed.

First, it was found that by introducing the notion of a proper vehicle user, the legislator did not provide a legislative definition of such a subject, which is a problem and will need to be addressed and addressed at the legislative level. Secondly, it is found that the figure of 150 penalty points, which is stipulated by the current Code of Administrative Offenses, is unclear. Such a system of scoring points is a write-off, and should be accumulative, which is in place in most European countries.

Keywords: administrative responsibility, systems of fixation of administrative offenses in the field of traffic safety in the automatic mode, penalties, traffic accidents, traffic

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

Л.В. ГОЛОВІЙ, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: Lyudmyla_Holoviy@nubip.edu.ua

Ю.В. ЯНЧУК, кандидат юридичних наук, головний спеціаліст
відділу з медіа та інформаційної безпеки,
Директорат медіа та інформаційної політики
Міністерства культури та інформаційної політики

E-mail: yanchukjv@ukr.net

Анотація. У статті здійснено аналіз нормативно-правових актів, які регулюють інформаційні відносини у сфері електронної комерції. Акцентовано увагу на таких нормативно-правових актах, як Закон України «Про електронну комерцію» та Закон України «Про електронні довірчі послуги», оскільки саме ці нормативно-правові акти зіграли основну роль у регулюванні інформаційних відносин у сфері електронної комерції. Так, зокрема Законом України «Про електронну комерцію» визначено організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції в Україні, встановлено порядок вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем, визначено права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції та вперше закріплено низку визначень, що застосовуються у сфері правових відносин із електронними правочинами, а прийняття Закону України «Про електронні довірчі послуги» дало змогу значно розширити спектр для ідентифікації учасників електронної комерції. Зазначено про динамічний ріст онлайн-торгівлі в Україні, а також і про наявність низки невирішених питань на вітчизняному ринку електронної комерції. Наголошено про необхідність імплементації національного законодавства до європейського та чітке дотримання прав усіх учасників даних відносин.

Ключові слова: інформаційні відносини, електронна комерція, мережа Інтернет, електронний бізнес

Актуальність.

Починаючи з кінця ХХ ст. технологічний розвиток національних ринків майже усіх країн світу ґрунтувався на широкому використанні всесвітньої

мережі Інтернет. Інновація знайшла своє відображення і у торгівлі. Як наслідок з'явилося таке поняття як «електронний бізнес». Саме впровадження електронного бізнесу і його складової – електронної комерції дало змогу

бізнес структурам здійснювати свою комерційну діяльність у всесвітній мережі Інтернет. Всього за кілька років комерційна торгівля в мережі зайняла своє ключове місце в сегменті національних ринків більшості країн світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Науково-теоретичним підґрунтям даного дослідження стали наукові праці, авторами яких є: І.В. Арістова, В.О. Данілі'ян, Т.В. Марусей, А. В. Чучковська, О.І. Шалева та ін. Водночас, незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених різним аспектам електронної комерції, дане питання не втрачає своєї актуальності й зумовлює необхідність подальшого дослідження.

Метою даної статті є аналіз правового регулювання інформаційних відносин, що виникають у сфері електронної комерції.

Результати.

Сфера електронної комерції є надзвичайно широкою. Зокрема, до електронної комерції відносять: електронний обмін інформацією (англ. Electronic Data Interchange, EDI); електронний рух капіталу (англ. Electronic Funds Transfer, EFT); електронну торгівлю (англ. E-Trade); електронні гроші (E-Cash); електронний маркетинг (англ. E-Marketing); електронний банкінг (англ. E-Banking); електронні страхові послуги (англ. E-Insurance) (Шалева, 2011).

Обсяг світової електронної комерції на початок 2019 р. вже перевищує \$25 трлн і продовжує рости швидкими темпами. Проте чинні правила не переглядалися з 1997 р., і вони стосуються тільки фінансового сектора.

Перший закон у світі, який врегулював вчинення правочинів через мережі електрозв'язку, зокрема використання з цією метою електронних підписів, прийняли у США у 1995 р. Враховуючи комплексність та новизну відносин, що виникають при вчиненні правочинів через мережі електрозв'язку, у 1996 р. Комісією ООН по праву міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) був прийнятий Типовий закон «Про електронну комерцію», після чого аналогічні нормативні акти були прийняті у ряді держав світу: Сінгапурі (1998), Великобританії (1999), Австралії (1999), Гонконзі (2000), Ірландії (2000), Філіппінах (2000), США (2000), Тунісі (2000), Люксембурзі (2000) тощо. Таким чином, з 1995 р. в багатьох державах світу почало формуватися новітнє законодавство, спрямоване на регулювання укладання правочинів через мережі електрозв'язку, тобто на комплексне регулювання електронної комерції (Чучковська, 2007: 4).

Лише згодом до даних світових процесів приєдналася і Україна. З початком 2000 років розпочинають розроблятися та прийматися закони, що регулюють відносини, які виникають при вчиненні правочинів з використанням мережі Інтернет. Такими актами законодавства стали закони України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис» (втратив чинність у листопаді 2018 р.), довгоочікуваний і надзвичайно важливий у даній сфері – Закон України «Про електронну комерцію», який був прийнятий 05.09.2015 р. та Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р.

У Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення страте-

гії розвитку інформаційного суспільства в Україні» № 386-р від 15.05.2013 р. вперше були визначено ряд термінів, таких як електронна економіка, електронна комерція, електронна освіта, електронна демократія а інші. Зокрема, електронною економікою є форма економічних відносин у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг, наданих в електронному вигляді за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (далі – е-економіка); електронною комерцією є форма торгівлі товарами та послугами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, що включає всі фінансові та торгові трансакції, які проводяться за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, та бізнес-процеси, пов'язані з проведенням таких трансакцій (далі – е-комерція).

Закон України «Про електронну комерцію» визначає організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції в Україні, встановлює порядок вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем та визначає права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції та вперше закріплює низку визначень, що застосовуються у сфері правових відносин із електронними правочинами, а саме: «електронний правочин», «електронна форма представлення інформації», «електронне повідомлення», «інтернет-магазин» тощо.

Виникнення і поширення інформаційних технологій кардинально знижують значення фінансових ресурсів з точки зору конкурентоспроможності: якщо раніше фінанси були головним джерелом і втіленням ринкової могутності, то тепер стають лише його наслідком. Головним джерелом ринкової

сили все більшою мірою стає інтелект, утілений в організаційних структурах дослідницьких і ринкових корпорацій, що створюють інформаційні технології й утримують контроль над ними (Даніл'ян, 2008: 89).

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію», електронна комерція – це відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру. Також, відповідно до вказаного закону електронний правочин прирівнюється за правовими наслідками до договору, укладеному в письмовому вигляді (ст. 5, 11 Закону).

Останні роки Інтернет активно використовується в комерційних цілях, довкола нього розвиваються нові галузі інформаційної індустрії (Даніл'ян, 2008: 93).

Серед основних категорій (сфер) електронної комерції виділяють: 1. Бізнес – бізнес (business-to-business, B2B) – комерційна взаємодія між бізнесовими компаніями (підприємствами) – виробниками, оптовими посередниками, оптовими клієнтами щодо здійснення оптових закупівель та поставок товарів; 2. Бізнес – адміністрація (business-to-administration, B2A) – ділові зв'язки комерційних структур з державними організаціями (зокрема проведення державних закупівель через мережу Internet); 3. Бізнес – споживач (business-to-consumer, B2C) – електронна роздрібна торгівля. У цьому випадку має місце комерційна взаємодія між електронним мага-

зином та покупцем – безпосереднім споживачем товару; 4. Споживач – споживач (consumer-to-consumer, C2C) – взаємодія споживачів для обміну комерційною інформацією (щодо придбання того чи іншого товару чи про співпрацю з певною фірмою) або роздрібна аукціонна торгівля між фізичними особами; 5. Споживач – адміністрація (consumer-to-administration, C2A) – організація взаємодії між споживачами та державними структурами (особливо в соціальній та податковій сфері) (Шалева, 2011: 11).

Діловий інтерес до Інтернету викликаний декількома факторами: створенням легкого в користуванні програмного забезпечення для пошуку потрібних відомостей у колосальних інформаційних ресурсах, низькою вартістю глобальних комунікацій і великою кількістю потенційних споживачів. У віртуальному просторі практично одночасно доступна вся світова торгівля, і споживач ненав'язливо затягується у віртуальний маркет, де провокується на покупку. Крім того, світова економіка починає розглядати електронну комерцію як один з провідних напрямків свого розвитку з таких причин: Інтернет уже повсюдно став нормою ділового життя, всесвітній кіберпростір дозволяє надавати послуги on-line і здійснювати віртуальні моделі, неможливі за інших умов; утрачають значення фактори простору і часу, комерційна діяльність поширюється на увесь світ без великих витрат; зменшуються трансакційні витрати за рахунок прямого контакту споживача з виробником в інтерактивному режимі без посередників; виникає можливість формувати у масштабі реального часу будь-які доступні конфігурації виробів за бажанням споживача; умови взаємодії

для усіх однакові: невеликі компанії часто можуть на рівних конкурувати з великими і добре відомими; мас-медіа електронного ринку – сприятливий простір реклами, що дозволяє здійснювати мережний інтерактивний маркетинг (Мясникова, 2001).

До кінця 2019 р. загальний обсяг продажів інтернет-магазинів у всьому світі, за прогнозами, повинен досягти позначки в 2 трильйони доларів США. Зростання, порівняно з 2017 р., складе + 6 %. Майже половина всіх продажів у сфері e-commerce, за підсумками 2017 р., припадає на Китай (47 %). У грошовому вираженні це приблизно 900 мільярдів доларів. Таким чином, ця країна посідає перше місце в світі за рівнем продажів в інтернет-комерції, посунувши з цього місця США. Другий за величиною регіональний ринок у сфері інтернет-торгівлі – Північна Америка. У цьому році обсяг продажів у США та інших країнах цього регіону прогнозується на рівні 423 мільярдів доларів, показавши зростання + 15,6 %. До 2020 р. загальний обсяг продажів в інтернет-торгівлі в світі має подвоїтися: за прогнозами, азіатсько-тихоокеанський регіон залишатиметься найбільшим регіональним ринком у e-commerce, досягнувши, за різними оцінками, обороту від 2,5 до 2,7 трильйона доларів до 2020 р. Немає жодних сумнівів, що ринок електронної комерції продовжить рости. Головний виклик для більшості гравців e-commerce в усьому світі – зростання вимог до технологічної складової інтернет-магазинів, необхідність мультиканального просування, забезпечення безпеки особистих і платіжних даних покупців («Цікаві факти...»).

Розвиток електронної комерції в Україні розпочався у кінці 90-х рр. XX ст. в період переходу України до

ринкової економіки. У 2005 р. аудиторія українського Інтернету перевищила 5 мільйонів користувачів. Це і вважається початком динамічного росту онлайн-торгівлі. У 2008 р. нараховувалось уже майже 3000 сервісів онлайн-торгівлі, а у 2012 р. ця цифра перетнула межу в 10000 електронних магазинів. На сьогодні кількість електронних магазинів продовжує і надалі зростати.

Законом України «Про електронну комерцію» передбачено правовий статус учасників електронної комерції, порядок вчинення електронних правочинів, проведення розрахунків та захист персональних даних під час даного процесу, передбачено відповідальність у сфері електронної комерції та порядок вирішення спорів між учасниками. Революційним для нашої країни стало нововведення щодо встановлення обов'язку продавця, який поширив інформацію про товар, роботу, послугу, розкривати та забезпечити прямий, простий, стабільний доступ до інформації про повне його найменування та місцезнаходження, відомості про ліцензію, у разі її обов'язковості, адреса електронної пошти та/або адреса інтернет-магазину, ідентифікаційний код для юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків для фізичної особи – підприємця, інформацію щодо включення у вартість товару, роботи, послуги податків, вартість доставки (ст. 7 Закону).

Проаналізувавши статті закону, можна сказати про його суспільну важливість та доцільність у регулюванні відносин у сфері електронної комерції.

Вітчизняна електронна комерція знаходиться на початку інтернет-еволюції та демонструє високі темпи зростання. Бар'єри для входу на інтернет-ринок порівняно невисокі,

а переваги електронної торгівлі для користувачів і підприємців відчутні. Проте на сучасному етапі вітчизняний ринок е-комерції має багато невирішених питань, що стримує його розвиток. За умови ефективного вирішення найважливіших проблем, розвиток електронної комерції в Україні матиме майбутнє. Зокрема, науковці до таких проблем відносять недорозвиненість системи електронних розрахунків, низький рівень доходів населення, втручання державних органів та інше (Марусей, 2018: 1015).

Разом із тим, все ще залишається відкритим питання використання ідентифікації при здійсненні певних електронних правочинів щодо дозволу на вчинення певних дій, отримання інформації саме тією особою, яка має на це право. Наразі в Україні використовуються як електронні ідентифікатори електронний підпис та електронний цифровий підпис. Зокрема, дані поняття вніс в наше правове поле ще прийнятий 2003 р. Закон України «Про електронний цифровий підпис». Відповідно до даного Закону, електронний підпис – дані в електронній формі, які додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язані та призначені для ідентифікації підписувача цих даних; а електронний цифровий підпис – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача.

Проте 07.10.2018 р. набрав чинності новий Закон України «Про електронні довірчі послуги», який по-новому регулює питання використання електронного цифрового підпису, рег-

ламентуючи порядок здійснення електронної ідентифікації. Варто зазначити, що одночасно втратив чинність Закон України «Про електронний цифровий підпис», а замість поняття електронного цифрового підпису (ЕЦП) ввели поняття кваліфікованого електронного підпису (КЕП).

Проаналізувавши дані визначення, доцільно чітко розмежовувати дані поняття. Тому, прикладом електронного цифрового підпису може бути скановане зображення власноручного, що прикладається до будь-якого файлу у будь-якому форматі; прикладом удосконаленого підпису є сформований засобами криптографічного перетворення підпис, але без сертифіката ключа; кваліфікованим електронним підписом вважається підпис, який заснований на криптографії, а його відкритий ключ має бути підтверджений сертифікатом, і сам сертифікат повинен бути кваліфікованим.

Прийняття Закону України «Про електронні довірчі послуги» стало революційною подією для сфери електронної комерції, значно розширивши спектр для ідентифікації її учасників. Даний Закон спрямований на реформування національної нормативної бази у сфері електронного цифрового підпису шляхом імплементації законодавства Європейського Союзу, розбудови єдиного простору довіри.

Таким чином, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяє змінам у сфері економічних відносин, зокрема формуванню інформаційної економіки, основу якої складають інформаційні засоби виробництва й інформаційні товари та послуги. Основним предметом і засобом праці в інформаційній економіці є інформація, головним продуктом виробництва та споживання – послуги й інформацій-

ні товари. Поєднання індустріального і постіндустріального типів розвитку, використання інформації та знань як унікального предмета і засобу виробництва, зростання сектора послуг, заперечення трудової теорії вартості, виникнення транснаціональних компаній і домінування єдиного глобального ринку, технологічна й економічна конвергенція, інноваційний тип розвитку, динамічність виробництва, віртуалізація економічного простору – найважливіші економічні підстави інформаційного суспільства (Присяжнюк, 2007: 95). Регулювання інформаційних відносин прямо залежить від формування та реалізації державної політики у цьому напрямку; якості, обґрунтованості, та своєчасності нормативно-правового регулювання (Калішенко, 2020: 111).

Результати.

Новітні глобальні економічні зміни, що ми сьогодні спостерігаємо у світі, характеризуються становленням «інформаційної економіки», де безумовна перевага належить інформаційно-комунікаційним технологіям.

Перед українською державністю сьогодні постають нові виклики, які потребують універсальних та швидких рішень задля вирішення ряду проблем. Радикальних змін потребує економіка нашої країни та державне управління у контексті оптимізації процесів, їх безпечності, швидкості, простоти та ін. Важливим аспектом для багатьох видів діяльності залишається ідентифікація як клієнтів так і контрагентів у сфері електронної комерції. Заходи, що дозволять детінізувати діяльність продавців (постачальників, виконавців) товарів, робіт, послуг в системі електронної комерції, можуть одночасно передбачати

збільшення адміністративного впливу на український бізнес, як продавців товарів (робіт, послуг) у сфері електронних комунікацій, так і операторів, провайдерів телекомунікацій.

Основною рушійною силою трансформації правових процесів щодо регулювання інформаційних відносин у сфері електронної комерції має стати імплементація національного законодавства до європейського та чітке дотримання прав усіх учасників даних відносин.

Список використаних джерел

1. Шалева О.І. Електронна комерція: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
2. Чучковська А.В. Правове регулювання електронної комерції в Україні: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 224 с.
3. Про схвалення стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України № 386-р від 15.05. 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80> (дата звернення: 22.03.2020 р.).
4. Про електронну комерцію: Закон України від 05.09.2015 р. № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 05.03.2020 р.).
5. Даніліян В.О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз): монографія. Харків: Право, 2008. 184 с.
6. Мясникова Л. «Новая экономика» в пространстве постмодерна. Мировая экономика и международные отношения. 2001. № 12. С. 3–15.
7. Цікаві факти про Інтернет-торгівлю у світі у 2019 р. URL: <https://lemarbet.com/ua/razvitie-internet-magazina/interesnye-fakty-ob-internet-torgovle> (дата звернення: 12.03.2020 р.).
8. Марусей Т.В. Основні тенденції розвитку ринку електронної комерції в Україні. Економіка і суспільство. 2018. Випуск 14. С. 1011–1015.
9. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV (втратив чинність 07.11.2011 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15> (дата звернення: 18.03.2020 р.).
10. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (дата звернення: 22.03.2020 р.).
11. Присяжнюк О.А. Основи концепції правового регулювання інтернет-відносин в Україні (загальнотеоретичні аспекти): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2007. 163 с.
12. Каліщенко Є. Інституційне забезпечення розвитку електронного урядування в Україні. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2020. 11(1). С. 110–117.

References

1. Shaleva, O.I. (2011). Elektronna komertsiiia [E-commerce]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 216 (in Ukrainian).
2. Chuchkovska, A.V. (2007). Pravove rehulivannia elektronnoi komertsii v Ukraini [Legal regulation of e-commerce in Ukraine]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 224 (in Ukrainian).
3. Pro skhvalennia stratehii rozvytku informat-siinoho suspilstva v Ukraini [On approval of the strategy for the development of the information society in Ukraine] (2013): rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 386-r 15.05. 2013. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80> (accessed: 22.03.2020) (in Ukrainian).
4. Pro elektronnu komertsiiu [About e-commerce] (2015): Zakon Ukrainy 05.09.2015 № 675-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (accessed: 05.03.2020) (in Ukrainian).

5. Danil'ian, V.O. (2008). Informatsiine suspilstvo ta perspektyvy yoho rozvytku v Ukraini (sotsialno-filosofskyi analiz) [Information society and prospects of its development in Ukraine (socio-philosophical analysis)]. Kharkiv: Pravo, 184 (in Ukrainian).
6. Miasnykova, L. (2001). «Novaia ekonomyka» v prostranstve postmoderna. Myrovaia ekonomyka y mezhdunarodnye otnosheniya [«New economy» in the space of post-modernism. World Economy and International Relations], 12: 3–15 (in Russian).
7. Tsikavi fakty pro Internet-torhivliu u sviti v 2019 [Interesting facts about e-commerce in the world in 2019]. Available at: <https://lemarbet.com/ua/razvitie-internet-magazina/interesnye-fakty-ob-internet-torgovle> (accessed: 12.03.2020) (in Ukrainian).
8. Marusei, T.V. (2018). Osnovni tendentsii rozvytku rynku elektronnoi komertsii v Ukraini. Ekonomika i suspilstvo [The main trends in the development of the e-commerce market in Ukraine. Economy and society], 14: 1011–1015 (in Ukrainian).
9. Pro elektronnyi tsyfrovyy pidpys [About electronic digital signature] (2003): Zakon Ukrainy 22.05.2003 № 852-IV (vtratyv chynnist 07.11.2011). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15> (accessed: 18.03.2020) (in Ukrainian).
10. Pro elektronni dovirchi posluhy [About electronic trust services] (2017): Zakon Ukrainy 05.10.2017 № 2155-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (accessed: 22.03.2020) (in Ukrainian).
11. Prysiazhniuk, O.A. (2007). Osnovy kontseptsii pravovoho rehulivannia internet-vidnosyn v Ukraini (zahalnoteoretychni aspekty) [Fundamentals of the concept of legal regulation of Internet relations in Ukraine (general theoretical aspects)]. Kharkiv, 163 (in Ukrainian).
12. Kalishenko, Ye. (2020). Instytutsiine zabezpechennia rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini. Pravo. Liudyna. Dovkillia: naukovo-praktychnyi zhurnal [Institutional support for the development of e-government in Ukraine. Law. Human. Environment: scientific and practical journal], 11(1): 110–117 (in Ukrainian).

Yu.V. Yanchuk & L.V. Holovii (2020). LEGAL REGULATION OF INFORMATION RELATIONS IN THE FIELD OF ELECTRONIC COMMERCE. Law. Human. Environment,

11(2): 150-157. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.018>.

Summary. *The article analyzes the normative legal acts that regulate information relations in the field of e-commerce. Emphasis is placed on such normative legal acts as the Law of Ukraine «On Electronic Commerce» and the Law of Ukraine «On Electronic Trust Services», as these normative legal acts played a major role in regulating information relations in the field of electronic commerce. Thus, in particular, the Law of Ukraine «On E-Commerce» defines the organizational and legal framework for e-commerce in Ukraine, establishes the procedure for electronic transactions using information and telecommunications systems, defines the rights and responsibilities of participants in e-commerce and for the first time a number of definitions used in the field of legal relations with electronic transactions, and the adoption of the Law of Ukraine «On electronic trust services» has significantly expanded the range was to identify the participants in electronic commerce. It is noted about the dynamic growth of online commerce in Ukraine, as well as the presence of a number of unresolved issues in the domestic e-commerce market. It was emphasized the need to implement national legislation to European and strict observance of the rights of all participants in these relations.*

Keywords: *informational relations, electronic commerce, Internet, electronic business*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ КАРАНТИНУ ТА САНІТАРНИХ ПРАВИЛ І НОРМ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ПОШИРЕННЮ КОРОНАВІРУСНОЇ ІНФЕКЦІЇ (COVID-19) В УКРАЇНІ

С.С. КОВАЛЬОВА, кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kovalyeva@gmail.com

Анотація. У статті аналізується сучасний стан застосування дієвих механізмів правового забезпечення вимог дотримання карантину та санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам.

Для досягнення поставленої у роботі мети проведено аналіз діючого законодавства щодо підстав встановлення відповідальності за порушення карантину, досліджено результати розгляду судових справ, порушених за недотримання норм і правил щодо запобігання інфекційним хворобам, визначено чинники низької ефективності застосування ст. 44-3 КУпАП при встановленні адміністративної відповідальності за вчинення порушень карантину та санітарних норм і правил.

Встановлено, що питання адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення карантину та санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам регулюються ст.ст. 42, 44-3 КУпАП та ст.325КК України.

Визначено, що однією з проблем неефективного застосування ст.ст.44-3, 42 КУпАП та ст.325 КК України є масив нових правил щодо запобігання COVID-19, що постійно змінювався та запроваджувався різними суб'єктами правотворення. Ще однією причиною стала фахова невідповідність посадових осіб органів внутрішніх справ (Національної поліції) України до застосування санітарно-епідеміологічних норм при складанні протоколів про порушення карантинних норм.

За результатами дослідження встановлено, що зважаючи на необхідність оперативного прийняття нормативно-правових актів щодо встановлення відповідальності за порушення визначених законом правил і норм, запроваджених для запобігання COVID-19, вони мають ряд правових колізій, суперечностей та прогалин.

Обґрунтовані пропозиції щодо усунення цих недоліків.

Ключові слова: карантин, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, інфекційні хвороби, коронавірус, запобігання, інформована угода

Актуальність.

Стаття присвячена актуальній наразі проблемі правового забезпечення запобігання поширенню на території України коронавірусної інфекції (COVID-19) та відповідальності за порушення карантину і санітарних правил та норм, запроваджених для протидії її розповсюдженню.

Зважаючи на новизну і масштаби коронавірусної інфекції, швидкість і згубність наслідків її поширення в Україні, необхідність оперативної і адекватної реакції для її протидії, а також відсутність комплексних наукових досліджень з питань правового забезпечення проведення карантинних заходів такого типу в Україні, проблема відповідальності за порушення карантину і санітарних норм є актуальною та потребує належного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Спеціальні комплексні дослідження, присвячені сучасним проблемам встановлення відповідальності за порушення карантину та санітарних правил і норм щодо запобігання поширенню коронавірусної інфекції нині відсутні, хоча існує певна кількість учених, які досліджували різноманітні аспекти адміністративної відповідальності, пов'язані з її правовим регулюванням в галузі охорони здоров'я населення: З.К. Гладун, О.С. Доценко, Ю.О. Левенець, М.В. Співак та ін.

Новизна і недослідженість самого явища коронавірусної інфекції (COVID-19), масштабність і багатогранність її впливу на суспільство та відповідну їм динаміку змін в законодавчому забезпеченні заходів з проти-

дії масовим інфекційним захворюванням обумовили той факт, що тематика відповідальності за порушення карантину в умовах масової пандемії наразі не отримала широкого дослідження в наукових колах.

Мета статті – встановлення стану і проблем сучасного законодавства України з питань визначення відповідальності за порушення карантину та санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам. Обґрунтування пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства з цих питань.

Результати.

Право кожного громадянина на охорону здоров'я і отримання належної медичної допомоги є його конституційним правом, що закріплено ст. 46 Конституції України. Щодо охорони населення від інфекційних хвороб, то 06.04.2000 р. за № 1645-III було прийнято базовий Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб», який визначив правові, організаційні та фінансові засади діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій.

Разом з тим, зважаючи на наслідки розповсюдження коронавірусної інфекції (COVID-19) у країнах світу, в яких вона передувала поширенню цього явища в Україні, та використовуючи їх досвід у боротьбі з цією інфекцією, а також рекомендації ВООЗ («Рекомендації ВООЗ для населення...», 2020) з даного питання, українським урядом оперативно було запроваджено низку організаційних заходів з протидії поширенню інфекції, в тому числі і з розбудови їх правового забезпечення.

З цією метою, Кабінетом Міністрів України 11.03.2020 р. була прийнята постанова № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 («Про запобігання поширенню... », 2020), якою з 12.03.2020 р. на всій території України було запроваджено режим карантину, що передбачав заборону:

- відвідувати заклади освіти її здобувачами;
- проведення всіх масових заходів, у яких бере участь понад 200 осіб.

Поряд з цим, зазначеною постановою було покладено виконання та контроль за дотриманням її положень на міністерства, інші органи центральної виконавчої влади, обласні, Київську міську державну адміністрацію та органи місцевого самоврядування

Важливим заходом у створенні державної системи протидії поширенню коронавірусної інфекції в Україні стало відновлення посади головного державного санітарного лікаря України («Про призначення Ляшка В.К...», 2020). У свою чергу, головний державний санітарний лікар України своїми розпорядженнями призначив головних державних санітарних лікарів областей з урізаним колом повноважень щодо здійснення карантинних заходів, чим фактично частково відновив організаційну структуру Держсанепідслужби. Проте, як засвідчило проведене нами дослідження, новопризначені очільники обласного рівня одночасно є керівниками обласних лабораторних центрів Міністерства охорони здоров'я України, а не Держсанепідслужби, на яких додатково покладено лише функції з епідеміологічного нагляду (спостереження), запобіган-

ня виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації та ліквідації їх спалахів та епідемій, крім заходів державного нагляду (контролю) та надання документів дозвільного характеру. Як наприклад – уповноваження О.П. Штепи на здійснення повноважень головного державного санітарного лікаря Дніпропетровської області за розпорядженням головного державного санітарного лікаря України №28 від 19.03.2020 р. («Про уповноваження О.П. Штепи на здійснення... », 2020) та аналогічних уповноважень керівників цього профілю в інших областях розпорядженнями головного державного санітарного лікаря України за №1- № 27 від 19.03.2020 р.

Ситуація з різним характером поширення інфекції в Україні та непередбачуваними її наслідками в окремих сферах суспільної діяльності показала, що нормативно-правовими актами КМУ, неможливо вчасно і адекватно відреагувати та повністю охопити усе різноманіття проблем суспільного життя, що породжувалися необхідністю забезпечення від коронавірусної інфекції. Тому головний державний санітарний лікар України за допомогою своїх розпоряджень оперативно встановлював вимоги щодо виконання профілактичних заходів, норм і правил з дотримання умов карантину при здійсненні окремих видів діяльності в певних сферах суспільного господарства («Щодо протидії ... в місцях торгівлі харчовими продуктами... », 2020), («Щодо протидії в поминальні ... », 2020), («Про встановлення умов щодо режиму самоізоляції ... », 2020).

Поширення коронавірусної інфекції в Україні вимагало узгоджених дій як державних органів із запровадження ка-

рантинних заходів, так і юридичних та фізичних осіб з умовою обов'язковості їх виконання та дотримання. У зв'язку з цим, Законом України від 17.03.2020 р. № 530-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» було запроваджено посилення відповідальності за порушення карантину. З цією метою Кодекс України про адміністративні правопорушення доповнено ст. 44-3 «Порушення правил і норм щодо карантину», а ст. 325 ККУ викладено у новій редакції («Про внесення змін до деяких законодавчих актів...», 2020).

Щодо адміністративної відповідальності, то згідно зі ст. 44-3 КУпАП, її санкція передбачає відповідальність у формі штрафу: для громадян – від одного до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; для посадових осіб – від двох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян («Про внесення змін до деяких законодавчих актів...», 2020).

Сама норма ст. 44-3 КУпАП є бланкетною, тобто вона здійснює відсилання до значної кількості нормативно-правових актів, які регулюють правила карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм як загальнодержавних, так і виданих органами місцевого самоврядування, що в подальшому привело до значних труднощів при кваліфікації цього виду правопорушень.

Одним з найбільш важливих і охоплюючих загальнодержавних нормативно-правових актів з цього питання є постанова КМУ від 11.03.2020 р. № 211 «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» зі змінами та доповненнями («Про запобігання поширенню...»,

2020). Трохи згодом її було доповнено та змінено постановою КМУ № 215 щодо розширення переліку вимог та заборон, порушення яких дає підстави для притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 44-3 КУпАП. Зокрема, з 06.04.2020 р. в Україні було заборонено: перебування в громадських місцях без вдягнутих засобів індивідуального захисту; переміщення групою осіб у кількості більше ніж дві особи, крім обумовлених випадків; перебування в громадських місцях осіб, які не досягли 14 років, без супроводу; відвідування закладів освіти її набувачами; відвідування зон відпочинку крім вигулу домашніх тварин та в разі службової необхідності; відвідування спортивних та дитячих майданчиків, та ін. («Про внесення змін до постанови...», 2020).

Законодавством також було надано право органам місцевого самоврядування на прийняття рішень щодо встановлення обмежень з метою запобігання інфекційним хворобам, порушення яких також є кваліфікуючою ознакою складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44-3 КУпАП. Такі рішення органів місцевого самоврядування мали враховувати місцеві особливості залежно від конкретного регіону та ситуації з розповсюдженням хвороби, але не повинні суперечити нормативним актам центральної влади.

Аналіз ст. 44-3 КУпАП засвідчив, що відповідальність наставатиме за порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб», інших актів законодавства, рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційни-

ми хворобами. Відтак, законодавець передбачає три види порушень, за кожний з яких може наступити адміністративна відповідальність. Проаналізуємо кожен із них.

Отже, порушення правил карантину людей. Згідно із Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб» під карантин слід розуміти «адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб». Відповідно, до ч. 1 та ч. 4 ст. 29 даного Закону, карантин встановлюється Кабінетом Міністрів («Про захист населення від інфекційних хвороб», 2000).

Перелік тимчасових обмежень прав фізичних і юридичних осіб під час карантину щодо запобігання поширенню на території України коронавірусу (COVID-19) наведено у постанові КМУ № 211 від 11.03.2020.

Щодо санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, про порушення яких зазначається у ст. 44-3 КУпАП, то у тексті Закону «Про захист населення від інфекційних хвороб» вони відсутні. Слід зазначити, що ці правила і норми – нормативно-правові акти (накази, інструкції, правила, положення тощо) центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, вимоги яких спрямовані на запобігання виникненню та поширенню інфекційних хвороб.

Зважаючи на множинність та розпорошеність цих норм в чисельних нормативно-правових актах разом з необхідністю спеціальних знань при тлумаченні їх змісту, призвело до значних труднощів при реалізації правової конструкції ст. 44-3 КУпАП на практиці.

У межах проведеного дослідження було здійснено аналіз вибірки рішень судів з Єдиного державного реєстру судових рішень, обраних за критеріями: форма судочинства «Адміністративне», категорія справ «Справи про адміністративні правопорушення», період ухвалення – «12.03.2020 – 01.05.2020», стаття КУпАП 44-3 («Єдиний державний реєстр судових рішень»). За даними параметрами пошуку було знайдено 3424 документи. Їх вивчення засвідчило про надзвичайно високу частку закритих адміністративних проваджень у зв'язку з відсутністю адміністративного правопорушення та направлених для належного оформлення. Такий стан справ в більшості випадків обумовлювався тією обставиною, що складені адміністративні протоколи не відповідали вимогам ст. 256 КУпАП, оскільки в них не були зазначені конкретні норми закону, які були порушені. Що у свою чергу стало, з одного боку, наслідком бланкетності диспозиції ст. 44-3 КУпАП, оскільки серед ознак, які мають бути відображені при викладенні суті даного правопорушення, обов'язковим є наведення конкретного нормативно правового акту, яким встановлюються відповідні правила карантину та яких особа, що притягується до адміністративної відповідальності, не дотрималася, порушивши тим самим законодавчі приписи, з іншого – відсутністю володіння кадрами Національної поліції спеціальними знаннями щодо норм і правил, порушення яких є предметом адміністративних правопорушень у справах цього виду. При цьому до матеріалів справи не долучалося жодних доказів, передбачених ст. 251 КУпАП, на підтвердження обставин, викладених у протоколах про цей вид адміністративних правопорушень.

Як приклад правильного визначення складу правопорушення за ст. 44-3 КУпАП при оформленні протоколу, слід навести матеріали постанови Галицького районного суду м. Львова по справі № 461/3086/20. Склад правопорушення, яке інкримінувалося правопорушнику, полягав у перевищенні максимально дозволеної кількості осіб, які могли перебувати у приміщенні магазину та невиконання законних вимог працівника щодо дотримання санітарних норм. («Постанова Галицького районного суду...», 2020).

Слід зауважити, що частина громадян України працює за кордоном. На час коронавірусної пандемії вони масово повернулися на батьківщину з країн, де поширення інфекції набуло загальнодержавних масштабів. При цьому наша країна понесла значні бюджетні та ресурсні витрати на організацію екстреної евакуації цих громадян із зон спалахів гострої респіраторної інфекції, перевезення (чартерні авіарейси, консульське обслуговування, спец- поїзди та автобуси) із зон інтенсивного її поширення, проведення безконтактної термометрії, здійснення медичного (санітарного) огляду, створення спеціальних умов для обсервації, медико-санітарне спостереження за особами на самоізоляції та інші заходи, передбачені постановою Міністерства охорони здоров'я України № 2 від 21.03.2020 р. («Про запобігання подальшого занесення на територію ... », 2020) та розпорядженнями головного санітарного лікаря України. Крім того, для громадян, що здійснили перетин державного кордону, цією постановою було запроваджена процедура закінчення інформованої згоди встановленого зразка про дотримання ними

обмежувальних заходів, пов'язаних з проведенням протиепідемічних та/або профілактичних заходів на період часу, зазначений у згоді. Проте, як засвідчила практика, в багатьох випадках, прибулі з-за кордону громадяни, демонстративно порушували режими обсервації та самоізоляції. Разом з цим, як засвідчив аналіз причин виникнення осередків коронавірусної інфекції, в значній кількості таких випадків нульовими пацієнтами стали саме представники цієї групи громадян («Як живе одеський «нульовий пацієнт»...», 2020). Тому, беручи до уваги ту обставину, що ці громадяни були інформовані про значні негативні наслідки невиконання ними умов карантину та про те, що вони несуть значно вищі ризики для суспільства, порівняно з іншими громадянами, вбачається доцільним запровадження щодо них більш жорстких норм відповідальності, співмірних з відповідальністю посадових осіб.

Окрім того, КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за порушення санітарних норм згідно ст. 42 КУпАП. Щодо органів, які мають право розглядати дану категорію справ, то відповідно до ст. 236 КУАП, розглядати справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням санітарних норм (ст. 42 КУпАП), мають право уповноважені органи державної санітарно-епідеміологічної служби.

Однак, Державна санітарно-епідеміологічна служба України, яка згідно із Законом має право притягати порушників до відповідальності за ст.42 КУпАП, була ліквідована у березні 2017 року. Законодавець, ліквідувавши Санепідемслужбу, не вніс відповідних змін до ст. 236 КУпАП щодо надання Державній службі України з питань безпеки

харчових продуктів та захисту споживачів повноважень щодо розгляду справ і накладання адміністративних стягнень за ст. 42 КУпАП. Тому, на наш погляд, варто внести відповідні зміни до ст. 236 щодо надання Держспоживслужбі повноважень з розгляду справ і накладання адміністративних стягнень за ст. 42 КУпАП «Порушення санітарних норм»

Проблемним питанням є адміністративне затримання, оскільки воно не передбачене за вчинення адміністративних правопорушень, зазначених у ст. 44-3 КУпАП. Оскільки у ст. 262 КУпАП, що визначає перелік правопорушень, за якими органи внутрішніх справ (Національна поліція) є правомочними здійснювати адміністративне затримання, такий вид правопорушень не зазначений, то необхідно доповнити п.1 ст. 262 новим видом правопорушення «порушення правил щодо карантину людей» щодо надання органам внутрішніх справ (Національній поліції) повноважень з адміністративного затримання при вчиненні правопорушень щодо правил карантину людей.

Законодавство України передбачає також і кримінальну відповідальність за порушення правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням (ст. 325 ККУ). Безпосереднім об'єктом злочину є порядок, встановлений для запобігання епідемічним та іншим інфекційним захворюванням. Оскільки диспозиція ст. 325 ККУ є бланкетною, то для з'ясування понять вказаних видів захворювань необхідно звертатись до відповідних нормативних актів.

Так, згідно із Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб» інфекційні хвороби це – розлади здоров'я людей, що викликаються живими збудниками

(вірусами, бактеріями, рикетсіями, найпростішими, грибами, гельмінтами, кліщами, іншими патогенними паразитами), продуктами їх життєдіяльності (токсинами), патогенними білками (пріонами), які передаються від заражених осіб здоровим і схильні до масового поширення.

Аналіз ст. 325 ККУ дає можливість зазначити, що підставою притягнення до кримінальної відповідальності може бути:

- порушення обов'язкових правил, встановлених з метою запобігання інфекційними захворюванням та масовим отруєнням;
- створення реальної небезпеки їх поширення.

Щодо кримінальної відповідальності за порушення карантину, то слід зазначити, що ще до прийняття низки нормативно-правових актів щодо запобігання поширенню коронавірусної інфекції (COVID-19) КК України містив ст. 325, яка передбачала кримінальну відповідальність за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням («Кримінальний кодекс України», 2001). У 2020 р., у зв'язку з поширенням коронавірусної інфекції (COVID-19), Законом України № 530-IX від 17.03.2020 р. була лише посилена міра покарання.

Диспозиція ч.1. ст. 325 ККУ передбачає необхідність настання наслідків у вигляді поширення інфекційного захворювання, на відміну від ст. 44-3 КУпАП, в якій настання такого наслідку не вимагається. Крім того, об'єктивна сторона ч. 1 ст. 325 КК передбачає притягнення до відповідальності за можливість поширення захворювань. Такий склад кримінального порушення є досить складним для встановлення, адже під

нього можна підвести під будь-яке правопорушення, яке містить ознаки адміністративного правопорушення і за ст. 44-3 КУпАП, оскільки порушення правил карантину людей також може спричинити поширення коронавірусної інфекції.

Висновки і перспективи.

Проведене дослідження засвідчило, що чинне законодавство України щодо визначення відповідальності за порушення карантину та санітарних правил і норм щодо запобігання коронавірусній інфекції загалом забезпечує належне вирішення цієї проблеми. Проте, зважаючи на необхідність здійснення своєчасного і оперативно-го прийняття відповідних нормативно-правових актів з цього питання в умовах стрімкого поширення коронавірусної інфекції в Україні, нині склалася ситуація, що низка положень цих актів містять ряд правових колізій, суперечностей та прогалин.

Для ефективного застосування ст. ст. 42, 44-3 КУпАП та ст. 325 ККУ, беручи до уваги їх бланкетність та зважаючи на множинність і розпорошеність карантинних правил і норм в чисельних нормативно-правових актах в поєднанні з необхідністю спеціальних знань при визначенні складу правопорушення, вважаємо, що МВС України доцільно розробити та запровадити примірну відомчу інструкцію, де вказати перелік та тлумачення карантинних правил і норм, порушення яких є підставою для притягнення до відповідальності за ст. ст. 42, 44-3 КУпАП, 325 ККУ.

Внести зміни до ст. 236 КУпАП щодо надання Державній службі України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів повноважень з розгляду справ і накладання

адміністративних стягнень за ст. 42 КУпАП «Порушення санітарних норм».

Доповнити перелік правопорушень (п. 1 ст. 262 КУпАП), за якими органи внутрішніх справ (Національна поліція) мають право проводити адміністративне затримання за новим видом правопорушень «порушення правил щодо карантину людей» (ст. 44-3 КУпАП).

Зважаючи на ту обставину, що частина громадян України підписала інформовану згоду встановленого зразка про дотримання обмежувальних заходів, пов'язаних з проведенням протиепідемічних та/або профілактичних заходів на період часу, зазначеного у згоді, а також те, що вони були інформовані про значні негативні наслідки невиконання ними умов карантину, а значить – несуть значно вищі ризики для суспільства, порівняно з іншими громадянами, вбачається доцільним запровадження до них більш жорстких санкцій, співмірних за розміром штрафу з відповідальністю посадових осіб.

Список використаних джерел

1. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 р. № 1645-ІІІ. Відомості Верховної Ради України. 2000р. № 29. Ст. 228.
2. Рекомендації ВООЗ для населення в зв'язку з поширенням коронавірусної інфекції (COVID-19). URL: <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public> (дата звернення: 24.04.2020 р.).
3. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03. 2020 р. № 211. Урядовий кур'єр. 2020. № 47.
4. Про призначення Ляшка В.К. заступником Міністра охорони здоров'я України

- головним державним санітарним лікарем України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 229-р. Урядовий кур'єр. 2020. № 49.
5. Про уповноваження Штепи О.П. на здійснення повноважень головного санітарного лікаря Дніпропетровської області: розпорядження головного державного санітарного лікаря України. URL: [moz.gov.ua/uploads/ckeditor/ документи/Головний%20Санітарний%20лікар/Розпорядження%201-15%2018-28.pdf](https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/документи/Головний%20Санітарний%20лікар/Розпорядження%201-15%2018-28.pdf) (дата звернення: 27.04.2020 р.).
6. Щодо протидії поширенню коронавірусної хвороби COVID-19 в місцях торгівлі харчовими продуктами на агропродовольчих ринках: розпорядження головного державного санітарного лікаря України від 27.04.2020 р. № 14. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/документи /Головний%20Санітарний%20лікар/Розпорядження%201-15%2018-28.pdf> (дата звернення: 28.04.2020 р.).
7. Щодо протидії поширенню коронавірусної хвороби COVID-19 в поминальні дні: розпорядження головного державного санітарного лікаря України від 21.04.2020 р. № 11. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/ документи/Головний%20Санітарний%20лікар/Постанова%20ГДСЛУ%20№11> (дата звернення: 27.04.2020 р.).
8. Про встановлення умов щодо режиму самоізоляції на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-2019): постанова головного державного санітарного лікаря України від 02.04.2020 р. №7. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/документи/Головний %20Санітарний%20лікар/Постанова%20ГДСЛУ%20№11> (дата звернення: 17.04.2020 р.).
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст.1122.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 р. № 530-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 16. Ст. 100.
11. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211: постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2020 р. № 215. Офіційний вісник України. 2020. № 2. Ст. 9.
12. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справи про адміністративні правопорушення. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 03.05.2020 р.).
13. Постанова Галицького районного суду м. Львова по справі № 461/3086/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88893850> (дата звернення: 07.05.2020 р.).
14. Про запобігання подальшого занесення на територію України випадків коронавірусної хвороби (COVID-19): постанова Міністерства охорони здоров'я України від 21.03.2020 р. № 2. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/документи/Головний%20Санітарний%20лікар/Постанова%20№2.pdf> (дата звернення: 06.04.2020 р.).
15. Як живе одеський «нульовий пацієнт» із COVID-19, який хворіє майже 7 тижнів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30582764.htm> (дата звернення: 27.04.2020 р.).
16. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

References

1. Pro zakhyt naselennia vid infektsiynykh khvorob [On protection of the population from infectious diseases] (2000): Zakon Ukrainy 06.04.2000 № 1645-111. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 29, 228 (in Ukrainian).

2. Rekomendatsii VOOZ dlia naselennia v zviazku s poshyrenniam koronavirusnoi infektsii (COVID-19) [WHO recommendations for the population in connection with the spread of coronavirus infection (COVID-19)]. Available at: <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public> (in Ukrainian).
3. Pro zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoj koronavirusom SARS-CoV-2 [On prevention of the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2 on the territory of Ukraine] (2020): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 11.03.2020 № 211. Uriadovi kurier, 47 (in Ukrainian).
4. Pro pryznachennia Liashka V.K. zastupnykom Ministra okhorony zdorovia Ukrainy – holovnym derzhavnym sanitarnym likarem Ukrainy [On the appointment of Lyashko V.K. Deputy Minister of Health of Ukraine – Chief State Sanitary Physician of Ukraine] (2020): rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy 11.03.2020 № 229-r. Uriadovi kurier, 49 (in Ukrainian).
5. Pro upovnovazhennia Shtepy O.P. na zdiisnennia povnovazhen holovnoho sanitarnoho likaria Dnipropetrovskoi oblasti [On the authorization of Shtepa O.P. to exercise the powers of the Chief Sanitary Physician of Dnipropetrovsk region]: rozporiadzhennia holovnoho derzhavnoho sanitarnoho likaria Ukrainy. Available at: moz.gov.ua (in Ukrainian).
6. Shchodo protydii poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby COVID-19 v mistsiakh torhivli kharchovymy produktamy na ahroprodovolchych rynkakh [On combating the spread of coronavirus disease COVID-19 in places of trade in food products in agri-food markets] (2020): rozporiadzhennia holovnoho derzhavnoho sanitarnoho likaria Ukrainy 27.04.2020 № 14. Available at: <https://moz.gov.ua> (in Ukrainian).
7. Shchodo protydii poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby COVID-19 v pomynalni dni [On counteracting the spread of coronavirus disease COVID-19 on funeral days] (2020): rozporiadzhennia holovnoho derzhavnoho sanitarnoho likaria Ukrainy 21.04.2020 № 11. Available at: <https://moz.gov.ua> (in Ukrainian).
8. Pro vstanovlennia umov shchodo rezhymu samoizolatsii na period karantynu u zviazku z poshyrenniam koronavirusnoi khvoroby (COVID-2019) [On establishing conditions for self-isolation for the period of quarantine in connection with the spread of coronavirus disease (COVID-2019)] (2020): postanova holovnoho derzhavnoho sanitarnoho likaria Ukrainy 02.04.2020 № 7. Available at: <https://moz.gov.ua> (in Ukrainian).
9. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (1984). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR, 51, 1122 (in Ukrainian).
10. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchych aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19) [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Aimed at Preventing the Occurrence and Spread of Coronavirus Disease (COVID-19)] (2020): Zakon Ukrainy 17.03.2020 № 530. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 16, 100 (in Ukrainian).
11. Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy 11.03.2020 № 211 [On amendments to the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 11.03.2020 № 211] (2020): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 16.03.2020 № 215. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 2, 9 (in Ukrainian).
12. ledynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Spravy pro administratyvni pravoporushennia [Unified state register of court decisions. Cases of administrative offenses]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua> (in Ukrainian).

13. Postanova Halytskoho rayonnoho sudu m. Lvova po spravi № 461/3086/20 [Resolution of the Halych District Court of Lviv in case № 461/3086/20]. Available at: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88893850> (in Ukrainian).
14. Pro zapobihannia podalshoho zanesennia na terytoriiu Ukrainy vypadkiv koronavirusnoi khvorooby (COVID-19) [On prevention of further introduction of coronavirus diseases into the territory of Ukraine (COVID-19)] (2020): postanova Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy 21.03.2020. № 2. Available at: <https://moz.gov.ua/uploads/ckedito/dokumenty/Holovnyi%20Sanitarnyi%20likar/Postanova%20№2.pdf> (in Ukrainian).
15. Iak zhyve odeskyi «nulovy patsient» iz COVID-19, yakyi khvoriie maizhe 7 tyzhniv [How does the Odessa «zero patient» with COVID-19, who is ill for almost 7 weeks, live]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org> (in Ukrainian).
16. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] (2001). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 25–26, 131 (in Ukrainian).

S.S. Kovalova (2020). RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF QUARANTINE AND SANITARY RULES AND REGULATIONS FOR THE PREVENTION THE SPREAD OF CORONAVIRUS INFECTION (COVID-19) IN UKRAINE.

Law. Human. Environment, 11(2): 158-168. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.019>.

Summary. The article analyzes the current state of application of effective mechanisms of legal support of quarantine requirements and sanitary rules and regulations for the prevention of infectious diseases.

To achieve this goal, an analysis of current legislation on the grounds for establishing liability for quarantine, examined the results of court proceedings initiated for non-compliance with norms and rules for the prevention of infectious diseases, identified factors of low efficiency of Art. 44-3 of the Code of Administrative Offenses in establishing administrative liability for violations of quarantine and sanitary norms and rules.

It is established that the issues of administrative and criminal liability for violation of quarantine and sanitary rules and regulations for the prevention of infectious diseases are regulated by Articles 42, 44-3 of the Code of Administrative Offenses and Article 325 of the Criminal Code of Ukraine.

It is determined that one of the problems of ineffective application of Articles 44-3, 42 of the Administrative Code and Article 325 of the Criminal Code of Ukraine is an array of new rules for the prevention of COVID-19, which is constantly changing and introduced by various actors. Another reason was the professional unpreparedness of officials of the internal affairs bodies (National Police) of Ukraine to apply sanitary and epidemiological norms when drawing up protocols on violations of quarantine norms.

The study found that despite the timeliness and necessity of the regulations to establish liability for violations of statutory rules and regulations introduced to prevent COVID-19, they have a number of legal conflicts, contradictions and gaps.

Proposals to eliminate these shortcomings these shortcomings were substantiated.

Keywords: quarantine, administrative liability, criminal liability, infectious diseases, coronavirus, prevention, informed agreement

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИВАТИЗАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ, ЩО МАЮТЬ СТРАТЕГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ І БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Н.О. КІДАЛОВА, асистент

кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: yurdinasty@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблематики приватизаційних процесів на державних підприємствах, у тому числі і об'єктах, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави.

Встановлено, що поповнення бюджету за рахунок приватизації, не виправдана тією шкодою, що наноситься державі. Втрати і ризики знищення таких стратегічно важливих для країни підприємств набагато вищі ніж прибуток від приватизації. Визначено фактори, які є результатом негативного впливу на роздержавлення, і ця система недоліків створює загрозу національним інтересам і економічній безпеці держави.

За загальним висновком у результаті дослідження визначено, що рівень нормативно-правового регулювання засад приватизації державного майна є таким, що призводить до ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері приватизації.

Ключові слова: приватизація, роздержавлення, стратегічні підприємства, зміна організаційно-правової форми, рішення Ради національної безпеки та оборони України у сфері приватизації

Актуальність.

На сучасному етапі становлення та розвитку економіки та безпеки держави важливим є розвиток інфраструктури країни, галузей промисловості за для зростання фінансового стану країни її обороноздатності і з врахуванням збереження навколишнього середовища. Останнім часом в Україні увага прикута стратегічним підприємствам і не як не питанню перспектив їх розвитку, а саме їх подальшій передачі у приватну сферу, для задоволення особистих інтересів, що дуже рідко збігаються з інтересами дер-

жави. Обґрунтовуючи цю зміну форми власності відходом від надмірного одержавлення та монополістичного керування з боку держави, ставиться під загрозу знищення стратегічних галузей важливих як для економіки і безпеки держави, так і для сфер суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженням правових аспектів приватизації об'єктів, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави в Україні, займались:

Д. Богиня, Д. Волинський, Н. Кравченко, І. Кривов'язюк, В. Ларцева, С. Ледомська, В.І. Павлов та інші.

Мета статті полягає у правовому аналізі наслідків приватизаційного процесу в Україні як процедури роздержавлення, у тому числі і стратегічних підприємств, зокрема факторів впливу на економіку і безпеку держави.

Результати.

Процес приватизації повинен проходити під пильним контролем і особливо це стосується підприємств, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, тому перевірка законності приватизації є вимогою сьогодення.

Контроль за здійсненням приватизаційних процесів передбачає проведення таких заходів: зосередження у Фонді державного майна України всіх повноважень у сфері приватизації, а також державних корпоративних прав; призупинення приватизації стратегічно важливих (пріоритетних) для економіки і безпеки країни підприємств із зосередженням зусиль на підвищенні якості їх управління; запобігання тіньовій приватизації шляхом обмеження участі фондових посередників і номінальних власників, купівлі акцій додаткових емісій тощо (Джужа & Чернявський, 2005).

Шляхом прийняття Закону України «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації», Верховна Рада України скасувала перелік державних компаній, які не підлягають приватизації. Ухваливши цей Закон, депутати прагнули залучити інвестиції до державних компаній. Зокрема, зазначається, що набут-

тя чинності цього Закону дозволить залучати міноритарних акціонерів у великих та стратегічно важливих компаній («Депутати скасували...»). Однак, поповнення бюджету за рахунок приватизації, не виправдана тією шкодою, що наноситься державі. Втрати і ризики знищення таких підприємств набагато вищі ніж прибуток від приватизації.

З моменту прийняття у 2015 р. постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави» відбулось корегування цього списку 6 разів, зокрема: 08.06.2016 р. № 398; 21.02.2018 р. № 555; 06.11.2019 р. № 913; 20.11.2019 р. № 950; 18.03.2020 р. № 221.

Це є свідченням того, що стратегічні підприємства, які є критичними для нашої країни, змінювали організаційно-правову форму або взагалі виключались з цього переліку. Так, наприклад, виключені: ПАТ «Київський радіозавод»; Державне підприємство Український державний центр залізничних рефрижераторних перевезень «Укррефтранс», Державна іпотечна установа, Державне науково-виробниче підприємство «Електронмаш» тощо; замінені: Державне підприємство «Національна енергетична компанія «Укренерго» на Приватне акціонерне товариство «Національна енергетична компанія «Укренерго»; ПАТ «Миколаївобленерго» замінено на АТ «Миколаївобленерго», Державне підприємство «Національна енергетична компанія «Укренерго» замінено на Приватне акціонерне товариство «Національна енергетична компанія «Укренерго» тощо.

Корупційні схеми з метою подальшого знищення критичного підприємства в основному діють за певним

сценарієм. Розберемось більш детально, як занепадають державні підприємства стратегічного значення.

За допомогою так званих «рішучих реформ», а по факту фінансових махінацій, за які саме народу у підсумку і прийдеться розплачуватися, починаючи від збільшення податків для заповнення державної казни і до занепаду стратегічних галузей та катастрофічного стану екології.

Трансформація державних підприємств, наприклад, в публічних акціонерних товариствах, здійснюється шляхом перетворення та зміни назви і відповідно зміни форми власності і її структурних підрозділів, філій, дочірніх компаній, тощо. Це можливість для проведення «завуальованих схем». Майно і борги таких підприємств повинні перейти до новостворених правонаступників, з подальшим виключенням з реєстру. Однак, не діючи «старі» підприємства не ліквідуються. У свою чергу новостворені ПАТ та ПрАТ, які є вже власниками тільки майна, без зобов'язань, належним чином зареєстровані як легітимні товариства. І, як результат, з'ясовується вже накопичена за весь цей час. Тому створилась величезна кредиторська заборгованість, оскільки попередні не функціонуючі вже компанії ще фіксуються в реєстрі, тобто не ліквідовані. Однак, на боргові зобов'язання, окрім основних сум ще і застосовуються штрафні санкції які решті решт і перейдуть новоствореним Товариствам, які в зв'язку з колосальними боргами за весь цей час перетворень стануть збиткові і по результату будуть передані на приватизацію. Дохід від якої буде одноразовий, а не постійний, як би це було діюче підприємство державної форми власності, що постійно приносить дохід у державну казну.

Аргументацію факторів, які є результатом негативного впливу на роздержавлення можна представити в наступному: а) зниження можливості забезпечення підприємств ресурсами; б) завдання шкоди реалізації короткострокових цілей максимізації прибутку довгостроковим інтересам підприємств («проїдання» власного капіталу); в) виникнення небезпеки небезпека скуповування національних підприємств іноземними інвесторами; г) зростає шанс зростання ціни на товари і послуги, знижується забезпеченість робочими місцями. Також, роздержавлення і приватизація призвели в Україні до появи ряду економічних, політичних та соціальних проблем, зокрема, посилення соціальної поляризації, росту диференціації прибутків населення й ін. Важливе місце в подоланні негативних наслідків, які виникли в зв'язку з необ'єктивною оцінкою державного майна, що приватизується, протягом усіх етапів приватизації, займає формування кваліфікованих кадрів. Створення в країні системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, зокрема фахівців з оцінки майна (Кравченко).

У той же час, окрім оцінювачів майна, потрібні і фахівці, які б реально оцінювали ситуацію, що настане у разі передачі у приватну сферу підприємств, які мають критичне значення для інфраструктури нашої країни.

Розглянувши комплекс проблем, пов'язаних із приватизацією державного майна, Рада національної безпеки і оборони України, своїм рішенням від 15.02.2008 р. затвердила Концептуальні засади забезпечення реалізації національних інтересів у сфері приватизації. Також було відмічено, що наявність системних недоліків у цій сфері створюють загрозу

національним інтересам та економічній безпеці держави. Так, згідно з Рішенням Ради національної безпеки і оборони України «Про забезпечення національних інтересів і національної безпеки у сфері приватизації та концептуальні засади їх реалізації» вирішено визнати рівень нормативно-правового регулювання засад приватизації державного майна таким, що призводить до ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері приватизації, зниження інвестиційної та інноваційної активності, зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки, ускладнює створення конкурентного середовища в економіці, а відтак створює загрозу національним інтересам і економічній безпеці держави. Вважати такою, що не відповідає національним інтересам, є дестабілізуючим чинником, практику, яка склалася внаслідок діяльності державних органів приватизації у сфері управління об'єктами державної власності під час приватизації, насамперед практику здійснення з порушенням законодавства приватизації державного майна, зокрема підготовки об'єктів державної власності до приватизації, організації їх продажу («Концептуальні засади...», 2008).

За рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 22.10.2010 р., констатовано необхідність оновлення механізмів державного регулювання у цій сфері, формування узгодженої державної політики щодо приватизації та управління об'єктами державної власності. Визначено також, що застарілою залишається законодавча база з питань приватизації державного майна, що не дає змоги підвищити ефективність та прозорість процедур його

продажу, перейти до інвестиційно орієнтованої моделі приватизації. До цього часу не прийнято нову Державну програму приватизації, не забезпечено перехід на програмні засади приватизації у стратегічних галузях економіки, що зумовило невиконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. «Про забезпечення національних інтересів і національної безпеки у сфері приватизації та концептуальні засади їх реалізації», введеного у дію Указом Президента України від 06.03.2008 р. № 200.

Удосконалення законодавчого забезпечення приватизації державного майна має посилити її роль як інструмента ринкової трансформації економіки та створити умови для комплексної реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Особливого значення у контексті завдань післякризового відновлення економіки та обмеженості ресурсів набувають оптимізація державного сектору економіки, застосування до приватизації ключових підприємств національної економіки індивідуальних схем, заснованих на обґрунтованих і прозорих рішеннях щодо способів та глибини приватизації.

Виходячи з потреби у забезпеченні економічної безпеки держави, стабілізації державних фінансів та створення умов для економічного зростання, Рада національної безпеки і оборони України вважає за необхідне відновити приватизаційні процеси з метою виконання Державного бюджету України у частині надходжень від приватизації державного майна. З огляду на нагальну потребу вдосконалення державної політики у

сфері приватизації, а також з метою реалізації основних напрямів державної політики з питань національної безпеки, визначених ст. 8 Закону України «Про основи національної безпеки України», Рада національної безпеки і оборони України вирішила визнати неактуальним та скасувати рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16.05.2008 р. «Питання Фонду державного майна України», введеного у дію Указом Президента України від 16.05.2008 р. № 449. Запропоновано Президентові України визнати таким, що втратив чинність, Указ Президента України від 16.05.2008 р. № 449 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16.05.2008 р. «Питання Фонду державного майна України» (Рішення Ради..., 2020).

Тому, зважаючи на вище викладені посилання, ми маємо нині невизначеність на законодавчому рівні правильно побудованої, прозорої системи державного управління та контролю за приватизаційними процесами.

Висновки і перспективи.

Питання приватизації державних підприємств для України сьогодні актуальне, оскільки наповнення казни, держава бачить у передачі цих підприємств приватним власникам за рахунок продажу їх активів. Однак, забезпеченню прозорості та законності у здійсненні приватизації, особливо стратегічно важливих для держави підприємств, перешкоджає низький рівень нормативно-правового регулювання засад приватизації державного майна. Рекомендованим є необхідність: запровадження державою якісного механізму управління за процедурою приватизації з визначен-

ням чітких завдань поставлених перед приватизацією; усвідомлення результатів роздержавлення; створення стратегії приватизації саме об'єктів, що мають стратегічний режим.

Список використаних джерел

1. Джужа О., Чернявський С. Криміналізація економіки України: сучасний стан, тенденції, напрями протидії. Право України. 2005. № 12. С. 35–40.
2. Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації»: Закон України від 02.10.2019 р. № 145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-20> (дата звернення: 17.04.2020 р.).
3. Депутати скасували перелік заборонених для приватизації державних компаній. URL: <https://hromadske.ua> (дата звернення: 21.02.2020 р.).
4. Про затвердження переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави: постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 р. № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-%D0%BF%ED20200320> (дата звернення: 16.04.2020 р.).
5. Кравченко Н.І. Роздержавлення і приватизація: процес реформування відносин власності. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=32857> (дата звернення: 17.04.2020 р.).
6. Концептуальні засади забезпечення реалізації національних інтересів у сфері приватизації: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0007525-08> (дата звернення: 21.04.2020 р.).
7. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22.10.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0007525-10> (дата звернення 26.04.2020 р.).

References

1. Dzhuzha, O., Cherniavskiy, S. (2005). Kry-minalizatsiia ekonomiky Ukrainy: suchasnyi stan, tendentsii, napriamy protydyi. Pravo Ukrainy [Criminalization of Ukraine's economy: current state, trends, directions of counteraction. Law of Ukraine], 12: 35–40 (in Ukrainian).
2. Pro vyznannia takym, shcho vtratyv chynnist, Zakonu Ukrainy «Pro perelik obektiv prava derzhavnoi vlasnosti, shcho ne pidliahaiut pryvatzatsii [On recognizing as invalid the Law of Ukraine «On the list of objects of state property rights that are not subject to privatization»] (2019): Zakon Ukrainy 02.10.2019 № 145-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-20> (in Ukrainian).
3. Deputyat skasuvaty perelik zaboronenykh dlia pryvatzatsii derzhavnykh kompanii [Deputies abolished the list of state-owned companies banned from privatization]. Available at: <https://hromadske.ua> (in Ukrainian).
4. Pro zatverdzhennia pereliku obektiv derzhavnoi vlasnosti, shcho maiut stratehichne znachennia dlia ekonomiky i bezpeky derzhavy [On approval of the list of objects of state property that are of strategic importance for the economy and security of the state] (2015): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 04.03.2015 № 83. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-%D0%BF/ed20200320> (in Ukrainian).
5. Kravchenko, N.I. Rozderzhavlennia i pryvatzatsiia: protses reformuvannia vidnosyn vlasnosti [Privatization and privatization: the process of reforming property relations]. Available at: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=32857> (in Ukrainian).
6. Kontseptualni zasady zabezpechennia realizatsii natsionalnykh interesiv u sferi pryvatzatsii [Conceptual principles of ensuring the realization of national interests in the field of privatization] (2008): Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy 15.02.2008. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
7. Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine] 22.10.2010. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0007525-10> (in Ukrainian).

N.O. Kidalova (2020). LEGAL ASPECTS OF PRIVATIZATION OF OBJECTS OF STRATEGIC IMPORTANCE FOR THE ECONOMY AND SECURITY OF THE STATE.

Law. Human. Environment, 11(2): 169-174. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.020>.

Summary. The article is devoted to the study of privatization processes at state enterprises, including facilities of strategic importance for the economy and security of the state.

The article study found that the replenishment of the budget through privatization is not justified by the damage caused to the state. The losses and risks of destruction of such strategically important enterprises for the country are much higher than the profits from privatization.

Factors that are the result of the negative impact on privatization have been identified, and this system of shortcomings poses a threat to the national interests and economic security of the state.

In general, the study found that the level of regulatory regulation of the principles of privatization of state property is such that leads to a weakening of the system of state regulation and control in the field of privatization.

Keywords: privatization, privatization, strategic enterprises, change of organizational and legal form, decisions of the National Security and Defense Council of Ukraine in the field of privatization

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 343.341

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.021>

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

С.І. ХОМ'ЯЧЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: arturmark@ukr.net

Т.О. ЧАСОВА, кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального права, процесу та
криміналістики,
Академія праці, соціальних відносин та туризму,
E-mail: tatyana-avk1@ukr.net

Анотація. У науковій статті приділяється увага застосуванню електронних доказів у кримінально-процесуальній діяльності. Розглядається механізм доказування на підставі електронних доказів, а тому досліджується поняття «електронний доказ» та їх види. Окрему увагу заслуговує позиція науковців у вказаній тематиці та рекомендації по внесенню змін до законодавства. У законодавстві не закріплене визначення електронних доказів а доктрина кримінального права містить декілька визначень даного правового поняття, у зв'язку з чим у статті надано власне визначення поняття «електронні докази».

Ключові слова: електронні докази, кримінальне провадження, розслідування, судовий розгляд

Актуальність.

Розслідування кримінальних проваджень супроводжується активним збором доказової інформації для формування уявлення про вчинений злочин, а також відповідно прийняття неупередженого та законного рішення.

У подальшому, у разі направлення справи до суду, електронні докази мають слугувати надійним інструментом доказування, та будуть прийняті судом до уваги.

Розглядаючи міжнародний досвід застосування електронних доказів, правознавці погоджуються, що в Єв-

ропі існують загальні стандарти, що регулюють забезпечення доказів у кримінальних та комерційних матеріалах для деяких справ. Вони можуть застосовуватися аналогічно до електронних доказів, але не в інших юрисдикціях. Як вони заявляють, не існує встановленої процедури збереження електронних доказів, тому цю дію потрібно здійснювати в кожній країні внаслідок аналогічного тлумачення приписів, встановлених для традиційних доказів (Fredesvinda Insa, 2006).

Враховуючи зазначене, використання електронних доказів у кримінальному провадженні є питанням дискусійним та потребує більш детального розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Використання електронних доказів у кримінальному провадженні набуло активного обговорення з боку теоретиків та практиків. Окремі аспекти досліджуваної тематики вивчали такі вчені: Б.В. Андрєєв, В.М. Бутузов, О. О. Бондаренко, В.Б. Вехов, Н.Г. Зігура, А.В. Касаткін, К.М. Ковальов, Ю.М. Літвінов, Ю.Ю. Орлов, О.В. Сіренко, С.С. Чернявський та ін. Проте є певна кількість невирішених проблемних питань пов'язаних з практичним застосуванням електронних доказів у кримінальному провадженні які можуть бути предметом подальших наукових розвідок.

Метою статті є розгляд питання, яке пов'язане зі збором, фіксацією та застосуванням електронних доказів на різних стадіях кримінально-процесуальної діяльності; написання рекомендацій щодо можливих змін до законодавства, які пов'язані з впровадженням електронного доказування.

Результати.

Передумовою вивчення вказаного питання став розвиток комп'ютерних систем та програм, які використовують у своїй діяльності особи, які ведуть злочинну діяльність. Електронні докази існують в нематеріальному вигляді; переносяться чи копіюються на різні пристрої без втрати характеристик; мають властивість існувати в багатьох місцях одночасно; для їх відтворення необхідно використовувати технічні засоби (Пушкар, 2019: 117). Дослідженню окремих аспектів використання електронних доказів під час розслідування та судового розгляду кримінального провадження приділялась увага науковців та практиків. Разом з цим – низка питань потребує більш детального аналізу. На думку О.В. Сіренко, на законодавчому рівні необхідно закріпити поняття електронних доказів та електронних документів. О.В. Сіренко, пропонує визначити електронні докази як дані про обставини, що мають значення для кримінального провадження й існують у нематеріальному вигляді в межах технічного носія чи каналу зв'язку та сприйняття і дослідження яких можливе за допомогою технічних засобів і програмного забезпечення (Сіренко, 2019: 211). Ми погоджуємось, що використання електронних доказів у кримінальному провадженні потребує законодавчого закріплення та чіткого визначення що саме є таким видом доказів, а що ні.

Позиція Н.М. Ахтирської у визначенні поняття «електронних доказів» викладається в такій редакції: дані, які підтверджують факти, інформацію або концепцію у формі, придатній для обробки за допомогою комп'ютерних систем, у тому числі програми вико-

нання комп'ютерною системою або інших дій (Ахтирська, 2016: 125). Вказана редакція нам імпонує, але доречно внести певні корективи та приділити увагу не тільки даним, але й електронним документам.

Ю.Ю. Орлов та С.С. Чернявський у науковій статті «Використання електронних відображень як доказів у кримінальному провадженні» дійшли до висновку, що оцінювання електронних відображень слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом, як й інших доказів у кримінальному провадженні, має бути всебічним (з огляду на всі обвинувальні та виправдувальні докази), повним (на підставі результатів зіставлення з іншими доказами, з необхідними висновками) й неупередженим (об'єктивним) (Орлов & Чернявський, 2017: 24). Ми вважаємо, що особливу увагу потрібно приділити процедурі закріплення електронних доказів на стадії досудового розслідування та визнання їх належними та допустимими на стадії судового розгляду.

А.В. Ратнова зазначає у своїй праці «Електронний документ та його місце у системі доказів у кримінальному провадженні», що в системі доказів кримінального процесуального закону електронний документ займає місце різновиду документа та речового доказу, що, на нашу думку, применшує його важливість. Вважаємо, що електронний документ у кримінальному процесі повинен бути окремим джерелом доказів на рівні з показаннями, документами, речовими доказами та висновками експертів, так як у ГПК України, ЦПК України, КАС України (Ратнова, 2018: 238). А.В. Ратнова проводить дослідження електронних доказів у цивільному, господарському та адміністративному провадженнях, розглядаючи необ-

хідність виведення електронних доказів у кримінальних провадженнях на новий рівень сприйняття, з чим ми повністю згодні.

Питанню дослідження доказування у сфері інформаційних технологій у своїй статті «Особливості доказування кіберзлочинів» приділяли увагу Г.В. Муляр та О.С. Ховпун, розглядаючи процес доказування як стадії, які нерозривно пов'язані та являють собою збирання доказів, їх оцінку та правильне закріплення, що є при цьому важливим етапом при розслідуванні кримінальних проваджень (Муляр & Ховпун, 2019: 133).

Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) доказами є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК). Законодавець визначив, що джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів (ч. 2 ст. 84 КПК). Згадування про електронні докази міститься серед таких джерел доказів як документи, але торкається вказаного питання лише поверхнево. Законодавець визначив, що до числа документів, за умови наявності в них відомостей, можуть належати: матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні) (п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК). Своєю чергою, визначено, що оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа – його відображення, якому надається таке само значення, як документу (ч. 3 ст. 99 КПК). Вважаємо що, доцільно більш

детально закріпити на законодавчому рівні визначення електронних документів, прописавши процедуру збирання, оцінки та використання такого різновиду доказів як електронні. Особливої уваги потребує закріплення механізму збору електронних доказів під час розслідування та використання їх в суді.

У цивільному, адміністративному, господарському кодексах питанню електронних доказів приділяється особлива увага, оскільки врегульовано процедуру надання та дослідження доказів, їх зберігання та встановлення відповідності оригіналу. КПК залишив вказане питання без чіткого законодавчого врегулювання, що тільки підтверджує актуальність вказаного питання. До КПК вносяться зміни щодо електронної фіксації процесуальних дій, таких як допит, обшук, огляд, слідчий експеримент та інші дії. Фактично процедура електронної фіксації процесуальних дій особами, які здійснюють досудове розслідування справи є обов'язковою та містить рекомендації щодо виконанню.

Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» надано визначення електронного документа як документа, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Цивільний процесуальний кодекс України надає визначення електронних доказів як інформацію в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідом-

лення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) (ст. 100).

Кодекс адміністративного судочинства України надає визначення електронних доказів у ст. 99 аналогічне Цивільному процесуальному кодексу України. Господарський процесуальний кодекс у ст. 96 закріпив визначення електронних доказів, яке збігається зі вказаними кодексами.

На нашу думку, у кримінальному процесі, електронний доказ – це інформація (відомості), що має електронну (цифрову) форму про обставини, які підлягають обов'язковому доказуванню у кримінальному провадженні. До числа таких доказів слід віднести: текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі.

Під час проведення досудового розслідування виникає ймовірність, що особа, яка вчиняє злочин або причетна до його вчинення використовує інформаційний простір, електронно-обчислювальну техніку та інші електронні засоби, які можуть максимально полегшити їй незаконну діяльність. Слід зазначити, що у законодавстві чітко не визначені процедури встановлення особи, відповідальної за розміщення інформації (ідентифікація), критерії того, який електронний доказ є оригіналом, а який – копією. Є певні проблеми у доведенні дати та часу створення оригіналу електронно-

го доказу. Саме тому – процедури збирання, обробки, оцінки та застосування електронних доказів потребують подальшого доопрацювання і наукового аналізу і стануть перспективами подальших розробок у даному напрямі дослідження.

Висновки і перспективи.

Процедура використання електронних доказів під час розслідування та в суді є досить специфічною та має свої особливості. Важливо чітко розуміти поняття «електронний документ», яким чином надати оригінал документа та зберегти юридичні властивості електронних доказів. Зважаючи на те, що інформаційне середовище активно розвивається, потреба врегулювання питання електронних доказів у кримінальному провадженні виходить на новий рівень вивчення.

Необхідно внести зміни до КПК шляхом включення статті «Електронні докази» та викласти її в такій редакції: «електронний доказ – це інформація (відомості), що має електронну (цифрову) форму про обставини, які підлягають обов'язковому доказуванню у кримінальному провадженні. До числа таких доказів слід віднести: текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі». Формулювання поняття «електронний доказ» у кримінальному провадженні та визначення його різновидів сприятиме проведенню швидкого, повного та всебічного досудового розслідування та судового розгляду матеріалів кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Fredesvinda Insa. The Admissibility of Electronic Evidence in Court (A.E.E.C.): Fighting against High-Tech Crime Results of a European Study. *Journal of Digital Forensic Practice*. 2006. № 1. P. 285–289. Doi: 10.1080/15567280701418049.
2. Пушкар М.В. Електронні докази як один із способів доказування в цивільному судочинстві. *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2019. 10(4). С. 115–120. Doi: <http://dx.doi.org/10.31548/law2019.04.013>.
3. Сіренко О.В. Електронні докази у кримінальному провадженні. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 208–214.
4. Ахтирська Н.М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 36(2). С. 123–125.
5. Орлов Ю.Ю., Чернявський С.С. Використання електронних відображень як доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 13–24.
6. Ратнова А.В. Електронний документ та його місце у системі доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. № 3. С. 231–241.
7. Муляр Г.В., Ховпун О.С. Особливості доказування кіберзлочинів. *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2019. 10(3). С. 132–138. Doi: <http://dx.doi.org/10.31548/law2019.03.017>.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної ради. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
9. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України. Ві-

- домості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 275.
10. Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42, Ст. 492.
11. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37, Ст. 446.
12. Господарський процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
5. Orlov, Yu.Yu., Cherniavskiy, S.S. (2017). Vykorystannia elektronnykh vidobrazhen iak dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. Naukovy visnyk Natsional'noi akademii vnutrishnikh sprav [Use of electronic mappings as evidence in criminal proceedings. Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs], 3 (104): 13–24 (in Ukrainian).
6. Ratnova, A.V. (2018). Elektronnyy dokument ta joho mistse u systemi dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. Naukovy visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav [Electronic document and its place in the system of evidence in criminal proceedings. Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs], 3: 231–241 (in Ukrainian).

References

1. Fredesvinda Insa. The Admissibility of Electronic Evidence in Court (A.E.E.C.): Fighting against High-Tech Crime Results of a European Study. Journal of Digital Forensic Practice. 2006. № 1. P. 285–289. Doi: 10.1080/15567280701418049 (in English).
2. Pushkar, M.V. (2019). Elektronni dokazy yak odyn iz sposobiv dokazuvannia v tsyvilnomu sudochynstvi. Pravo. Liudyna. Dovkillia: naukovo-praktychnyi zhurnal [Electronic evidence is one way of proving civil ligaon. Law. Human. Environment], 10(4): 115–120. Doi: <http://dx.doi.org/10.31548/law2019.04.013> (in Ukrainian).
3. Sirenko, O.V. (2019). Elektronni dokazy u kryminalnomu provadzhenni. Mizhnarodnyy iurydychny visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka) [Electronic evidence in criminal proceedings. International Legal Bulletin: current issues (theory and practice)], 14: 208–214 (in Ukrainian).
4. Akhtyrskaya, N. M. (2016). Do pytannia dokazovoi syly kiberinformatsii v aspekti mizhnarodnoho spivrobotnytstva pid chas kryminalnoho provadzhennia. Naukovy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [On the question of the probative value of cyber information in the aspect of international cooperation during criminal proceedings. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University], 36(2): 123–125 (in Ukrainian).
7. Muliar, H.V., Khovpun, O.S. (2019). Osoblyvosti dokazuvannia kiberzlochyniv. Pravo. Liudyna. Dovkillia: Naukovo-praktychny zhurnal [Features of proving cybercrimes. Law. Human. Environment: scientific and practical journal], 10(3): 132–138. Doi: <http://dx.doi.org/10.31548/law2019.03.017> (in Ukrainian).
8. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] (2013). Vidomosti Verkhovnoi rady, 9–10, 11–12, 13, 88 (in Ukrainian).
9. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyy dokumentoobih [About electronic documents and electronic document management] (2003): Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 36, 275 (in Ukrainian).
10. Tsyvilnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] (2004). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 40–41, 42, 492 (in Ukrainian).
11. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] (2005). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 35–36, 37, 446 (in Ukrainian).
12. Hospodarskyi protsesualnyy kodeks Ukrainy [Commercial Procedural Code of Ukraine] (1992). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 6, 56 (in Ukrainian).

S.I. Khomiachenko & T.O. Chasova (2020). USE OF ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS. *Law. Human. Environment*, 11(2): 175-181.
<https://doi.org/10.31548/law2020.02.021>.

Summary. *The scientific article pays attention to the use of electronic evidence in criminal proceedings. The mechanism of proof on the basis of electronic evidence is considered, and therefore the concept of «electronic evidence» and their types are investigated. The position of scientists in the specified subjects and recommendations on modification of the legislation deserves special attention.*

Keywords: *electronic evidence, criminal proceedings, investigation, trial*

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ САНКЦІЇ ПОЗБАВЛЕННЯ ВИБОРЧОГО ПРАВА ЗА ПОРУШЕННЯ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Л.В. ГБУР, асистент

кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
E-mail: liusiagbur@ukr.net

Анотація. У статті досліджується можливість запровадження санкції позбавлення виборчого права за порушення виборчого законодавства. Було з'ясовано, що основним заходом захисту виборчих прав громадян виступає юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства. Особи, винні в порушенні законодавства про вибори, виборчих прав виборців, кандидатів, партій (організацій партій) – суб'єктів виборчого процесу, притягаються до кримінальної, адміністративної або іншої відповідальності в порядку, встановленому законом.

Було проаналізовано статистичні дані, які стосувалися виявлених правопорушень під час двох виборчих кампаній, що дозволило прийти до висновку, що значна кількість правопорушників уникають юридичної відповідальності за правопорушення вчинені у сфері виборчого законодавства. Це пояснюється недосконалістю правових норм, що досить часто не мають належного механізму реалізації.

З'ясовано, що досить значна кількість держав Європи, здебільшого тих, що є членами Європейського Союзу передбачили у свої кодифікованих законах про кримінальну відповідальність такий вид покарання, як позбавлення виборчих прав. Європейські стандарти прав людини не забороняють даний вид покарання та не визнають, його як такий, що порушує демократичні принципи виборів, що можуть характеризувати демократичне суспільство.

Було сформувано висновки, що запровадження санкції у вигляді позбавлення виборчого права (права голосу та права балотуватися), може бути визнано таким, що не відповідає Конституції України. Тому більш необхідним було звернення уваги наприклад на позбавлення права бути членом виборчої комісії, або спостерігачем, адже таке запровадження не мало би на меті обмежувати конституційні права та свободи громадянина і в той же час змогло б мінімізувати вчинення правопорушень у сфері виборчого законодавства.

Ключові слова: вибори, санкція, покарання, кримінальна відповідальність, позбавлення виборчого права, міжнародні стандарти

Актуальність

Дослідження пояснюється тим, що виборчі процеси відбуваються в Україні протягом не досить довгого періоду (мається на увазі із моменту незалежності), вказують необхідність забезпечувати на державному рівні охорону та захист виборчих прав, що гарантуються Конституцією України. У зв'язку із чим, постає необхідність в існуванні заходів того захисту. Основним заходом захисту виборчих прав громадян виступає юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства.

Нещодавно в Україні відбулися досить важливі події, що стосувалися виборчого процесу. Це проведені у 2019 р. вибори Президента України та вибори народних депутатів України, а також прийняття у кінці 2019 р. важливого кодифікованого акта – Виборчого кодексу України.

Як показують статистичні дані, що стосувалися виявлених правопорушень під час двох виборчих кампаній, значна кількість правопорушників уникають юридичної відповідальності за правопорушення вчинені у сфері виборчого законодавства. Це пояснюється недосконалістю правових норм, що досить часто не мають належного механізму реалізації. У зв'язку із чим постає об'єктивна необхідність у перегляді існуючих санкцій за порушення виборчого законодавства та можливості запровадження нових.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Науковцями, що досліджували у своїх працях позбавлення виборчого права як кримінально-правову санкцію є: Ю.Б. Ключковський, Д.О. Колодін, С.В. Красноголовець, М.М. Маркуш та інші.

Метою дослідження виступає з'ясування можливості перспективи запровадження санкції позбавлення виборчого права за порушення виборчого законодавства України.

Результати.

Для початку необхідно сказати, що відповідно до ст. 19 Виборчого кодексу України виборчі права громадян України захищаються законом. Громадяни мають право на захист своїх виборчих прав та інших прав на участь у виборчому процесі шляхом оскарження порушень до відповідних виборчих комісій або у судовому порядку. За порушення виборчих прав громадян винні особи несуть відповідальність у порядку, встановленому законом. Забезпечення умов для реалізації виборчих прав громадян, дотримання основних засад виборчого права, належне здійснення виборчих процедур і механізмів, передбачених цим Кодексом, точне і достовірне встановлення результатів виборів гарантується. Особи, винні в порушенні законодавства про вибори, виборчих прав виборців, кандидатів, партій (організацій партій) – суб'єктів виборчого процесу, притягаються до кримінальної, адміністративної або іншої відповідальності в порядку, встановленому законом.

Таким чином, на сьогоднішній день законодавчо визначено існування кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення виборчого законодавства.

Щодо ефективності чи неефективності юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства можливим буде звернутися до статистичних даних підготовлених громадської організацією Опора, за результатами проведеної виборчої кампанії (вибори Президента у 2019 р.).

Так, у період з 01.01.2019 р. по 31.05.2019 р. до Національної поліції України надійшло 11 тис. 317 звернень. З цієї кількості 318 включали інформацію про кримінальні правопорушення, 642 – ознаки адміністративних правопорушень, 10 357 стосувалися інших аспектів організації та проведення виборів, порушення правопорядку під час виборів («Остаточний звіт...», 2019). Такі цифри свідчать про досить не значний відсоток злочинів та адміністративних правопорушень серед таких повідомлень.

Чинне законодавство України передбачає обов'язковість початку кримінального провадження у випадках надходження до уповноважених органів інформації щодо вчинення злочину у сфері виборчого законодавства. Отже, кількість кримінальних проваджень за досліджуваний період вказує на загальні тенденції забезпечення правопорядку під час виборів, проте це ще не є свідченням доведеності фактів дотримання виборчого законодавства.

Станом на 05.11.2019 р. судами України було винесено 15 обвинувальних вироків та 3 ухвали про звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 158-1 Кримінального кодексу України. Цією статтею встановлено відповідальність за незаконне використання, видачу, отримання виборчого бюлетеня. На чергових виборах Президента України 2019 р. судами було прийнято 106 рішень про притягнення осіб до адміністративної відповідальності («Остаточний звіт...», 2019).

Якщо порівняти кількісне співвідношення між складеними протоколами про вчинення адміністративних правопорушень та особами, що були притягнуті до адміністративної відповідальності можливо сказати, що до адміністративної відповідальності за

порушення виборчого законодавства притягується мізерна кількість осіб.

Таким чином, як показують статистичні дані виборчого процесу у 2019 р., правопорушення, що вчиняються у сфері виборчого законодавства, лише у 10 % від загальної кількості вчинених порав порушень (злочинів) мають своїм завершенням встановлення адміністративної чи кримінальної відповідальності для суб'єкта вчинення виборчого злочину чи виборчого правопорушення.

На необхідності перегляду чинних норм законодавства, що встановлюють кримінальну або адміністративну відповідальність за порушення виборчого законодавства вказували та продовжують вказувати науковців та дослідники не тільки у галузі виборчого права, а й кримінального та адміністративного.

Одним із можливих способів мінімізації вчинення правопорушень у сфері виборчого законодавства розглядають можливість запровадження покарання у вигляді позбавлення виборчих прав (тобто права голосу чи права балотуватися на усіх рівнях виборів).

Слід сказати, що кримінальне законодавство досить значної кількості держав Європи досить давно вже містить таку кримінально-правову санкцію, як позбавлення виборчого права, за порушення виборчого законодавства, що має вираження у:

- 1) позбавленні права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (у т. ч. діяльністю, пов'язаною з проведенням виборів);
- 2) позбавленні виборчого права – права голосу та права балотуватися.

Так, наприклад, в Італії позбавлення виборчих прав може бути здійснено судом на строк до п'яти років за вчинення окремих виборчих злочинів (Зарубежное избирательное право, 2003: 85).

У Франції, у більшості випадків, окрім основного покарання, законодавець вдається до додаткового покарання, передбаченого ст. 131-26 Кримінального кодексу Франції, а саме обмеження ряду громадянських і політичних прав. Такі обмеження стосуються права обирати і бути обраним, права здійснювати судову функцію або бути експертом в суді, представляти будь-яку сторону в суді або надавати їй допомогу, права давати показання в суді, за винятком простих заяв, а також права бути опікуном чи піклувальником – втім, це не виключає права, після консультації з суддею з опіки та заслуховування ради у сімейних справах, бути опікуном чи піклувальником щодо своїх власних дітей. Заборона на здійснення цивільних і сімейних прав не може перевищувати десять років у разі засудження за злочин і п'ять років – у разі засудження за делікт. Суд на власний розсуд може встановити тимчасову заборону на здійснення всіх або частини зазначених прав. Строк позбавлення права голосу або права займати державні посади не може перевищувати 10 років (Бондаренко, Задоя, Калмиков, Кириченко, Хавронюк & Шехавцов, 2019: 120).

Таким чином, здійснений порівняльний аналіз свідчить про наявність в зарубіжних країнах розвиненої системи заходів реагування на злочини, пов'язаних з позбавленням виборчого права, диференційованих підходах до позбавлення виборчого права.

У той же час, як вказує Д.О. Колодін, не варто «клеїти» покаранню у виді позбавлення виборчих прав ярлик минулого, коли аналогічне за формою покарання широко використовувалося упродовж тривалого періоду радянської влади, доки не було відмінено відповідним законом. Думка про те, що це покарання є недемократичним

та відповідає духу каральних практик тоталітарної держави є більш ніж дискусійним. Сьогодні ніхто, мабуть, не стане говорити про те, що позбавлення волі як вид покарання згідно з Кримінальним кодексом незалежної України не може існувати в переліку покарань тільки тому, що воно не обґрунтовано широко застосовувалося в сталінський період (і не тільки), супроводжуючись тотальним порушенням прав людини. Можна впевнено сказати, що покарання у виді позбавлення виборчих прав в сучасних європейських демократіях є надзвичайно поширеним явищем, причому йдеться про країни, які дійсно і без лапок є прикладами країн, в яких захист прав людини піднято на надзвичайно високий рівень (Колодін, 2013: 366).

Проте, будь-яке запровадження нових видів кримінальних покарань повинно відповідати чинній Конституції України та деяких міжнародним нормативно-правовим актам.

Для початку слід сказати, що існує практика Європейського суду з прав людини у справі, що саме стосувалася такого виду покарання як позбавлення виборчого права.

Це справа, «Hirst проти Сполученого королівства», у якій скаргі заявник зазначав, що заборона голосувати є невідповідним, довільним і таким, що порушує саму суть права. Він не був пов'язаний з характером або тяжкістю злочину. Заявник стверджував, що заборона голосувати позбавляє його почуття громадянського обов'язку, підриває повагу до принципу верховенства права і служить відчуження укладених від соціуму. У своєму рішенні Суд дійшов висновку, що дійсно що мало місце порушення ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції (Гіртст проти Сполученого королівства, 2005).

Англійський лібераліст Дж.Ст. Мілль був переконаний в тому, що сфера людських стосунків є невід'ємною цариною діяльності індивіда. Необхідно, щоб у поведінці одних людських істот, яка стосується інших, загальні правила виконувалися здебільшого саме для того, щоб люди знали, чого їм очікувати від оточення; але у справах, що стосуються лише окремої особи, вона має право на вільне виявлення індивідуальної спонтанності (Протосавіцька, 2019: 48).

У той же час, слід зазначити, що Європейський суд з прав людини не виключає можливості обмеження виборчого права, щодо осіб, котрі серйозно зловживали публічною посадою, чи своєю поведінкою сприяли підризу верховенства права або демократичних принципів. Таким чином у даному рішенні вказується, що судовий захід з у вигляді позбавлення права голосу не повинен застосовуватися необґрунтовано, а принцип пропорційності вимагає встановлення чіткого та достатнього зв'язку між санкцією та поведінкою й іншими обставинами відповідної особи.

У розрізі даного дослідження необхідним також буде навести позицію висловлену Венеціанською комісією, яка зазначала, що позбавлення права обирати й бути обраним: можливість позбавлення права обирати й бути обраним може бути передбачена, але тільки за такої сукупності умов:

- це має бути передбачене в законі;
- має бути дотримано принципу пропорційності;
- умови позбавлення права бути обраним можуть бути менш жорсткими, ніж умови позбавлення права обирати (тобто права голосу) (Протосавіцька, 2019).

Тому, можливо дійти висновку, що, міжнародне законодавство не заперечує

можливості існування такого покарання, як позбавлення виборчого права, проте таке покарання повинно бути співмірним із вчиненим правопорушенням.

Науковці у сфері виборчого права вказували, що санкцію у вигляді позбавлення виборчих прав необхідно запропонувати на засіданні законодавчого органу – Верховної Ради України. А вже потім, щоб також Конституційний суд України надав свою позицію. Адже, Конституційний суд України не може прийняти до розгляду звернення щодо можливого закону, не розглядаючи чинних норм. У зв'язку із чим, стане можливим чи не можливим запровадження таких санкцій. Проте, така практика застосовується у дуже багатьох традиційно демократичних державах. І «поражение в правах» - це якраз є позбавлення виборчих прав. Це різні речі. Особа, яка зазнала санкції кримінальної, не є «пораженняя» в правах. Того, хто сидить в тюрмі, ніхто не позбавив громадянства. «Поражение» в правах – тут мається на увазі весь комплекс громадянських прав. А в даному випадку іде мова про окремі права, так як право власності, право свободи пересування, право займати державні посади. Проте, необхідно пам'ятати, що за рішенням суду просто позбавити виборчих прав буде не можливим («Європейський демократичний доробок...», 2009: 175).

Із цього приводу Д.О. Колодін зазначав, що головна ідея, яка впливає з висновків європейських організацій та рішень Європейського суду з прав людини полягає в тому, що треба розрізняти позбавлення виборчих прав окремих соціальних груп в силу їх соціально-правового статусу (наприклад, засуджених до позбавлення волі лише на підставі їх статусу засуджених до цього виду покарання) та поз-

бавлення виборчих прав як вид покарання, яке застосується індивідуально у відповідності до кримінального закону та з дотримання відповідної законної процедури внаслідок порушення винної особи переважно виборчого законодавства, яке, як правило, вчиняються винятково з прямим умислом. Як висновок після висловленого вище можна стверджувати, що цей вид покарання не суперечить принципам демократичної держави та не порушує загальновизнані світові та європейські стандарти прав людини. Ця ж позиція якщо відійти від європейських стандартів та використовувати як аргумент логіку, можна стверджувати наступне: якщо людина, визнана винною у вчиненні виборчого злочину, умисно (причому з прямим умислом і нерідко з корисливою метою) порушила права великою кількості громадян на вільні вибори, то чому не поставити питання про позбавлення цієї ж особи її виборчих прав (як активних, так і пасивних) (Колодін, 2013: 368).

Проте, слід пам'ятати, що відповідно до ч. 2 ст. 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод та ч. 1. ст. 64 – конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Тому, можливо сказати, що запровадження санкції у вигляді позбавлення виборчого права (права голосу та права балотуватися), може бути визнано таким, що не відповідає Конституції України.

У той же час, багато із кримінальних злочинів у сфері виборчого законодавства мають місце при реалізації похідних від виборчих прав (або додаткових

прав). Тому більш необхідним було звернення уваги наприклад на позбавлення права бути членом виборчої комісії, або спостерігачем, адже таке запровадження не мало би на меті обмежувати конституційні права та свободи громадянина і в той же час змогло б мінімізувати вчинення правопорушень у сфері виборчого законодавства.

Висновки і перспективи.

Отже, підсумувавши вище викладене можливо дійти до таких логічних висновків. Досить значка кількість держав Європи, здебільшого тих, що є членами Європейського Союзу передбачили у своїй кодифікованих законах про кримінальну відповідальність такий вид покарання, як позбавлення виборчих прав. Європейські стандарти прав людини не забороняють даний вид покарання та не визнають, його як такий, що порушує демократичні принципи виборів, що можуть характеризувати демократичне суспільство. Дана позиція, щодо можливості запровадження покарання у вигляді позбавлення виборчих прав також відображена у рішеннях Європейського суду з прав людини, які, як відомо, є джерелами права для України в силу особливостей українського національного законодавства.

У той же час, наголошується, що запровадження санкції у вигляді позбавлення виборчого права (права голосу та права балотуватися), може бути визнано таким, що не відповідає Конституції України.

У зв'язку із чим, запропоновано розглянути можливість позбавлення права бути членом виборчої комісії, або спостерігачем тим самим мінімізувавши вчинення правопорушень у сфері виборчого законодавства.

Список використаних джерел

1. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (дата звернення: 08.05.2020 р.)
2. Остаточний звіт спостереження ОПОРИ на чергових виборах Президента України 2019 року. URL: <https://www.opora.ua.org> (дата звернення: 08.05.2020 р.)
3. Зарубежное избирательное право: учебное пособие. Москва: Норма, 2003. 168 с.
4. Бондаренко Б., Задоя К., Калмиков Д., Кириченко Ю., Хавронюк М., Шехавцов Р. Відповідальність за порушення виборчого законодавства: посібник для членів виборчих комісій, поліцейських, слідчих та суддів. Київ: «АК-Group», 2019. 122 с.
5. Колодін Д.О. Доцільність запровадження покарання у виді позбавлення виборчого права (до питання щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти виборчих прав громадян). Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), Л.І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю.П. Алєнін та ін.; МОН України; НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2013. Вип. 48. С. 365–373.
6. Гірт проти Сполученого королівства: рішення Європейського суду з прав людини від 06.10.2005 р. URL: <https://echr.jimdo.free.com> (дата звернення: 01.05.2020 р.)
7. Протосавіцька Л. Принципи свободи та межі державного втручання за Дж.Ст. Міллем. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. 10(1). С. 20–27.
8. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / За ред. Ю. Ключовського. Вид. 2-е, випр. і доповн. Київ, 2009. 500 с.
9. Виборче законодавство України: проблеми та і шляхи їх вирішення (за матеріалами науково-практичних конференцій та

круглих столів) / Ін-т виборч. права Київ: ФАДА, ЛТД, 2005. 180 с.

10. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (у редакції від 01.01.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 08.05.2020 р.)

References

1. Vyborchyi kodeks Ukrainy [Electoral Code of Ukraine] (2019): Zakon Ukrainy 19.12.2019 № 396-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed: 08.05.2020) (in Ukrainian).
2. Ostatochnyi zvit sposterezhennia OPORY na chervovykh vyborakh Prezydenta Ukrainy 2019 [The final observation report of OPORA at the next elections of the President of Ukraine in 2019] (2019). Available at: <https://www.oporaua.org> (accessed: 08.05.2020) (in Ukrainian).
3. Zarubezhnoe yzbyratelnoe pravo [Foreign suffrage] (2003). Moskva: Norma, 168.
4. Bondarenko, B., Zadoia, K., Kalmykov, D., Kyrychenko, Yu., Khavroniuk, M. & Shekhavtsov, R. (2019). Vidpovidalnist za porushennia vyborchoho zakonodavstva: posibnyk dlia chleniv vyborchikh komisii, politseiskikh, slidchykh ta suddiv [Responsibility for violation of election legislation: a guide for members of election commissions, police, investigators and judges]. Kyiv: «AK-Group», 122 (in Ukrainian).
5. Kolodin, D.O. (2013). Dotsilnist zaprovadzhennia pokarannia u vydi pozbavlennia vyborchoho prava (do pytannia shchodo vdoskonalennia kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochynty proty vyborchikh prav hromadian) [The expediency of introducing punishment in the form of deprivation of suffrage (on the issue of improving criminal liability for crimes against the voting rights of citizens)]. Aktualni problemy polityky / redkol.: S.V., Kivalov (holov. red.), L.I., Kormych (zast. holov. red.), Yu.P., Alenin ta in.; MON Ukrainy; NU OluA. Odesa: Feniks, Vyp. 48: 365–373 (in Ukrainian).
6. Hirst proty Spoluchenoho korolivstva: rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny 06.10.2005 [Hirst v. The United King-

- dom: judgment of the European Court of Human Rights of 06.10.2005] (2005). Available at: <https://echr.jimdofree.com> (accessed: 01.05.2020) (in Ukrainian).
7. Protosavitska, L. (2019). Pryntsyvy svobody ta mezhi derzhavnoho vtruchannia za Dzh. St. Millem [Principles of freedom and limits of state intervention under J.St. Millem]. Pravo. Liudyna. Dovkillia: nauko-vo-praktychnyi zhurnal, 10(1): 20–27 (in Ukrainian).
 8. Yevropeiskyi demokratychnyi dorobok u haluzi vyborchoho prava: Materialy Venetsianskoi Komisii, Parlamentskoi Asamblei, Komitetu Ministriv, Konhresu mistsevykh i rehionalnykh vlad Rady Yevropy [European democratic achievements in the field of suffrage: Proceedings of the Venice Commission, the Parliamentary Assembly, the Committee of Ministers, the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe] (2009). Za red. Yu., Kliuchkovskoho. Vyd. 2-e, vypr. i dopovn. Kyiv, 500 (in Ukrainian).
 9. Vyborche zakonodavstvo Ukrainy: problemy ta i shliakhy yikh vyrishennia (za materialy nauko-vo-praktychnykh konferentsii ta kruhlykh stoliv) [Electoral legislation of Ukraine: problems and ways to solve them: (Based on the materials of scientific and practical conferences and round tables)] (2005). Kyiv: FADA, LTD, 180 (in Ukrainian).
 10. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] 28.06.1996 № 254k/96-VR (redaktsiya 01.01.2020). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed: 08.05.2020) (in Ukrainian).

L.V. Hbur (2020). PROSPECTS OF INTRODUCTION OF THE SANCTION OF DEPRIVATION OF THE ELECTORAL RIGHT FOR VIOLATION OF THE ELECTORAL LEGISLATION OF UKRAINE. *Law. Human. Environment*, 11(2): 182-189.
<https://doi.org/10.31548/law2020.02.022>.

Summary. *The article examines the possibility of imposing a sanction of deprivation of the right to vote for violating the election law. It was found that the main measure to protect the voting rights of citizens is legal liability for violations of election law. Persons guilty of violating election legislation, voting rights of voters, candidates, parties (party organizations) – subjects of the election process, shall be prosecuted in criminal, administrative or other manner in the manner prescribed by law.*

Statistics related to the violations detected during the two election campaigns were analyzed, which led to the conclusion that a significant number of offenders avoid legal liability for offenses committed in the field of election law. This is due to the imperfection of legal norms, which often do not have a proper implementation mechanism.

It was found that a significant number of European countries, mostly those that are members of the European Union, have provided in their codified laws on criminal liability such a type of punishment as deprivation of suffrage. European human rights standards do not prohibit this type of punishment and do not recognize it as violating the democratic principles of elections that can characterize a democratic society.

It was concluded that the imposition of a sanction in the form of deprivation of the right to vote (the right to vote and the right to run) may be considered inconsistent with the Constitution of Ukraine. Therefore, it was more necessary to pay attention, for example, to the deprivation of the right to be a member of the election commission or an observer, as such an introduction would not restrict the constitutional rights and freedoms of citizens and at the same time could minimize violations of election law.

Keywords: *elections, sanction, punishment, criminal liability, deprivation of suffrage, international standards*

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Л.В. МІХНЕВИЧ «ЮРИДИЧНА ОСВІТА ТА НАУКА В УКРАЇНІ ПОЗА КЛАСИЧНИМИ УНІВЕРСИТЕТАМИ (XIX ст. – 30-ті роки XX ст.)» *

*С.І. ЗАПАРА, доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету,
Сумський національний аграрний університет*

Наміри інтеграції в європейський освітній простір диктують потребу в трансформації вітчизняної системи освіти та науки. Проте, на жаль, за роки незалежності в Україні так і не вдалося виробити і послідовно реалізувати науково обґрунтовану реформу у сфері вищої освіти й науки. Немає одностайності й у поглядах науковців на відповідні освітні перетворення, які нині тривають. Водночас важливо в цьому процесі створити відповідну нормативну базу, яка відповідала б не лише європейським стандартам, але й зберігала унікальні національні особливості. Тож урахування багатого історичного досвіду освітньої та наукової діяльності вітчизняної вищої юридичної школи (зокрема у сфері управління освітою та наукою, у формуванні навчально-освітнього процесу, наукової атестації професорсько-викладацько-

го корпусу, діяльності системи вітчизняної ліцейської, жіночої, спеціальної освіти, розвитку науки тощо) може стати вельми корисним.

У цьому контексті викликає зацікавленість монографія Л.В. Міхневич, спрямована на вироблення наукової концепції правового регулювання вищої юридичної освіти та науки, адже саме вивчення досвіду минулого, за словом авторки, дозволить належно оцінити процеси, які відбувалися в історії розвитку академічної сфери, та врахувати уроки минулого на майбутнє.

Монографія має логічну побудову, а її структуру зумовили складність і багатогранність обраної теми. Зміст монографії свідчить, що її авторка провела значну дослідницьку роботу. Про глибину наукового пошуку яскраво свідчить колосальна джерельна база монографії, адже лише список використаних архівних справ

* Міхневич Л.В. Юридична освіта та наука в Україні поза класичними університетами (XIX ст. – 30-ті роки XX ст.): монографія. Київ: Четверта хвиля, 2019. 748 с.

налічує 308 одиниць з понад 30 фондів шести архівів міст Києва, Харкова, Одеси, Ніжина та Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Дослідниця вивчила та узагальнила вражаюче коло нормативних джерел і різноманітної наукової літератури, кількість яких становить понад півтори тисячі. А здійснений нею історіографічний огляд, як бачиться, має самостійне наукове значення і послугує багатьом іншим дослідникам, а не тільки історикам права.

Монографія містить ґрунтовний аналіз діяльності неуніверситетських вишів (ліцеїв, курсів, інститутів), які здійснювали професійну підготовку юридичних кадрів. Інтерес викликає опис витоків ліцейської юридичної освіти на українських територіях Російської та Австрійської імперій. Вперше у вітчизняній літературі комплексно розкрито становлення та розвиток юридичних факультетів вищих жіночих курсів, Новоросійського міжнародного інституту, Київського юридичного інституту. Не менш цікавим є звернення авторки до історії становлення юридичної освіти в Криму та визначення ролі в цьому процесі українських правознавців. Аналіз несприятливих суспільно-політичних та соціально-економічних умов в період революційних потрясінь початку ХХ ст., надав можливість об'єктивно оцінити позитивні та негативні наслідки трансформації імперської системи освіти. Вивчення ж авторкою досвіду діяльності юридичних факультетів Київського, Харківського, Одеського інститутів народного господарства (в час ліквідації юридичних факультетів класичних університетів в УСРР), сприяло висновку про неперервність розвитку вітчизняної вузівської юри-

дичної освіти і науки в Україні та існування національних традицій української юриспруденції.

Проте зауважимо, що праця зорієнтована не на описовість, а на вирішення цікавих і важливих проблем. Так, значний науковий інтерес викликає порушена у монографії проблема співвідношення публічних (державних) та приватних інтересів щодо організації вищої школи. Зокрема, авторкою вирізнено та проаналізовано окремі періоди освітньої політики Російської імперії. Так, у ХІХ ст. вища школа була представлена виключно державними закладами, а приватна ініціатива являла собою меценатство та благодійність. Тоді як початок ХХ ст. – це час перетворення держави із монополіста в освітній сфері на пасивного учасника розбудови приватної та громадської школи. Це дозволило дійти висновків про існування в той період взаємовигідного компромісу в реалізації освітньої політики між державою та суспільством. Авторка виводить практично значимі висновки про те, що дозволяючи громадську ініціативу та поширюючи приватну та громадську вищу школу, влада, з одного боку, залишала за собою функції нагляду і контролю та на законодавчому рівні закріплювала правові важелі впливу на її діяльність, а з іншого – розвивала розгалужену мережу вищої школи, не витрачаючи на це казенних коштів.

Безперечною позитивною рисою роботи є системний підхід до аналізу нормативних актів в освітній сфері, що дало можливість виявити особливості правового положення різноманітних шкіл, роль цих закладів в урядовій освітній політиці. Загалом, авторкою вдало висвітлено законо-

давче регулювання вищої юридичної школи та його вплив на реформування освітніх відносин. Безумовним внеском до історико-правової доктрини видається виокремлення дослідницею соціально-економічних, політичних і правових чинників суспільних відносин та основних принципів, на яких будувалося система вищої юридичної школи на різних історичних етапах в розрізі досліджуваного нею періоду.

Важливою складовою проведеного дослідження є висвітлення процесів освітніх реформ урядів Української Народної Республіки, Гетьманату П.П. Скоропадського, Директорії УНР. Цікавим видається й реконструйований авторкою процес трансформації всіх вищих шкіл царського режиму. На її думку, основу тодішніх реформ становили як ліберальні, так і національні принципи. Цілком обґрунтованими виглядають, висловлені дослідницею, думки щодо ефективності використання досвіду правознавців тодішніх часів. Зокрема, запровадження широкої автономії, мінімізація втручання держави у сферу діяльності вишів, демократизація вищої школи, гарантування права на освіту представникам різних соціальних груп, що в свою чергу, за висловом авторки, формувало підвалини національної освітньої системи.

Особливу увагу в роботі привертає вирізнення інноваційної сутності освітньої діяльності новостворених навчальних закладів. Як зауважує Л.В. Міхневич, ці школи не дублювали державні вищі, а опановували нові напрями підготовки спеціалістів з права, а відсутність шаблонів та мобільність до змін допомогли їм готувати фахівців, яких не давала державна вища школа, зокрема юристів-міжнародників чи фахівців з економіко-ю-

ридичними знаннями. За висновками дослідниці, результатом діяльності новаторських вишів періоду українського державотворення стало різке збільшення кількості студентів та кваліфікованих спеціалістів, що позитивно впливало на формування інтелігенції. Авторка висловила свою позицію і щодо особливостей діяльності вишів в умовах юридичної процедури їх ліквідації під час становлення радянської влади в Україні.

Корисним для сучасної практики може стати висвітлений авторкою неоцінений, на нашу думку, досвід організації науково-практичної школи права в Київському юридичному інституті, який може стати орієнтиром у формуванні ефективної наукової діяльності сучасних закладів вищої освіти, з урахуванням їхнього статусу науково-дослідницьких установ. А також пропозиції щодо залучення інноваційних ідей професорського складу вишів, щодо визначення цілей і завдань вищої юридичної освіти, формування її якісного змісту, підняття рівня підготовки юриста до вимог держави і суспільства та обґрунтування спеціалізації професійних знань.

Заслуговує на увагу здійснена Л.В. Міхневич низка уточнень з окремих питань, що раніше зачіпалися в літературі з історії права, які прямо чи побічно стосуються досліджуваної проблематики. Розгортаючи на сторінках монографії полеміку з деяких питань, авторка відстоює, а подекуди і захищає національні пріоритети у розвитку світової юридичної науки. Її аргументи при цьому видаються переконливими, адже базуються на архівних джерелах та посиланнях на норми конкретних законодавчих актів, які врегульовували ці суспільні відносини в досліджувані часи.

Суттєвим досягненням авторки є основні висновки монографії, у формулюванні яких особливо помітний високий рівень, на якому написана вся робота. Вони ще раз підтверджують, що монографія повною мірою відповідає сучасним вимогам до наукових праць такого роду. А пропозиції, які Л.В. Міхневич винесла на суд читачів, яскраво свідчать про практичне значення її дослідження. Хоча сама авторка, проводячи історичні паралелі, цілком слушно застерігає,

що історія не дає прямих відповідей на сучасні гострі проблеми, однак в ній можна відшукати підказки для їх вирішення.

Дослідниця виявила багато наполегливості і пристрастності у наукових розвідках, які водночас, на нашу думку, в жодному разі не вийшли за межі наукової об'єктивності. Загалом монографія виконана на високому науковому рівні і безумовно буде позитивно сприйнята всіма читачами: як науковцями, так і практиками.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До редакції Науково-практичного журналу «Право. Людина. Довкілля» («Law. Human. Environment») статті подаються через систему OJS (<http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pravo>). Авторами надсилається електронний пакет документів: відомості про авторів (Vidomosti_Ivanenko.doc); наукова стаття (Paper_Ivanenko.doc); розширена анотація статті англійською мовою обсягом до 1 сторінки тексту (Abstract_Ivanenko.doc); відгук наукового керівника (для студентів і аспірантів).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВОЇ СТАТТІ

До розгляду приймаються наукові статті обсягом 8–15 сторінок тексту, формат паперу – А4, орієнтація – книжкова, поля з усіх сторін – 20 мм, міжрядковий інтервал – 1,5, кегль шрифту – 14, гарнітура – Times New Roman, абзац – 1 см.

Структура наукової статті:

рядок 1 – УДК (вирівнювання по лівому краю, шрифт – напівжирний);

рядок 2 – назва наукової статті (вирівнювання по центру, шрифт – напівжирний, великі літери);

рядок 3 – ініціали та прізвище автора (вирівнювання по центру, шрифт – напівжирний, великі літери); науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи (вирівнювання по центру, шрифт – напівжирний курсив), кожен співавтор з нового рядка; студенти і аспіранти додатково вказують наукового керівника;

рядок 4 – електронна адреса автора;

рядок 5 – анотація (кегль шрифту – 14, курсив, міжрядковий інтервал – 1). Обсяг анотації повинен бути не менше 150 слів;

рядок 6 – ключові слова (кегль шрифту – 14, курсив, міжрядковий інтервал – 1);

рядок 7 – текст наукової статті із зазначенням наступних елементів:

Актуальність, де висвітлюється важливість дослідження, існуючі проблеми та напрями їх вирішення у контексті поставлених наукових завдань; вказуються невирішені частини проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, де подається короткий аналіз результатів досліджень науковців з тематики наукової статті.

Мета дослідження, де вказуються мета і завдання наукового дослідження.

Результати дослідження, де висвітлюються основні отримані результати дослідження, подані у науковій статті.

Висновки і перспективи, де подаються конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших розробок.

У кінці наукової статті подається **Список використаних джерел** у порядку згадування або в алфавітному порядку (кегль шрифту – 14, міжрядковий інтервал – 1). Список використаних джерел оформляється за міждержавним стандартом **ДСТУ 8302:2015**.

Після цього подається список використаних джерел англійською мовою (**References**), який формується за **міжнародним стандартом АРА** (використовуватиметься під час розташування рукописів у зарубіжних базах). Для полегшення під час оформлення джерел за цим стандартом рекомендуємо користуватись посиланням <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php>. Транслітерацію українських символів необхідно здійснювати у відповідності з Постановою КМУ від 27 січня 2010 р. № 55, а російських – згідно із системою BGN/PCGN.

рядок 8 – тема, ініціали і прізвище авторів, анотація та ключові слова, які надаються англійською мовою.